

રાજકીય ક્ષેત્રમાં લાભ જન્ય આવકનું જીવન વિસ્તૃત કારણતર 'અન્વયી'નું વિષયક લેખો નવમાં આવ્યામાં સામેલ કર્યા છે.

રાજકીય આવનોખાં એકમે પ્રોથ કસ્ટમ્સ ડ્યુટી-મોનિટરિંગની એરથી તેજારી કર્યા પછી-સ્વમાનનું જાન કચડી પોતાનામાંથી મુક્તિ નહીં અન્વયી પુરાણનો અસંગ ઉપદેશનાર 'અસ્વદ્યાર'નું 'ધર્મિક' અને રાજકીય મુદ્દા સંવાદની તાલીમ આપનારા એમના કથનોનો રચના, અધિવારમાં અને આરમાં મુગ્ધા તથા ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વિસ્તૃત જાનથી અનુભવવાલા એમના અંગત પ્રયત્નો પ્રતીજ્ઞા મુદ્દો તેજા વિચારોનો તેરમાં ભાગમાં સમાવેશ કરી તે જામને 'અંગત વિચાર' નામ આપ્યું છે.

મનુષ્યને અને મમાજને નીરોગી, સમર્થ અને સુખવશિષ્ટ કરવા માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવું તેમનું તમામ વિદ્યાલય અર્માં સમાવેશ પામે છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આ મંથાવસિનો લાભ લેવા નાના-મોટા કરકને, મામ્મ તેમ જ કહેરી જીવન જીવનારને, સ્ત્રી તેમ જ પુરુષને, વિદ્યાર્થી તેમ જ વિત્તકને, વ્યાપારીને, સેવકને, તેમ જ રાજકારી પુરુષોને, બક્ષો તેમ જ ધર્મગુરુઓને આમદપૂર્વક અરજ કરવામાં આવે છે. એમાં સર્વની સુક્તિની સામાન્ય ચારી દૂષણેથી જોવામાં આવશે.

જૂઝ જૂઝ ધર્મપ્રયોગની ધાર્મિક શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને આ મંથાવસિના વિચારો વચ્ચે-વચ્ચેની-સમગ્રની હસાવવાથી ધર્મની અચ્છી ભૂમિકા તેજાર થયેલી જણાશે, અને તે ભૂમિકામાં કોઈ પણ ધર્મનાં ખાસ તરફો ઉમડવાનું સંકેતપૂર્વક અને આગાહ રીતે બની રહ્યો.

તમામ ધર્મોના આચારોએ, સાધુ-સંન્યાસી-ગાવા-રજીર-મુસ્તા-મોક્તરી-પાઠરીઓએ તેમ જ મંદિર-દેવગ-દેરાસર-મરિજદ-ઉપાશ્રય-અધિવારી-ધર્મશાળા તથા મુસ્લાઈમાના ઉપર કાશુ ધરાવનારાઓએ આ તેર પુસ્તકો પોતાને લઈ આવનાર જનાર સર્વેને વચ્ચે માટે ખુલાશા રાખી તે મારફત દેસની તથા ધર્મની વર્તમાન સ્થિતિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી-કરારી પોતાના ઉપદેશનો પ્રવાહ સમવાનુસાર બદલી-બદલાવી મુજબ ધર્મજાવના જામત કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવા વિનંતિ છે.

અગત્ય કરી; સત્યાગ્રહની બંધન આરંભી. ૧૩૩૧ના અંતે ૧૬ માર્ચી
 'ગોળી-રમટલ' નામક સમાધાન થયું; આ સમાધાનથી દિલ્હીના જ.એ.
 નેત્રમથાલા જે એમ માનનાર એક દિલ્હી પાંચ મેમના હારે પ્રજાનું
 દમ્ભો કપા; જનરલ રમટલે સમાધાનની દરમિયાન કબૂલાત કરી તે દી
 જવાથી લડત દીથી ઉપડી; ૧૩૩૧ના અંતે જેમ મળ્યો; ૧૯૦૮ માં દિલ્હી
 રમટલના સમયે; ૧૯૦૬ માં દિલ્હીની મુશ્કાલત થીથી; ૧૯૧૧ માં નાગરનો
 તેલ આપ્યો; ૨૫. મોખમેએ દિલ્હી આરિફાની મુશ્કાલત તાંથી; જન
 પાઉંડનો કરનામૂદ કરવાના અપાંદિત વચનનો જામ ૧૯૧૩ માં ચવાઈ
 દી સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો; ૧૯૧૪ માં દિલ્હીની મુશ્કાલત
 થીથી; ૧૯૧૫ માં દિલ્હી પાછા ફર્યા; તે જ વર્ષના મે માસમાં 'સત્યાગ્રહ-
 આશ્રમ'ની સ્થાપના કરી; ૧૯૧૭ માં ચંપારણની કુમ્મી થવા; ૧૯૧૮ ના
 માયમાં ખેડા જીલ્લાના સત્યાગ્રહનું મંડાલ તેમની આમેવાની નીચે થયું;
 અને જૂનમાં સફળ થવા; તે જ સાલમાં દિલ્હીની શુદ્ધપરિષદમાં જામ
 લીધા; અને ખેડામાં સરકારે લરતીનું કામ કપુ; ૧૯૧૯ માં 'કંમ
 ધનિયા' અને 'નવજીવન'નું તંત્રીપદ સંભાળ્યું; 'રોસ્ટ' કામદા સામે
 ૧૯૧૯ ના એપ્રિલની ૭મી તારીખે સત્યાગ્રહનો આરંભ કર્યો; તેથી
 આખા દેશમાં જાગૃતિ આવી ગઈ; દિલ્હી જતાં તેમને સરકારે અટકાવ્યા;
 સરકારે તેમને ગિરફતાર કર્યા એમ સમજવાથી લોકોએ પંજાબ,
 અમદાવાદ વિગેરે રમજોએ બારે રમખાણ મચાવ્યા; દિલ્હી જતાં
 રસ્તામાંથી તેમને મુંબઈ પાછા લાવવામાં આવ્યા; ૧૯૧૯ ના નવેમ્બરમાં
 દિલ્હી ખિલાફત પરિષદને ખિલાફતની ચળવળ ઉપાડી લેવાની સલાહ
 આપી; અમૃતસર મહાસભામાં 'શુધારા' ના અમલ માટે સહકારનો ઉપદેશ
 કર્યો; પરંતુ પંજાબ-ખિલાફતના બનાવોથી સહકારની સર્વ આશા વ્યથ
 જતાં ૧૯૨૦ માં કલકત્તા મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં અસહકારનો
 દરાવ પાસ કરાવ્યો; તે જ સાલના નવેમ્બરમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠની
 સ્થાપના કરી; નાગપુરની મહાસભાની બેઠકમાં મહાસભાનું ધ્યેય નક્કી કરાવ્યું;
 ૧૯૨૧ ના એપ્રિલમાં ખેડવાડાનો કામકામ નક્કી કર્યો; તે જ સાલની ત્રિશમી
 જૂન પહેલાં 'નિલક રવરાજ્ય ૬૩'માં કરોડ રૂપિયા એકલ કરાવવામાં
 સાધનજન બન્ધા, મુજબમાં ચયેલાં લોકોની શાંતિ કરાવી; અમદાવાદ
 મહાસભાની બેઠક વખતે ડીક્ટેટર નિમાયા; ૧૯૨૨ માં બારડોલી તાલુકામાં

સવિનય લંગની ફરેલી તેયારી ચૌરીચૌરાના અત્યાચારોને લીધે
રાજદ્રોહી ત્રણ લેખો માટે આઝાદ થયા; ૭ વર્ષની સાદી જેલ મળી; અ
સ્વદેશીનો સદેશો આપી ચડેલી રત્ન ભોગવવા યરોડા જેલ સીધાવ્યા;
વીર મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીની વાણીતું હે વાંચક ! હવે તું અમૃતપાન કરે.

ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો.

‘નવજીવન.’ પ્રકાશક: નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

‘હિન્દ સ્વરાજ્ય’ પ્રકાશક: રાષ્ટ્રીય સાહિત્યમંડળ અમદાવાદ.

પ્રથમ આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘યંગ ઇન્ડિયા.’ એસ. ગણેશન, ટ્રીપ્લીકિન, મદ્રાસ. ઇ. સ. ૧૯૨૩.

‘મહાત્મા ગાંધીની વિચાર સૃષ્ટિ.’ લાપાંતરકર્તા તથા પ્રકાશક:
મથુરાદાસ ત્રિકમજી, બજારગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ. સં. ૧૯૭૫.

‘સ્પીચીઝ એન્ડ રાઇટીંગ્ઝ ઓફ મહાત્મા ગાંધી.’ પ્રકાશક: જી. એ.
નટેસન, મદ્રાસ. તૃતીય આવૃત્તિ. ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન.’ પ્રકાશક: સસ્તું સાહિત્ય વધક
કાર્યાલય, મુંબઈ. તૃતીય આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘મારો જેલનો અનુભવ.’ } પ્રકાશક: ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.
‘સર્વોદય.’ }

‘ઇન્ડિયન હોમરૂલ.’ પ્રકાશક: ગણેશની કું. મદ્રાસ. પંચમ આવૃત્તિ.
ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘પત્રો.’ પ્રકાશક: સેવક કાર્યાલય, અમદાવાદ. પ્રથમ આવૃત્તિ.
સં. ૧૯૭૮.

અનુક્રમણિકા.

ખાંડ. લેખ. પૃષ્ઠ.

ખિલાફત—પંજાબ (પ્રથમ ખંડ)

૧. ખિલાફત (૧)...	...	...	...	૧
૨. ખિલાફત (૨)...	...	...	...	૧૦
૩. પાંચીધર્મ...	...	...	...	૨૧
૪. ખિલાફતના અન્વાયનો ઉપાય	...	...	...	૨૬
૫. પંજાબના અત્યાચારો	...	...	...	૩૨
૬. જલિયાવાલા બાગ	...	...	...	૩૫
૭. ચંદિપુરના અત્યાચારો	...	...	...	૩૭
૮. અન્વાયો રાજ્યનીતિ	...	...	...	૪૧
૯. અન્વાયની ભરપાઈ	...	...	...	૪૫
૧૦. સવાલજવાબ	...	...	...	૪૮

અસહકારનો આરંભ (દ્વિતીય ખંડ)

૧૧. આપભોગનો ધર્મ	...	...	...	૫૮
૧૨. અસહકારનું તત્વ	...	...	...	૬૬
૧૩. વહી ચાવી—પ્રેમ	...	...	...	૭૧
૧૪. અદિ સ્થ એ જ ન-લોપાય	...	...	...	૭૮
૧૫. વશાદારી	...	...	...	૭૭
૧૬. સમનનની એળખાણ	...	...	...	૮૦

૧૭.	અપરાધ	....	...	...	...	
૧૮.	સહકારમાંથી અસહકાર	....	...	...	...	
૧૯.	અસહકારનું પ્રતિપાદન	...	...	...	...	
૨૦.	કલકત્તા ડાંગ્રેસમાં ભાષણ...	...	...	...	...	૧૨
૨૧.	દેશનો નિરાધાર...	...	...	...	...	
	પરિશિષ્ટ ક	કલકત્તા ડાંગ્રેસનો દરાવ	...	...	...	૧૪
	પરિશિષ્ટ સ્	નાગપુર ડાંગ્રેસનો દરાવ	...	...	...	૧૪૮
		મહાત્મા ગાંધીજીનો ટેકા	...	...	...	૧૫૯
	પરિશિષ્ટ ગ	અમદાવાદ મહાસભાનો દરાવ	...	...	...	૧૫૫
	આધારની નોંધ...	...	...	...	...	૧૬૧

ગાંધી=શિક્ષણ.

અસહકાર

(પ્રથમ વિભાગ)

ખિલાફત-પંજાબ.

(પ્રથમ ખંડ)

૧. ખિલાફત.

(૧)

૧. ખિલાફતનો સવાલ જોઈએ ગંભીર છે તેટલો જ સુંદર છે, કેમકે તેમાં આઠ કરોડ મુસલમાનોની અને તેથી સમસ્ત ભારતવર્ષની શાંતિ છૂપાઈ છે. સુંદર છે, કેમકે તેનો નિકાલ કરવામાં જો મુસલમાનો ડહાપણ વાપરે તો તેઓની શુદ્ધ સત્તા વધે અને હિંદુસ્થાન શુદ્ધ સામ્રાજ્ય બોમ્બે. હિંદુ-મુસલમાન ઉભયમાં એકતા, નેર, નીતિ વધે અને અંગ્રિજો પણ આપણને હલકા ગણે છે તે આપણને હલકા ગણતા અટકે. લાઈમંથી સરખાની વચ્ચે જ થઈ શકે. અંગ્રિજો આપણને સરખા ગણતા નથી. આપણે આપણને તેઓના કરતાં ઉતરતા માનીએ છીએ. એટલે આપણે હિંદુ-મુસલમાન આ સવાલનો ફરો લાવી તો એકસરખા થઈ શકીએ છીએ.

અહંતાનાં સાધનો એકાએક ખીળને નથી સોંપતો. સત્તજગમાં અહંકાર હોય જ. એટલે આપણે જે સત્તજગથી એક યવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેઓના પરાજયની અણીએ પહોંચીએ ત્યાંસુધી આપણે મધનું પડશે અને અતે આપણે દુરમન બનવું રહ્યું ! આમ પિલાદતનો ઉદ્દેશ આવે ?

૫. લગાઈ કરવાની યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતાનો વિચાર : મેલી દઈ આપણે જે માત્ર પરિણામનો વિચાર કરીએ તો આપણને માલમ પડશે કે સત્તજગથી સવાલનો કચો નહિ જ થાય. પિલાદતની લગાઈ કેવળ અંતરેની જોડે નથી. એ લગાઈ ખિસ્તી અને મુસલમાનોની વચ્ચે છે. ખિસ્તી પણ એકત્રિન છે. તેઓએ લગાઈની કળામાં બહુ તાલીમ મેળવી છે. તેમની સાથે લગાઈમાં મુકાબલો કરવાને આજે તો મુસલમાનો તૈયાર નથી. દિંદના મુસલમાનો તો રૂપરૂ રીતે નથી, અને દિંદુ લગાઈના મુકાબલામાં તેઓની જોડે ન ઉભી રહે. આવી રીતિમાં મુસલમાનોએ લડીને પિલાદતના સવાલનો કચો લાવવો એ દુન્યવી વિચારે લગભગ અશક્ય લાગે છે.

૬. 'ખુદા આડે સો કરે' એ વાક્ય લગાઈના મુકાબલો કરનાર નહિ વાપરી શકે. એ વાક્ય તો નીતિનો મુકાબલો કરનાર જ વાપરી શકે, કેમકે નીતિના મુકાબલામાં હાર તો છે જ નહિ. શુદ્ધ સાધનો વાપરનારો તકદીર ઉપર દાવ મૂકી શકે, પણ મેલા સાધન વાપરનારને તેમ કરવાનો અધિકાર જ નથી. અણીએકને કુવામાં ખસડો મારનાર ઇમ્પરનુ નામ વગોવે તો તેની સગ્ન તેને તરત મળે. તે અકાળ મૃત્યુને વશ થાય દારનો. મીને ખાતી કરનાર 'ખુદાને નીશો અગવલો હોય તો લલે અગવે' એવો જકવાદ કરે તો તેને દુનિયા હસે નીતિના પ્રયોજોમા આપણે ઇમ્પર ઉપર અર્પડ બરોમો રાખીએ છીએ, કેમકે આપણે અણીએ છીએ કે નીતિનું પરિણામ કુશળ જ છે સત્તજગિયો પોતાનાં સત્ત પર વિશ્વાસ રાખે છે, અને સત્ત પૂરી થાય, ત્યારે 'ખુદા' રહે છે—તારીએ જોમ દારનો નીશો પેલ કચાપણુ પર વિશ્વાસ રાખે છે તેમ.

૭. તેથી પ્રગ્નને વિનવીશ કે આપણે જે આ સવાલનું શુભ પરિણામ લાવવા માગતા હોઈએ તો આપણે ધીરજ, દૃઢતા, સત્ય, નિર્ભયતા વિગેરે ગુણોનું સેવન કરવું પડશે. સારાં કામો કર્તાનાં અશક્તિ, અજ્ઞાન, મૂર્ખાઈ, ઉતાવળ, રોપથી બગડેલાં આપણે જેમએ છીએ. આપણે કાંઈથી ખૂનામરડી ન કરવી એટલું જ બસ નથી. જામથી પણ ખૂનો ત્યાં આપણે જેમાં સાંભળ્યાં છે. તેથી આપણે જેમ હાથપગને વશ રાખવાની જરૂર છે તેમ જ આપણી જીભને વશ રાખવાની જરૂર છે. આપણી લડત સાચી છે; અને જ્યાં સત્ય છે, ત્યાં જય છે એમ વિશ્વાસ રાખી આપણે મર્યા રહીશું, તો આ પ્રશ્નનો સારો નિવેડો લાવી શકીશું એવો મને વિશ્વાસ છે.

૮. ગુસ્સાથી ખિન્નાઈતનો નિવેડો નહિ આવે, શાંતિથી જ આવશે. આ મામલો સર કરવા માગતા હો તો શાંતિથી જ વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લેજો. આપણા નરકથી અસાચાર થશે તો આપણું કામ આપોઆપ બંધ થઈ જશે. હું તો ખરી સિપાઈગિરી જ સમજ્યો છું અને તેની તમને ભેટ કડું છું. ખરી સિપાઈગિરી મરવામાં છે, મારવામાં નથી; ડોહની આબરૂ સાચવવામાં છે, આબરૂ હૂંટવામાં નથી.

૯. ઈસ્લામી લાઈઓ જ્યાંસુધી મર્યાદામાં રહેશે અને ખૂનામરડી નહિ કરે અથવા ખૂનામરડીને ઉત્તેજન નહિ આપે, ત્યાંસુધી તેઓની વ્યાજખી માગણી પ્રમાણે મેળવવામાં હું તેઓની સાથે બરોબર ઉભો રહીશ, પણ ખૂનામરડી થાય અથવા ખૂનામરડીની સલાહ આપવામાં આવે અથવા ખૂનામરડીને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તે વખતે હું તેઓની સાથે નહિ ઉભો રહું, અને દરેક હિંદુ અથવા તો દરેક જાણુને સાથે નહિ ઉભવાની સલાહ આપીશ, તેથી ગમે તેવું ગુસ્સો ચડવાનું કારણ મળે તે છતાં પોતાની જીભ ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ રાખવો. જે દૃઢતાની સાથે નમ્રતાનું મેળવણું હશે તો જીતની મને ખાત્રી છે. જે ગુસ્સો, દ્વેષ, તિરસ્કાર, અવિચાર અને છેવટે ખૂનામરડીનું સામ્રાજ્ય થાય

તો પરિણામે હાર જ મળે. તેથી હું એકસો દોઢ ઇંતાં ખૂનામરદો
આદિ શત્રુઓની સામે મારો જીવ જતાં મુઠી લડીશ. 'આખી દુનિયાની
સાથે મિત્રભાવે રહેવું એ મારો ઉદ્દેશ છે. અન્યાયની સામે પૂરે જોડેસથી
લડનાં ઇંતાં સંપૂર્ણ પ્રેમભાવ રાખી શકાય એ' મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.

૧૦. હિંદુ-મુસલમાન બંને સત્યાગ્રહ રૂપી દિવ્ય શસ્ત્ર ધારણ કરે,
તો વિજય છે જ. હિંદુ-મુસલમાન ખ્રિસ્તીના અન્યાયમાં ભાગ ન લે,
તો તેને કાલુ દરાવનાર છે? મુસલમાનો પોતાના પર થતા અન્યાયોમાં
ભાગ નહિ લે, તો ખુદાનો કાલ છે કે તે ન જ દારે. તેથી જ
મેં કહ્યું છે કે અંગ્રેજને આપણે અન્યાયી પગલામાં મદદ ન કરવી
એ આપણો હક્ક છે, એ આપણી ફરજ છે. એ ફરજ અદા
કરીને જ મુસલમાનો પોતાના ધર્મે ઉપર ચર્ચ રહેલા દુમતામાંથી
બચી શકે છે.

૧૧. [પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે આપણે સમજવું જોઈએ કે સત્યાગ્રહમાં
ખૂનામરદોને ક્યાંયે અવકાશ નથી.] કેટલીક વખતે હિંદુ અને
મુસલમાન મારી પાસે આવે છે અને પૂછે છે કે છૂપી ખૂનામરદોનો
કોઈ વેળા સત્યાગ્રહમાં સમાવેશ ન થાય? મેં જવાબ આપ્યો કે
છૂપી કે છની ખૂનામરદો એ સત્યાગ્રહ નથી જ. એ સત્યાગ્રહથી
ઉલટાં છે. કેવળ શાંતિ અને અશ્વજ નિશ્ચયનો મેળાપ જ્યારે
અન્યાયી કારણની સાથે થાય છે, ત્યારે તેનું પરિણામ સદાય જીત જ
હોય છે. અન્યાયને સાર મરતું એ મનુષ્યનો કાયદો છે; મારતું
એ જતાવરનો છે.

૧૨. હવે વિલાયતના મજ્જુર પક્ષના વિચારો જસતપાસીએ. તે
પક્ષ હટે છે કે મુસલમાની સત્તાના ભાગલા પડ્યા જ જોઈએ.
મુસલમાનો જ એ માને છે. તેની સામે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનો
કેમ થઈ રહે? આરબો ઑરોમન સાથે ન રહેવા માગે તો શું
તેને જોરગૂલમંથી ઑરોમન સાથે ગખવા? આનો જવાબ હું
સત્યાગ્રહી તરીકે તગત આપી શકું. હું આરબોની સ્વતંત્રતા છીનવવા
નથી માગતો, તેઓ સ્વતંત્ર થાય પણ દુકમન ખલીફાની કબજા

૬. અસહકાર (પ્રથમ વિભાગ). [ગાંધી-શિક્ષણ]

કરે. પાક જગ્યાઓનો કબજો ખલીફાના હાથમાં રહે. આટલું ન થાય તો હું ભલે લડાઈ ન કરું, પણ હું ઉલટું થવામાં મદદ પણ ન કરું. મારી મદદ વિના તે અન્યાય ન બને. જો દરેક હિંદુ-મુસલમાન સરકારી નોકરી છોડી દે તો શું થાય ? યા તો અંગ્રેજોએ હિંદુસ્થાન છોડવું પડે અથવા તેઓએ આપણું ધાર્યું કરવું જ પડે. એટલે મારી ધારણામાં લોકમત શુદ્ધ રસ્તે ફળવવા પૂરતી જ રાહ જોવાની ધીરજ રાખવાની જરૂર છે. અત્યારની નગૃતિનો મુસલમાનો સદુપયોગ કરશે કે દુરુપયોગ કરશે ? મુસલમાનો જ પોતાના શત્રુ અથવા મિત્ર બનશે.

૧૩. હું માનું છું કે અન્યાયની વિરુદ્ધ પગલાં લેતાં અન્યાયી વિરુદ્ધ ઉત્પન્ન થતા દેવને તદ્દન રોકવો એ અશક્ય છે. દેવ કરવાથી દેવી પોતાને નુકસાન કરે છે એમાં યે શક નથી. ડાઘ પણ માણસ સંપૂર્ણ તો હોય જ નહિ. એટલે દેવ કરનાર દયાપાત્ર બને છે; કેમકે તેની બૂલોને સારૂ તે જગતની ક્ષમા ઇચ્છશે. જતાં તે જગતની બૂલોની ક્ષમા નહિ આપવાથી પોતે ક્ષમા મેળવવા નાલાયક બન્યો છે. પણ ઘણા કાળની દેવરોપાદિ કરવાની કુટેવ કરવાથી આપણે કેટલીક વેળા તો ઇચ્છીએ છીએ જતાં તે શત્રુઓને રોકી નથી શકતા.

૧૪. ત્યારે શું કરવું ? રખેને અન્યાયીનો વિરોધ કામ કરે તેથી અન્યાયનો યે વિરોધ ન કરવો ? સમારનેદીના બેન જ થાય છે. સમાએ કરેલી બૂલોને આપણે ઘાટી દેવા ઇચ્છીએ ત્યારે મારી માનવતા છે કે જેમ દેવ ક્રાંતિકારક છે તેમ મનુષ્ય પણ ક્રાંતિકારક છે. વહાણની બૂલો પણ ઉઘાડી પડે તેના જ નુકસાન નથી એટલું જ નહિ, પણ તેથી કામ જ છે જુદા કુદરતનો પહેલો માર્ગ બૂલને ઓળખવી અને તેથી રચવું એ છે. હાલ સમવાયો તેની પૂરી ઓળખ થતી નથી. બૂલેલે માણસ કરત્ય ઝેરી ઉદ્દાન બને છે, અને બૂલના

ખાણમાં હોડા ઉતરે છે. શરીરમાં યથેચ્છાં ગુમડાંને જેમ કાપે કે ફોડે જ છૂટકો છે, તેમ ભૂલને પણ ઉધાડી પાડ્યે જ છૂટકો છે.

૧૫. મારી પદ્ધતિમાં અન્યાયનો વિરોધ એટલે સુધી આવે છે કે જો અન્યાયી ન સુધરે તો તે ત્યાગ્ય છે, બલે પછી તે સગો ખાપ દોય. જો તેનો ત્યાગ ન કરીએ તો તેના અન્યાયમાં આપણે ભાગીદાર બનીએ છીએ. અન્યાયનો અન્યાયીના ત્યાગ પર્યંત વિરોધ કરના છતાં પ્રેમભાવને ધક્કો નથી પહોંચતો એ મારો જનિઅનુભવ છે. અન્યાય એ એક મોટી ભૂલ છે. મિત્ર ભૂલ કરે છતાં તેની ઉપર પ્રેમભાવ રાખવો તેમાં જ પ્રેમની કસોટી છે. ગુણ ઉપર ગુણ કરવો તેમાં નવાઈ નથી. અવગુણ ઉપર ગુણ કરે તે જ જ્ઞાની છે એમ શામળ ભટે આપણને શીખવ્યું છે. યતુ-મિત્ર પ્રત્યે સમભાવ રાખવાનું ગીતાજી શીખવે છે.

૧૬. એટલે આપણી પાસે એક જ ધોરી માર્ગ છે. અમુક કાર્ય અન્યાયી છે, ભૂલભરેલું છે એમ માની બેતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો. જોનો અન્યાય જાણ્યા તેની સામે ઉતાવળે અનુમાનો ન ખાંધવાં, અને ધણી વિવેકશુદ્ધિ વાપરવા છતાં જો એમ જાણ્યા કે ભૂલ તો છે જ તો તેની સામે અંત સુધી યતું. તેની સાથે જ જો ભૂલ માનવામાં આપણી ભૂલ થઈ દોય, તો આપણે તે જ ક્ષણે કબૂલ કરવા અને મારી માગવા તૈયાર રહેવું.

૧૭. હું જે પદ્ધતિ ભારતવર્ષે આમળ અજમાવી રહ્યો છું, જેમાં મિત્રોને રાહું છું તે નવો પ્રયોગ છે, તેમાં ખામીઓ દર્શો, કેટલીક હું જોઉં છું. સંપૂર્ણતાનો દાવો હું કરતો જ નથી. પણ મારી ખાતરી છે કે એ માર્ગ જ ખરો છે. એ માર્ગે જતાં જ હિંદુસ્થાનનો ઉગારો છે.

૧૮ [આ પદ્ધતિ પ્રમાણે ખિસાફતના પ્રશ્નમાં જોટલો દેવ, ઉદભાઈ અને અવિવેક ઓછા, તેટલી સરળતા તેના ફેંસલામાં અવરધ આવી જવાની પરંતુ] હવે સચાસ એ રહ્યો કે ખિસાફતના સચાસમાં મુગ્ધમાન બાઈએ ઇન્સાફર છે કે નહિ. જો તેઓની

માગણી ઇન્સાફસર ન હોય તો આપણે હિંદુ કે ખ્રીસ્ત મદદ ન કરી શકીએ. તેઓ મદદ ન ઇચ્છી શકે અને મદદ મળે તોપણ ફત્તેહ ન મળે. પણ મુસલમાન લાઇઓના માગણીના વ્યાજખીપણના સાક્ષી તો ઇંગ્લાંડના પ્રધાન પોતે જ છે અને હિંદના પુરાણા નામાંકિત અમલદારો છે.

૧૯. ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનો ન્યાયમાર્ગ પર છે એમ મારી ખાત્રી છે. જે હંમેશાં જાગ્રત છે અને જે સર્વત્ર વસનારો છે એવા સાક્ષીને આપણે છેતરી શકવાના નથી. પવિત્ર આત્માની પ્રાર્થના તે સદાય સાંભળનારો છે. દુનિયાના સારા માણસો સાક્ષી પૂરે છે કે તુર્કિનો કેસ પવિત્ર છે. મુસલમાન લાઇઓ પવિત્ર છે, ગ્રામાણિક છે એ સવાલ છે. કસોટી સહેલી છે. પવિત્ર અને ગ્રામાણિક માણસે પોતે જેને ન્યાય માન્યો છે તેને સારું હંમેશાં પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર રહે છે. મુસલમાન લાઇઓ તૈયાર છે? તેમનો આરામ, તેમની મજા, તેમનો વેપાર, તેમની જિંદગી સુધાં ન્યાય મેળવવાની ખાતર આપવા તેઓ તૈયાર છે? જે તેમ હોય તો તેઓ સત્યાગ્રહી છે અને તેઓ છતરી જ. તેઓની હું ભૂલ જોઉં તો તે જ ક્ષણે તેમને મદદ કરતો બંધ થાઉં. તેઓ દ્રેપમુક્ત છે એમ હું નથી કહેતો, પણ તેમના દ્રેપભાવની સાથે મારો પ્રેમભાવ મેળવી દ્રેપભાવના વેગને હું હળવો કરી શકું છું એવી મારી ખાત્રી છે. જે મારી પદ્ધતિનો ઘણા સ્વીકાર કરે, તો દ્રેપના વેગને તદ્દન રોકી શકાય એમ પણ હું માનું છું. અન્યાયની સામે દ્રેષી તો થવાના જ. તેઓ વિવેકબુદ્ધિ નહિ વાપરે. અદ્રેષીએ પણ અન્યાયની સામે થયે હુટકો છે. અન્યાયી તો દ્રેષી છે જ. અન્યાયથી પીડાયેલો કૃત્ય કરે છે, ન્યાયે તે પણ દ્રેષી બને છે. અદ્રેષીએ અહિં શું કરવું એ જ પ્રશ્ન રહે છે તેનો ઉત્તર હંમેશાં સહેલાઈથી નથી મળી આવતો. ધર્મસંકટો પડતાં જ માણસ ઘડાય છે, પડી પડીને જ રહે છે. રખેને ભૂલ થશે તો, એમ સમજી સાવધ રહેવું આપણું કર્તવ્ય છે. એમ સમજી કંઈ ન જ કરવું એ કાયરતા છે.

એટલે જૂલ થવાની ધારતી છતાંયે જ્યાં અન્યાય માલમ પડે ત્યાં ગ્રેમલાયે તેનો વિરોધ કરી પરિજ્ઞાનના આધિકારી બનવું એ જીનામાર્ગ છે એવી મારી નમ્ર માનવા છે.

૨૦. સંપારજીમાં, ખેડમાં, રૉલ્ટ-એક્ટની પ્રતિમાં, હું અન્યાયનો તીવ્ર વિરોધ કરી દેખાવને તદ્દન રોકી તો ન શક્યો, પણ અન્યાયને ઓછે કે વધે અંશે દૂર કરવામાં મદદ કરી શક્યો અને ભેદિને સ્વયમ્ભવના મૂર્ખની ઝાંખી કરાવી શક્યો. તેનું તેજ હું પૂર્વ પછે નથી બતાવી શક્યો, કેમકે મારી તપસ્યામાં, મારા જ્ઞાનમાં બહુ ખામીઓ હું જોયા કરું છું.

૨૧. જો તમે અને હું આપણી ફરજ જૂવી જાણ્યું, તો કરોડો મુસલમાનોના સાપને સાપકે આપજો બનીશું. બ્રિટિશ અમલદારો કાલ્યા અને સાબુ છે. આપણે ગંબીર છીએ કે રમતમાં છીએ એ જોણી કદાચનાં તેઓને વાર લાગતી નથી. તેથી હું છાતું છું કે તમારી છાતી ઉપર દાઢ નહીં નમે આ ગંબીર વિષય વિશે ગંબીર છે કે નહિ એ સવાલ તમારા દિલને પૂછે. ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે જો તમે ગંબીર દરોહ તો દહ કાઢી નહીં. પણ જો તમે પોતે આ સવાલ વિશે ખરી સાચાની નહિ જણવા હો, તો સહાનુભૂતિ ધરાવનારાઓની બધી સેવા નકામી થઈ પડશે.

૨. ખિલાફત.

(૨)

૧. ખિલાફતનો સવાલ અત્યારે સર્વોપરી થઈ પડ્યો છે. સામ્રાજ્યમાં સર્વથી વધારે મહત્ત્વ એ સવાલ ભોગવે છે. ઇંગ્લાંડના મોટા પાદરીઓ અને ઈસ્લામી આગેવાનોએ એ સવાલને મોખરા પર મૂકી દીધો છે. પાદરીઓએ દાવ નાંખ્યો, મુસલમાનોએ તે ઝીલી લીધો છે.

૨. ખિલાફતનો સવાલ હિંદુસ્થાનના આઠ કરોડ મુસલમાનને લગતો છે. અને જે સવાલ પ્રજાના લગભગ એક-ચતુર્થાંશને લાગુ પડે એ સવાલ સમસ્ત હિંદુસ્થાનનો છે. પ્રજાનું યોગ્ય અંગ જખમી બને અને પ્રજાની ઉપર તેની અસર ન થાય એ અસંભવિત છે. જો એવા જખમની અસર ન થાય તો આપણે એક પ્રજા કહેવાઈએ નહિ, આપણે એક અંગ ન હોઈએ. એટલે આ સવાલ મુખ્યપણે સમજી લેવો એ હિંદુ-મુસલમાન બંધાની સરખી ફરજ છે.

૩. તુર્કીની સત્તનતમાં ઈસ્લામનો ગંભીર સવાલ આવી જાય છે. ઈસ્લામ દુન્યવી અને દીની એવા બે વિભાગ પાડતો નથી. તુર્કીના સુલતાન એ જ ઈસ્લામના માનવંતા ખલીફા છે, અને જો સત્તનત જાય તો ઈસ્લામી મજહબ પ્રમાણે ખલીફાનો અર્થ જ નહે એવી સખત કુરાને-શરીફની આયતો છે. એટલે સમસ્ત નાન પ્રજાને એ મોટો ધાર્મિક પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

૪. હું ઉમેરું એવું છે કે દિલ્હીમાં સમગ્ર જાતે ૧ મુખીય છે. ૧ બીજી છે. ૨ પલ્લવું, ખિસારતની આગળ નીચેનો દરજ્જો મોતને છે. જે મુસલમાનોનો ઘરો એ ખિસારતની દરિયા ત્રિપ્ત-સારી દેલ. તે ૧૧મી ખિસારતી પુસ્તકોને જ આધારે તેને ૨૦૧ આપનાં ૩૫૫ અમલકાત, ૫૫૫ જગારે ન્યારી ઘવાને દીન તરફથી ૨૦૧ મને છે, ત્યારે એ ઘવાની સામે થઈ સમગ્ર નહિ.

૫. હંકમાં મુસલમાનોનો ઘરો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) મુરોષ મરિનું તુર્કી તુર્કીના હાથમાં રહેવું જોઈએ. તે સમયમાં ખિસારતી સિવાયની બીજી જો કોમો રહેતી હોય તેઓના રક્ષણને સાર બને પૂરી ખાતરી લેવામાં આવે.

(૨) ખિસારતની પવિત્ર જગ્યાઓનો કબજો સુલતાનના હાથમાં રહેવો જોઈએ. અને જગીરત-ઉલ્લ-અરબ એટલે મુસલમાની લેખકોએ હદ બાંધી તે અરબસ્તાન ઉપર સુલતાનનો બાદશાહી હક્ક રહેવો જોઈએ, અને તેની સાથે આરબોને જોઈતા હોય તો બમે તેઓને સ્વરાજ્યના હક્ક મળે. આવું વચન મિટિલ સરકારનું હતું, અને એ જ ધારણા દિંદી સરકારની પલ્લવ દ્વારા મુસલમાની સિપાઈઓ તુર્કીની સમ્બંધતા છીનવી લેવાને સાર કદિ લગત નહિ. ખીસારતના હાથમાંથી અરબસ્તાન ઉપરની હકુમત છીનવી લેતી એ ખિસારતનું મીડું વાળવા બરોબર છે.

૬. હંકમાં અને આજે માત્ર તુર્કીને જ મનાવી લીધે પાંચવે તેમ નથી. દિલ્હીને તેણે સતિખતું જોઈએ. માત્ર અભિપ્રાય મુજબ તે દિંદી મુસલમાનોની માગણીઓ કબૂલ કરવામાં આવે તે તુર્કીનું સમાધાન કરવાપણું પણ આજું રહેતું નથી. આમાં એ કારણો છે. ખિસારત એ એક ભાવના છે, અને કોઈ એક ભાવનાને ખાતર ન્યારે માણસ પોતાનાં તન, મન, ધન, પિયર નાખવા તેવાર

છે, ત્યારે તેની સામે કાંઈ ટકી નથી શકતું. એવી ભાવના માનવી
જે મુસલમાનો પ્રેરાયેલા છે તેમને જ આખી
હિંદી મુસલમાન કામનો ટેકા છે.

૭. મુસલમાનો માત્ર તુર્કીને ખાતર લડી રહ્યા છે એમ કહેવું
બૂલભરેલું છે. તુર્કી ખોટો રસ્તો લે,—દાખલા તરીકે મહાત્મ
મુસલમાનનાં કાળનો દરજ્જો પોતાને મળવો ન્તેષ્ટએ એવો આગ્રહ
ધરે,—તો તેઓ આજ તુર્કીનો ત્યાગ કરે તે જ રીતે તુર્કી આજે
નબળાઈ બતાવીને કુરાને-શરીફના ફરમાનની રૂએ પોતાને મળેલો
અધિકાર જતો કરી તેને અંગે પોતાના પર આવી પડતી ફરજ માથા
ઉપરથી ફેંકી દેવા તૈયાર થાય, તોપણ મુસલમાનો તેમ કરી
શકે નહિ.

૮. આમ દરેક ધર્મપ્રિય મુસલમાન તુર્કીની દુન્યવી સત્તા કાયમ
રાખવા મથે જ. છતાં તુર્કી કાલે તે કરવા તૈયાર થાય, તોપણ
મુસલમાનો તો જગીરત-હિલ-અરબ—જેમાં મેસોપોટેમિયા, સીરિયા
અને પેલેસ્ટાઇન આવી જાય છે—ઉપર અબાધિત મુસલમાની સત્તા
ખલીફની—પછી તે તેટલા સમયને માટે ગમે તે હોય—ધાર્મિક
આણુ હેઠળ ટકાવવાને બંધાયેલા જ છે. બીજી કાંઈ પણ શરતો—તે
ગમે તેટલી સુંદર હોય તોપણ—મુસલમાનોને ન જ સંતોષી શકે.
ઇસ્લામના પવિત્ર સ્થળો પર કાંઈ પણ પ્રકારની સીધી કે આડકતરી
ગેરમુસલમાની સત્તા તેઓ ન જ બરદાશ કરે.

૯. આમ પેલેસ્ટાઇનનો સવાલ જ આમાં સૌથી ગુંચવાડાલયો
છે. ઇંગ્લાંડે ઝાયોનિસ્ટો (યહુદી લોકોના એક પક્ષ) ને પેલેસ્ટાઇન
માટે વચનો આપ્યાં છે. યહુદીઓને પણ સ્વાભાવિક રીતે જ પેલેસ્ટાઇન
વિષે તીર્થસ્થાનની ભાવના છે. ‘ અમારે શું કાળના અંત સુધી
ધરત્યાર વગરના—સ્વદેશ વગરના—રહેવું ? ’ આવી તેમની દલીલ છે.

૧૦. આ માગણીના મૂળમાં રહેલો સિદ્ધાંત આપણે અહિં નહિ
તપાસીએ. મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે યહુદીઓથી ઇંગ્લાંડ પાસે

ગેરઈ-સાફ કહેવાય એટલું જ નહિ, પણ ધરાદાપૂર્વક અપાયેલાં વચનોનો લંગ ગણાય.

૧૩. મુસલમાનોની લાગણી મિત્રરાજ્યો પાસે મૂકી ચૂક્યા એટલે કે તેમની માગણી ન્યાયી હોવાનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે, પણ મિત્રરાજ્યો જે કંઈ કરે તેની ઉપર આપણી સરકારનો કાશુ ન હોય એમ કહી તે નિર્દોષ ઠરવા માગે છે. આ અસત્ય છે. હિંદી સરકાર જાણે છે અને આખું જગત્ જાણે છે કે તુર્કીની સાથેના કરારો ઘડવામાં અને તે કચૂલ કરાવવામાં અંગ્રેજ સરકારનો મુખ્ય ભાગ છે, તેઓ જાણે છે કે ગી. લૉઇડ જર્મોઈ ધારત તો જરૂર પોતાનું વચન પાળી શકત અને મુસલમાનોની લાગણીને માન આપી શકત. પણ તેમનો ધરાદો જ તુર્કીનો નાશ કરવાનો અને ઇસ્લામની જડ દીલી કરવાનો હતો. આમ છતાં ખિલાફત બાબત બધું કરી ચૂક્યા કહીને વાઇસરૉય સાહેબ નિકળી જવા માગે છે, તેનો અર્થ એ થયો કે તે પ્રગળે લભાવે છે.

૧૪. ખરૂં જોતાં સવાલનો ફરજી વાઇસરૉયના કરતાં આપણા હિંદુ અને મુસલમાન ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. અને હિંદુ અથવા તો વાઇસરૉયના કરતાં મુસલમાન ઉપર તેથી પણ વધારે આધાર રાખે છે. આ બાબતમાં અધીરાઇને સ્થાન નથી, કેમકે અધીરાઇમાંથી દીવાનાપણું આવવાનો સંભવ છે, અને દીવાનાપણાનો નતીજો ખૂનામરડી જ હોય. હું ઇચ્છું છું કે ખૂનામરડી એ આપઘાત છે એવું હું બધાને સમજાવી શકું.

૧૫. [યુરોપીય વિગ્રહની મુલેહમાં ખિલાફતના સવાલનો યોગ્ય ફરજી થયો નથી,] તેથી શુભ પરિણામની આશા રાખી તેને સાફ આપણે મથવું જોઇએ. કેમ મથવું એ સવાલ છે. આપણે શું ન કરવું જોઇએ એ તો સ્પષ્ટ છે. વિચારમાં, વચનમાં કે કર્મમાં ખૂનામરડી ન જ હોવી જોઇએ. તેથી વેરલાવે કે સગા કરવાના ધરાદાથી બ્રિટિશ માલનો ઑયકૉટ ન સંભવે.

૧૧. (૧) માથ નિચાર પ્રમાણે તો જ્યેષ્ઠાદ ૧૫ એક જનની ખૂનામરડા ઉ.

(૨) વગી કદાચ જ્યેષ્ઠાદ ૫૫૫વાનેમ દેવ, તેવજ એ તદન અવ્યવહાર ઉ.

(૩) ત્યંત્રી આપણી માંગણી મુજબ નથી મરડે, ત્યંત્રી આપણે સાંતિ વાળાને બેસી શકતા જ નથી.

(૪) ખિસારતની સાથે બીજા સવાલોને મેળવવા જ ન જોઈએ-એમકે ઇશ્વરનો સવાલ.

૧૭ નો આપણી માંગણી કમૂલ ન થાય તો મું રડું નેહાં એ વિચારીએ.

૧૮. ધૂધી કે જાહેર લગાઈ કરવી એ જંગલી ઉપાય છે. આવી લગાઈ કરવાની વાત આપણી મજૂરીમાંથી આપણે કદાચી નાખવી જોઈએ. લગાઈ કરીને ઇતરું અસકય છે એટલું જ કારણ લગાઈની વિરુદ્ધ બસ છે. લગાઈ કરવી એ હંમેશાં ખરાબ છે, એવું નો હું બધાને સમજાવી શકું, તો આપણી બધી નવાયી ધારણાઓ આપણે વહેલા બર લાવી શકીએ. ખૂનામરડા નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને એક વ્યક્તિ અથવા પ્રજા જે સક્રિય મેળવી શકે છે એ શક્તિને ટાઇ હાવી શકતું જ નથી. ૧૫ ખૂનામરડા નહિ કરવાની સામે હાલ નો હું જે દલીલ કહું છું તે કેવળ તેની અયોગ્યતા જ છે; અને ખૂનામરડા અયોગ્ય છે કેમકે તેથી ધારણું પરિણામ લાવતું અસકય છે.

૧૯. તુર્કાની વિપત્તિમાં મદદગાર થવાનો હિંદુસ્થાનની પાસે એક જ રસ્તો છે અને તે એ જ કે તેણે જાતે પોતાનો કક્કો ખરો કરાવવા પૂરતા સામર્થ્યવાન બનવું. જો હિંદુસ્થાન વેળાસર એટલું સામર્થ્ય ન કેળવી શકે તો હિંદુસ્થાનને માટે તરી પાર ઉતરવાનો બીજો એકે રસ્તો નથી. એણે દેવાધીન જ થવું રહ્યું. લકવાથી રહી ગયેલા દર્દીને જો પાડોશીને મદદ રૂપ થવું હોય તો પ્રથમ અલગ જ જાતે જ લકવાથી મુક્ત થવું રહ્યું. કેવળ અગાન

આપણે જાણી ન જ રાખી શકે, તેથી આપણે મજબૂતી અને પાયેથી સરખાવ કરવી જોઈએ. જેઓ મોટા દુશ્મન પદ્મવત્ દોષ તેઓએ તે છોડી દેવા જોઈએ. જેઓ નાની નોકડીમાં દોષ તેઓએ તે નોકરી છોડી દેવી જોઈએ. ખાનગી મુદ્દાઓ નોકરીને આ નિયમ સાથે પડે નહીં. જેઓ મદદ નહિ કરવાની સમર્થ માન્ય ન રાખે તેઓનો બદિઆર કરવાની ધમકી દેવા પડતી હોઈ શકતો નથી. જેઓ કંઈ પણ દાવ વિના પેતાની નોકરી છોડી દે તેની જ અમર થવાની છે; કેમકે આપણે અસંતોષ અને લોકલાગણીની કસોટી તો મરુપાન રાજાઓમાં જ દોષ શોધી સિપાઈઓને તેઓના દરિયાર છોડવાની સલાહનો દણુ સમય નથી આપ્યો. એ આપણું છેલ્લું પગલું દોષ, પડેલું ન દોષ જોઈએ. વળી મદદ આપવાનું જમ કરવાનું કામ અતિ વિચારપૂર્વક લેવાનું જોઈએ. આપણે ખીનાશથી વધુ જોઈએ કે જેથી સંખ્ય તાપને સમયે પણ આપણે આપણી પેતાની ઉપરનો કાબુ છોડી ન દઈએ.

૨૨. [સાન કરવાનો ઇરાદો ન રાખવો દોષ તો કદાચ નાખવો. અને અમને અંગ્રેજો તરફથી અ-વાચ થયો છે એ તેમને મળે ઉતારવા અંતે મિત્રાચારીનું વર્તન તેમની પાસે રખાવવાના સાત્ત્વિક હેતુથી ચિદિય માત્રનો બદિઆર કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય નહિ ગણાય. તામસી વૃત્તિનો પક્ષે સાત્ત્વિક વૃત્તિમાં થયેા એટલે આપણે ઇરાદો પાપમય દોષ શકે નહિ.] પણ સદાય ન કરવી એ ઉપરથી ચિદિય માલના બદિઆર ઉપર આવતું એ તો દાથીની અંમાડી છોડીને ગર્દભની સ્વારી કરવા જેવું થાય છે. સદાય ન આપવી એ આપણે હક્ક છે અને તેમાંથી મોટા પરિણામો સારી થાય. બદિઆર કરવાનો આપણને હક્ક નથી અને તેમાંથી પરિણામ મારું જ આવે. હક્ક નથી કેમકે તેમ કરી આપણે ચિદિય પ્રભને સમ કરવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ, અને એવો ઇરાદો તપ્પત્ત દેવો જોઈએ. આપણી દરિયાદ

સરકારની સામે છે. આમાં પરિણામ પણ માફ આવે, કેમકે ખિલાફત જેવા સવાલનો સંતોષકારક નિર્ણય આપણે આખી દુનિયાનો મત આપણી તરફ દોરીને કરાવી શકીએ, અને બહિષ્કારથી તે મત આપણી વિરુદ્ધ જવાનો પૂરો સંભવ છે. એટલે જેટલે અંશે સહાય ન આપવાનું મત સેવવા યોગ્ય છે, તેટલે જ અંશે બહિષ્કાર તજવા યોગ્ય છે. વળી અંગ્રેજ પ્રજામાં વેપારશક્તિ ભારેમાં ભારે છે. તે પ્રજા આપણને અનેક પ્રકારની હુકિતથી પોતાનો માલ પહોંચાડી શકે છે. જાપાનની મારફતે પહોંચાડનાં તે પ્રજાને આવડે છે. એટલે બહિષ્કારનું પરિણામ અંગ્રેજ માલ બંધ કરતાં બીજા દેશોની સત્તા આપણા દેશમાં દાખલ કરવા જેવું થાય.

૨૩. બહિષ્કાર ગુસ્સાની નિશાની છે; સહાય ન આપવી એ આપણી દૃઢતાની નિશાની છે. બહિષ્કાર આપણી નજગાઇ મૂલ્યે છે; સહાય ન આપવી એ આપણી શક્તિ બતાવે છે. ખિલાફત જેવા મહાન પ્રશ્નોનો ઉકેલ આપણે આપણી નજગાઇથી નહિ, પણ આપણા બળથી જ લાવી શકીશું.

૨૪. અસહકારનું શસ્ત્ર મને એ જ રૂપે ખિલાફતનો પ્રશ્ન વિચારતાં જ જાયું. તે વિષે મને બહુ લાગી આવ્યું છે, કેમકે હું ચુસ્ત હિંદુ છું, જે સાત કરોડ મુસલમાનોથી મારા ધર્મને હું સુરક્ષિત રાખવા માગું તો મારે તેમના ધર્મને બચાવવા સાર મરણપથારીએ સૂવા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. તેમ જ સર્વ હિંદુને માટે પણ જ્યાંસુધી હિંદુ-મુસલમાન એકદિલ ન થાય, ત્યાંસુધી સ્વરાજ્ય અર્થ વિનાનો આદર્શ છે; ત્યાંસુધી ગૌરક્ષા અસંભવિત છે.

૨૫. સ્વાર્થ સર્વે મુસલમાન દગો દેશે એમ હું માનતો નથી. જેઓ ધર્મને માને છે, તે દગો દેતા નથી. હિંદુઓએ ધણો ત્યાગ કર્યા છતાં તે ફળ્યો નથી એવો ઐતિહાસિક દાખલો મેં એક પણ નથી જાણ્યો. આજસુધી જે થયું છે તે તો વાણિયાનું સાદું થયેલું છે. આજના વ્યવહારમાં સાટાને અવકાશ જ નથી. હિંદુ પોતાનો

બાધ્યોનો કેસ નબળો હોત, તો હું તેમને સાચું મરવા તૈયાર ન થાત. તેમનો કેસ તદ્દન સાચો બનવા છતાં હું સહી કે બીકથી અગમો રહું, તો માફ દિદુરવ લાગે—મારી પાડોશીધર્મે બન્યું. ૨૬. ખિલાફત એ રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર નથી એમ હું માનું છું. ખિલાફતનો બચાવ કરવો એ સર્વ 'મુસલમાનોની' ફરજ છે. દિદુ તેને ધર્મે ન માને એ જૂદી વાત છે. ગાયને બચાવવી એ કંઈ મુસલમાન ધર્મે રૂપે ન માને. પણ સર્વ મુસલમાન બચે છે કે તે દિદુનો તો ધર્મે જ છે. તેમ સર્વ દિદુએ બચવું જોઈએ કે ખિલાફતનો બચાવ કરવો એ મુસલમાનોનો ધર્મ છે. અલીબાધ્યોની ધર્મપરાયણતા વિષે મને બારે માન છે. કેવળ રાજ્યપ્રકરણી ક્ષાભ મેળવવાને ખાતર તેઓ ફકીરી ન લે. પણ ખિલાફતને બચાવના ઇસ્લામની સત્તા અવશ્ય વધે. તેથી રાયવું એમાં કંઈ ગુન્હો નથી. મુસલમાન સજી થાય જ; અને જે દિદુધર્મની ભગૃતિ-ઉત્તરિથી ઇસ્લામમાં આએ સજી થવું જોઈએ એમ આપણે માનીએ તો ઇસ્લામની ઉત્તરિથી આપણે દિદુઓએ પણ સજી થવું જોઈએ.

૨૭. ગુરુ નાનકે અને કળીરે દિદુ-મુસલમાન બનેને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તે ઇતિહાસ કોઈ અહિં રજુ નહિ કરે એવી દુ આચારી રાખું છું, કેમકે આજનો પ્રયત્ન ધર્મની એકતા કરવાનો નથી પણ ધર્મની ભિન્નતા છતાં દિલની એકતા કરવાનો છે. ગુરુ નાનકે આદિના પ્રયત્ન ધર્મમાં એકતા બતાવીને

બંનેને એક બનાવવાનો હતો. આજનો પ્રયત્ન નિતિશાનો છે. સનાતની દિંદુ ચુરત રહે અને છતાં ચુરત મુસલમાનને માન આપે, તેની સાચા દિલથી ઉત્તતિ ધરે, એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવો જ છે, પણ દિંદુવર્ગના મૂળમાં રહેલી એ લાવના છે.

૨૮. આ પ્રયત્નને અતે પણ ગાંધી લો કે મુસલમાન લાઇઓ દગો આપે. એક વાત તો એ છે કે બંનેનો અર્થ સદા કાળને સારૂ અિક્ય બનાવવામાં જ સમાવેલો રહેશે. પણ એમ કહો કે ખિલાફત રૂપી વિશેષ અર્થ સર્વે મુસલમાન દિંદુનો વિરોધ કરવા મંડી જાય. આ બીકથી આજે તટસ્થ રહીએ તો તેમાં આપણે અંગ્રેજી રાજ્યની શુભાગી નલાવવા ઉપરાંત શો અર્થ સાધી શકીએ? અત્યારના પ્રયત્ને ધારો કે ખિલાફતનો બચાવ થયો, સ્વરાજ્ય મળ્યું અને પછી મુસલમાનોએ દગો દીધો તો યે શું? બાવિશ કરોડ દિંદુને મુસલમાન હંકારશે? તેમનું આત્મગણ, તેમની તપશ્ચર્યા, તેમનો આજે કરેલો યત્ન તેમને કંઈ જ સહાય નહિ આપે? પણ મુસલમાનો તો બચારથી બીજાને લાવીને આપણી સાથે લડે તો? હોય. તેથી પણ મર્દ કેમ ડરે? આજનો પ્રયત્ન સ્વાવલંબી-સ્વતંત્ર બનવાનો છે.

૩. પાડોશીધર્મ.

૧. આજે હું આખા હિંદુસ્થાનને આજીજી કરી રહ્યો છું તે એકલા વાણિયા થાણાણે નથી કરતો, હિંદુઓને જ નથી કરતો, પણ હિંદુસ્થાનમાં દેડ, ભંગી, પારાગા જે તે બધાને-મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી એ બધાને-હું આજીજી કરું છું કે જો હિંદુસ્થાનને સુખી કરવાની તમારી ઈચ્છા હોય તો તમારો પડેલો ધર્મ એ છે કે તમારે જુદા જુદા ધર્મોની સાથે એકલિલ મધને રહેવું, એ પાડોશીધર્મ છે.

૨. જો હું એક હિંદુ તરીકે ઇસ્લામ માટે મરી ચકું, તો વખત આવ્યે હિંદુધર્મ માટે પણ મરી ચકીશ. આમાં મારી પેતાની અને દેશની કસોટી રહેલી છે. સાત કરોડ મુસલમાન બાઈઓ ઉપર મહાનુ ધર્મસંકટ આવી પડેલું છે. એક વિકરાળ સત્તાનત તેમના ધર્મને ઊભાલિત કરવા બેઠી છે. આકાશમાં ચંદ્રમાને જેમ મદજુ લાગે છે તેમ ઇસ્લામને આ સત્તાનતના મદજુ ઘેર્યો છે. તેને તમે ઊઘાવો. ચંદ્રમાનું મદજુ એ તો રચૂલ મદજુ છે. એને ઊઘાવવું એ આપણા દાયમાં પણ નથી અને આ ચંદ્રમદજુ જરા મે નથી કરાવતું. અને અપવાસ નથી કરાવી શકતું. પણ આપણા આદમાને જે મદજુ લાગ્યું છે, આપણું દિલ જે મદજુમાં ઘેરાયું છે, તેનાથી હું ડુગ્ગું છું. તે મદજુને ઊઘાવવાનો ઈલાજ ઉપચય દોષ તે હું ઈશ્વર પાસે માગું છું કે મને ઉપવાસ કરવાની શક્તિ આપો. આ મદજુ ઊઘાવવાનો ઈલાજ આપવાન દોષ તે આપવાન કરવાની શક્તિ પરમેશ્વર અને આપણે હિંદુસ્થાનનો મુંદર ચંદ્ર ઈલાજના પ્રપથી ઘેરાયેલો છે. ઇસ્લામ ઉપર સાતનતની તલ્લવર ઝડકુને છે. આજે ઇસ્લામ

પર તો કાલે હિંદુધર્મ પર. જે સસ્તનતે ઇસ્લામને દગો દીધો છે, જે સસ્તનતે પંચમ્ય મારફત સારા હિંદુસ્થાનને પેટ ચલાવ્યું છે, જેણે પંચમ્ય મારફત નાનાં નાનાં બાળકો પાસેથી જ્યારાઈથી સલામી કરાવી છે, અને તેમ કરતાં કરતાં જે સસ્તનત મારફતે એ છ-સાત વર્ષના બાળકના પ્રાણ ગયા છે, જે સસ્તનત નીચે દોઢ હજાર કે એક હજાર નિર્દોષ માણસોનાં ખૂન થયાં છે, તે સસ્તનત તે કેવી હશે ? એ સસ્તનતનું અહણુ આપણી ઉપર કેટલે દરજ્જે છે, તેનો હું તાગ નથી કહાડી શકતો.

૩. અંગ્રેજ સસ્તનતની હું એમ બતાવું છું તે સાક્ષી રૂપે બતાવું છું. એ સસ્તનતને ત્રિશ વર્ષ ખરા દિવસી સેવ્યા પછી મારી ખાતરી થઈ છે કે એ રામરાજ્ય નથી, પણ રાવણરાજ્ય છે. આ સસ્તનત મને અત્યારે જૂડી લાગે છે તે મને કંઈ અંગ્રેજોનો તિરસ્કાર નથી; મને તિરસ્કાર સસ્તનતની સાથે છે. જ્યાંસુધી અંગ્રેજ સસ્તનત પશ્ચાત્તાપ કરતી નથી, હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની પાસે માફી માગતી નથી, 'અમે તમારા નોકર છીએ અને નોકર તરીકે રાખો તો રહેવા માગીએ છીએ' એમ કહેતી નથી, ત્યાંસુધી હું એ સસ્તનતનાં હવાઈ જહાજો સામે અને મશીનગનો સામે મુકાબલો કરવાને તૈયાર છું. એના હવાઈ જહાજ કે મશીનગન મને નહિ ડરાવી શકે.

૪. [જ્યાંસુધી હિંદુ-મુસલમાન એકબીજાના ધર્મે પ્રતિ સહાનુભૂતિ બતાવે નહિ, તેને માટે મરવા પણ તૈયાર ન થાય, ત્યાંસુધી તેમના ધર્મ આ સસ્તનત નીચે સહિસલામત લાગ્યે જ રહી શકે, અને તેથી જ મુસલમાનોની] લડતને મેં અપનાવી છે, કારણ હું માનું છું કે તેમની લડત નેક છે. તેમના સારામાં સારા આલિમે પાસેથી હું સમજ્યો છું કે ખિલાફત એ એક આદર્શ છે. તેને ખાતર તેઓ લડી રહ્યા છે, તેઓ કાંઈ અન્યાય અગર અધેરને ટકાવવાને જ ખાતર લડી રહ્યા નથી. તેઓ તુકેનિ

નથી. આપણે બને કામ પેતાપોતાના દીનના કુશળતા નેમના
 તરીકે કરવી પડવીએ છીએ. આપણામાં દરેક ખુદાનો સામે
 બદા નિવડે એવું કરવાને બદલે બીજાઓ આપણા દીનને
 દીપાવે અને આપણે મારે જનન કુશળતા કરે એવી ઉમેદો
 આપણે બન્યા છીએ.

પ. હિંદુઓ સમજતા હોય કે સાત કરોડ મુસલમાન
 દમવનની છે અને તેમની સાથે કુશળતા કરીને તેઓ નથી રહી
 શકતા તો તેઓ સમજશે કે તેમની બારે મોટી દરજ્જા છે કે
 મુસલમાનોની સાથે રહીને છવ્વું અને તેમની સાથે મરવાનો
 તેમજ નિશ્ચય કરવો. હિંદુઓ પેતાની દરજ્જા જુદીને કુશળતાનીમાં
 બાજ ન લે તો હું તેમને કહીશ કે જેમ મુસલમાનધર્મ
 જોખમમાં આવ્યો, તેમ કાઈ વાર હિંદુધર્મ પણ જોખમમાં આવે.
 યુરોપમાં મિત્રશત્રુના પ્રધાનો સમજે છે કે યુરોપમાંથી મુસલમાનોનો
 ખગ કહાડી શકાય છે, તેમ કાઈ દિવસ તેઓ એમ પણ ધમ્મ છે કે
 હિંદુઓને ગુલામ બનાવી શકાય તો સાફ. આપણને લાજમ છે કે
 ત્યાંસુધી મુસલમાન બાધ પેતાના ધર્માન અને દીન ઉપર
 કાયમ રહીને કુશળતા કરવા તૈયાર હોય, ત્યાંસુધી હિંદુસ્થાનની
 આઝાદી મારે મુસલમાનોની સાથે ઉભા રહેવું.

૧. આપણે જે રસ્તો પસંદ કર્યો છે તે ખુદાની તરફ જ
 આપણ મો કેરવાને આપણમાં દરેકને મનજૂત કરે છે
 અસહકારમાં આપણે એમ માનીને જ આવીએ છીએ કે આપણ
 સામેનો પલ જેની સામે આપણે અસહકાર માગ્યો છે અને જે
 પેતાની ઝેરમુરાદન બગ લાવવા ધમ્મ છે, તે તેટલા જ ગેરતરીકાઓય
 આપણી જોડે કામ લેશે. આવી દાલતમાં સામા પદાની રીતો

નિરાળી જ રીતે અખત્યાર કરીને જે આપણે કામ લઇશું તો ખુદના પ્યારા બનીશું. આમ જરૂર કરવામાં આપણો મોટો દાવો રહેલો છે અને જે આપણી કામ કરવાની રીતે સરકારની રીતોના કરતાં દેખીતી જ નિરાળી હશે તો ટૂંક મુદતની અંદર આપણે જરૂર ફતેહ હાસિલ કરીશું.

૭. આમ આપણી લડતની યુનિયાદ પૂરી અહિંસા છે, જ્યારે સરકારની આખરી પનાહ હિંસા છે. અને દુનિયામાં કોઈ પણ જોસ સામા જોસની જોડે ટક્કર ખાધા વિના પેદા થવું નથી, તેથી જે સરકારના જોસની સામે આપણે તેવું જ સામું જોસ નહિ ફેંકીએ તો આ સરકારને અટકી પડ્યા વિના ખીજે રસ્તો નથી. પણ આને સાફ આપણી અહિંસા જજ્ઞાનમાં, દિલમાં તેમ જ કામમાં સરખી જ સાચી હોવી જોઈએ. અહિંસાના તુલ્યતાને તમે વખત વર્તીને અખત્યાર કીધો હશે તો તેની ફીકર નહિ. તમારે માથે તો એટલી જ ફરજ છે કે જ્યાંસુધી એ ઈલાજ ચાલુ છે ત્યાંસુધી તમારે તે પર કાયમ રહેવું અને પોતીકા ઇમાનની ઉપર નજર રાખીને હિંસા કે ખૂનરેણો ખ્યાલ સરખો દિલમાં આવવા દેવો નહિ. ઉત્તરું આપણે અખત્યાર કીધેલા અહિંસાના કાર્યક્રમ ઉપર આપણા દિલમાં પૂરેપૂરો યકીન વસવો જોઈએ. હું ઇચ્છું છું કે એકેએક મુસલમાન ભાઈ ગુરસાના દરેક મોઢા પર પોતાના દિલ સાથે સમજી લે કે એક અહિંસાના જ જીવન પર કાયમ રહીને આપણે પૂરી કામિયાબી હાસિલ કરી શકીએ એમ છીએ.

૮. મુલકની આઝાદી અને ખિલાફતનો અચાવ બંનેને વારતે અહિંસાના રાહમાં આપણા વિશ્વાસની આ કસોટી ગણાશે વળી હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેના સંપન્ની પણ એક કસોટી ગણાશે અને આપણા પોતાના કાર્યક્રમ ઉપરના આપણા વિશ્વાસની પણ એ આમ કસોટી હશે. હું ફરી ફરી વાર મારો યકીન રજુ કરીશ કે પરદેશી કાપડનો સદંતર અહિંકાર કરીને એક મદિનાની અંદર આપણે બેખટકે આપણી મક્કદ પાર ઉતારી શકીએ છીએ, કારણ

તેટલું ક્યેં આપણે એટલે દરજ્જે તાકાત ધરાવતા મધ જામણું કે
 ને કદિ ત્યાર પછી પાણુ આપણને કાનુન તોડવાના પગલાં પર
 જતું પડે તો તે વખતે આપણામાં ખૂનરેશના જીરુમાંને કાણુમાં
 રાખવાની તાકાત અને વિશ્વાસ આવી ગયાં દરી.

ને આવી એકપક્ષી સરતોને આપી "સન્ને" મળી સરત નો
 દુનિયામાં પળી વસ્તુઓ, અને આપણે અન્ધારને નમે નમસ્કાર
 કરી મળા છીએ તેને પણ આપી મળી પાસે.

૩. મુમસમાનોની અશ્વનિએ દિંદુ અશ્વન, દિંદુની
 અશ્વનિએ મુમસમાન અશ્વન એવો ચિત્રવાનો કાપો છે, એમ
 આપણી ધન અશ્વન થયાં ને આપણે મુરશ્વમાં આવી જઈએ,
 આવેશમાં ખૂનખરાનો કરીએ, તો બાજુ લાપથી મનેવી છે, પણ
 ને આપણે ખૂનખરાનો ન કરીએ, આપણામાં આપણોમ કરવાની
 શક્તિ છે એમ બનાવીએ તો બાજુ લાપથી મર્ષ છે એમ
 કરેવાય જ નહિ.

૪. આ સુલેદની સરતો સખાર્ષ મળ, તેથી મુમસમાનોએ
 અને સમસ્ત દિંદી પ્રજાએ હેનનાંજ જવાનું મુશ્કેલ કારણ નથી.
 ને દિંદુસ્થાન પોતાનું કર્તવ્ય કરશે, તો આ સરતો ખરે જ રહેશે.
 તેને વિશે જરા પે સંકા લાવવાનું કારણ નથી. એ દેવતા
 દિંદુસ્થાનને સાર માત્ર એક જ વસ્તુ છે, અને તે અસદકાર છે.
 અસદકાર એ ફરજ છે, કેમકે તેમ ન કરવામાં આવે તો
 દિંદુસ્થાન અધર્મમાં સદાપક્ષ થયું મળ્યાય. આ ખિટિશ સત્તાનત
 મર્યાદા દેવતાની સદાપક્ષી જ રહી રહેલી છે.

૫. એક પક્ષી સરતોને લીધે ખિન્નાદત્ત બાબત ધણા સવારો
 થયા છે. અસદકારમાંથી ખૂનામરકી થશે એવો મત ધણા બતાવે
 છે, અને ને તેમ થાય તો અસદકારથી શો લાભ જ અસદકારમાં-
 જેમ બધા મદા કાર્યોમાં-જેખરો હોય જ. દિંદુની અખનરાઓ અને
 જેખરોથી ભરેલી છે. સાદસ વિના મોટા પણ નથી મળતો.
 ખૂણથી ભરેલો મનુષ્ય માત્ર આટલું જ વિચારી રહે છે: અમુક
 કામ ન કરવામાં વધારે જેખમ કે કરવામાં અને ને કરવામાં
 ઓછું હોય તો તેથીજ રીને પણ ક્યાં વિના ન આવે તેમ છે
 કે કેમ?

૬. મારી દદ માનવા છે કે જે અસદકારની વાત ન આવી
 હોત તો આજે ક્યારની ખૂનામરકી થઈ હોત અસદકારને

લીધે જ ખૂનામરકી અટકી છે. મુસલમાન લાઘવોનું લોહી ઉઠળી રહ્યું છે, પણ દિંદુ તેમના સાથી છે એ માન્યતાથી તેમણે ધીરજ રાખી છે. જ્યારે તેમ છતાં પણ ઈન્સાફ નહિ મળવાની ધારતી લાગી, ત્યારે તેઓ વિચારમાં પડ્યા. દવે શું કરવું? કેટલાક ખૂનામરકીના વિચાર કરવા લાગ્યા. ઔચકોટનો તુરંજ વિચાર કર્યો. પણ તેઓ જોઇ શક્યા કે ઔચકોટ કરવા યોગ્ય હોય, તોપણ કરી શકાય તેવું નથી. તેટલામાં દિલ્હીની પહેલી જ કોન્ફરન્સમાં મેં અસહકાર સૂચવ્યો. તે તેઓએ એકી અવાજે ઉચકી લીધો.

૭. જો કોઇ પણ અસહકારક પગલું મારી નજરમાં દેખાતું હોત તો તેની તત્કાળ લલામણ કર્યા વગર હું રહેત નહિ. સ્વરાજ્યની પ્રવૃત્તિ થોભાવી દેવાથી ખિલાફતનો ફડચો કરી લેવાય તેવું હોત, તો તેમ કરવાની સલાહ પણ હું આપ્યા વગર ન રહેત એટલું જ નહિ, પણ કરોડો મુસલમાન લાઘવોને થઇ રહેલું દુઃખ હલકું કરવાને ખાતર અસહકાર સિવાય ખીજે પણ કોઇ ઈલાજ મને જો જડે તો તે તત્કાળ અજમાવ્યા વિના હું ન જ રહું. પણ મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ ખિલાફતનો અન્યાય દૂર કરવાનો દૂંકામાં દૂંકો અને જલદમાં જલદ રસ્તો એક સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ જ છે. તેથી જ મારે હિસાબે સ્વરાજ્ય એ ખિલાફતના ફડચાનો અને ખિલાફતનો ફડચો એ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. જો ખૂનામરકીનો વિચાર છોડાય તો જ અસહકાર ચાલે. એક પણ ખૂન આપણે હાથે કે આપણી મારફતે થાય, તો હું તો નકળી જ જાઉં. મુસલમાન લાઘવોએ એ કબૂલ રાખ્યું અને જોયું કે ખૂનામરકી કરતાં પણ અસહકાર એ કેટલેક દરજ્જે ખડું જોરાવર હથિયાર છે. તેથી અસહકારનો પવન ફૂંકાવો શરૂ થયો અને આજે તે વ્યાપક વસ્તુ થઇ પડેલી છે, અને તેથી જ હિંદુસ્થાનમાં પરમ શાંતિ આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ. જો અસહકારની ઉપર મુસલમાનોની નજર નહિ રાખે હોત, તો આજે આપણે હિંદુસ્થાનમાં દુર્દશા જોઇ રહ્યા હોત એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. સરકાર

ખૂનામરકાને દબાવી શકત એ હું માનું છું, પણ ખૂનામરકા ઘણાં તો હોત. અસહકાર છતાં પણ ખૂનામરકા થશે તો સરકાર આપણને દબાવી શકશે. સત્યાગ્રહ માત્ર એ જ છે કે ખૂનામરકા અસહકાર વિના ચાલે કે નહિ? તેનો જવાબ સરકારમાં જ મળી શકે છે.

૯. ત્યારે હવે આપણે અસહકાર કરવાની બીજી રીતે જરૂર છે કે નહિ એ વિચારવું રહ્યું. ખૂનામરકા અટકી છે, તેટલા સારું જ આપણે અસહકાર કરવા મંડી નથી જઈ શકતા. ધણી અકાષેઈ દુનિયામાં થાય છે. તેને અટકાવવાના ઇલાકાને પણ આપણને સહે છતાં તે ઇલાકાને લેવા આપણે આપણને બંધાયેલા નથી માનતા. હિંદુસ્થાનમાં જ ધણે કેસો માણસો ધાતકા કામ કરે છે. આપણે ત્યાં પહેંચી વળાએ તો અટકાવીએ છતાં આપણે ત્યાં પહેંચી વળવા નથી જતા, એ આપણી તાકાત બદલે છે. કેટલીક વેળા એવું બને છે કે એક ખરાબ કામ આપણે ઓછા ખરાબ કાર્યથી અટકાવી શકીએ છીએ, તોપણ એવું ઓછું ખરાબ કામ કરવાની આપણી દરજ્જા ઉપરિચલ નથી થતા. તેથી આપણે અસહકારને બે રીતે તપાસવો પડશે. અસહકાર દોષિત દર્શિયાર છે? તેને જવાબ હું તો ધણી વેળા આપી ગયો છું કે અસહકાર દોષિત નથી એટલું જ નહિ, પણ અમુક પ્રસંગે અસહકાર કરવો એ આપણો ધર્મ છે. વસ્તુતાએ અસહકારમાં કંઈ ખોટું નથી.

૧૦. ત્યારે આપણે તે શરતો ઉપરેય આ પ્રસંગે કરવો કે નહિ એ વિચારવું રહ્યું. બીજા રબ્બોમાં દુદીએ તો હિંદુએ મુસલમાનને એટલી દલ સુધી મદદ કરવી કે નહિ? ખિલાફતના મામલામાં મુસલમાનો દલસાહના વળતા પા છે એ સૌ કોઈ કમુલ્લ કરે છે. મુસલમાનોના દુ ખમા બાગ લેવો એ હિંદુની દેખીતી દરજ્જા છે. મુસલમાનો પાને અસહકાર વિના બીજા દર્શિયાર નથી. ત્યારે હવે હિંદુ તેઓને ખરે દુ ખને સમયે એક કારે બેસી

તટસ્થ રહી શકે છે? મારી અદ્યપમતિ પ્રમાણે હિંદુ કરવા બંધાયેલા છે.

૧૧. ભગવદ્ગીતામાં આપણને શીખવવામાં આવ્યું છે કે બંધાને સરખાં ગણીએ. હિન્દુ-મુસલમાન એ તો દેશની બે આંખો ખરોખર છે, તેમની વચ્ચે વેરભાવ હોય નહિ. પણ એ આપણે એ મુસલમાનોનો તિરસ્કાર (અસહકાર) કરીએ, તેમની જોડે વેર કરીએ, તો આ સરકાર જે આજે એ મુસલમાનોનો ધર્મ લોપ કરવા ગેદી છે, આજે તેનો ધર્મ લોપ કરી શકે છે તે આવતી કાલે આપણો ધર્મ પણ કરી શકે.

૧૨. સસ્તનતનાં બધાં કાર્યો સસ્તનત નીચે રહેનારી રૈયતની સહાયથી જ થાય, પછી ભલે એ સહાય રૈયતની ધુન્ડાએ આપવામાં આવેલી હોય કે બળાત્કારે. બળાત્કારને વશ ન થવું એ સત્યાગ્રહનું મુખ્ય ચિહ્ન છે. એટલે જ્યાં પ્રજામાં સત્યાગ્રહનો કંઈ પણ અંશ હોય, ત્યાં પ્રજા બળાત્કારને વશ થતી નથી અને સત્યાગ્રહી પ્રજાની પાસેથી, રાજ્યકર્તા કળેથી એટલે પ્રજાને રીઝવીને કામ લઈ શકે છે. આ ખિલાફતના મામલામાં પ્રજા નથી કળતે કે નથી બળાને વશ થઈ શકતી. તેથી જો મુસલમાનોની લાગણી ખરેખરી દુભાઈ હોય, તો તેઓ સસ્તનતને સહાય તો ન જ દઈ શકે અને જો તેઓ સહાય ન દે તો હિંદુથી સહાય કેમ દઈ શકાય?

૧૩. સત્યાગ્રહ હથિયાર વડે દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમુક કાયદાની સામે લડત થઈ હતી. તે સંપૂર્ણતાએ જીત્યા. એશિયાટિક કાયદો રદ કરાવવો, ઇમિગ્રેશન કાયદામાંથી રંગભેદ દૂર કરવો, હિંદુ તથા મુસલમાન વિવાહનો સ્વીકાર કરાવવો અને ત્રણ પાઉડનો કર નાબૂદ કરાવવો—એ માગણીઓ એક પછી એક થયેલી અને તે બધી ત્યાંની સરકારને કબૂલ કરવી પડી.

૧૪. આને હું પૂરી જીત માનું છું, પણ મોટામાં મોટી જીત તો એ થઈ કે સત્યાગ્રહથી જ હિંદી પ્રજા દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગેનાનો

સાગ ૧૦.] ખિલાફતના અન્યાયનો ઉપાય. ૩૧
 પગ રાખી શકી. તેથી જ બીજા સંસ્થાનોમાં દિલોએ ઉપરનો દુમસો
 કંઈક પીગો પડ્યો. તેથી જ દક્ષિણ આફ્રિકાના દિલોએ આખી
 દુનિયામાં પંકાયા. એશિયાટિક કાંપોએ દિલોએનો સદતર નાશ
 કરવાનું પ્રથમ પગથિયું હતું. તે મુકાત જ ઉમેદી શકાયું. તેણે જ
 આપણી અટિની હાલતને વિષે સમજવું જોઈએ. ખિલાફતની માગણી
 સ્વીકારાય, તો તેથી કંઈ કાંઈ દિવસ હવે પછી ખિલાફત ઉપર
 કાંઈ નહિ આવે એમ નહિ થાય. સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી તે પાછું
 આપણે કાંઈ દિવસ નહિ જ જોઈએ એમ નહિ થાય.
 જે દક્ષિણારથી જે વસ્તુ મેળવાય તે: વસ્તુ તે દક્ષિણારની હસ્તી
 હોય, ત્યાંમુઘી જ રાખી શકાય. આત્મજળથી મેળવેલી વસ્તુ તે
 બંગ દીલુ ચતા આપણે જરૂર જોવાના. સંપત્તી મેળવેલું
 આરોગ્ય નિષ્ક્રોધના હાંમ કરી મને તે ખાવાપીવાથી સુખમાં જોઈ
 નાખીએ. સત્યાગ્રહ અને તેની શાખા અસહકાર એવાં શસ્ત્રો છે
 કે તેના ઉપયોગ વિષે હારને સ્થાન જ નથી. મરજાત સુધી લડ્યા
 કરે છે તેને હાર કેવી જીવતા માણસને 'હાર્યો' કહેવડાવવામાં
 હાર છે. રજામાં પડેલા પોતાને હારેલો કાણુ કહે ? જે સત્યાગ્રહી
 પોતાના આગ્રહને છોડતો જ નથી, તેને હરાવનાર આ જગતમાં
 કાંઈ છે જ નહિ. આત્મા એ જ આત્માનો યત્ન છે અને મિત્ર
 પણ છે.

૫. પંજળના અત્યાચારો.

૧. આ સરકારે ઇસ્લામને દગો દીધો, અને પંજળનું નાક કાપ્યું. પંજળ તો આપણું શિર; આપણા ઋષિ મુનિઓ જ્યાં વસ્યા તે એ દેશ. એ દેશના લોકોને એમણે ચાગૂકે માર્યા, પેટે ચલાવ્યા, એમની સ્ત્રીઓના ઘુરખા ખેંચ્યા, સાધુઓના કપડાંને ધોળા પીંછીથી રંજ્યાં, એક હજાર માણસના પાછળથી ગોળા મારી ખૂન કર્યા; એ સરકાર હવે કહે છે કે એ તમે ભૂતી જાઓ. હજાર માણસની કતલ થઇ તેનો મને જખમ નથી. પણ કારી ધા લાગે એવું તો એણે બીજું એ કહ્યું કે એ બધામાં હિંદુસ્થાનનો જ દોષ. પોતે ખરાબ છતાં હિંદુસ્થાનને જ ખરાબ કહ્યું. પોતે કાંઈ નથી કર્યું, એ તો માત્ર જનરલ ડાયરની સહેજ ભૂત થઇ એમ કહે છે. એને માટે નથી એને પશ્ચાત્તાપ કે નથી મારી માગવાની વૃત્તિ.

૨. પંજળના કિસ્સાથી આપણે શું શીખ્યા? આપણા એક પંજળી ભાઇને જે દિવસે અમૃતસરની પેલી ગંદી ગલીમાં પેટે ચાલવું પડ્યું તે દિવસે આખું હિંદુસ્થાન પેટે ચાલ્યું; જે દિવસે જલિયાંવાલાની એક નિર્દોષ ઓરતનો ધુંધટ એક ઉદ્ધત અંગ્રેજ અમલદારને હાથે ખેંચાયો; તે જ દિવસે હિંદના આખા સ્ત્રીવર્ગની ઇજ્જત ઉપર હાથ નંખાયો; અને નાગ્નુક વયના કુમળાં બાળકોને પંજળમાં મારીને દો હેકળ જ્યારે દિવસના ચાર ચાર વેળા ખરા બપોરના તડકામાં યુનિયન જેકને સન્નામ કરવા પગે ચાલતા જવા કરજ પાડવામાં આવી અને જેને પરિણામે બે સાત-સાત વર્ષના બાળકોએ ગ્રાણુ તળ્યા, તે જ દિવસે આખા હિંદુસ્થાનનાં બાળકો પર સીતમ ગુજર્યો.

૩. અપ્રત્યક્ષમાં બચાવેલી કે બીજી કોઈ પણ શાંત સત્તાઓ તે ચાહે તેટલી ગેરકાયદે મળવામાં આવી દેાય, તેપણુ બીજા કોઈ પણ દેશમાં અમર અત્યાચાર અગાઉ આ દેશમાં પણ જગ વાપરીને વિખેરી નાખવામાં આવી દેાય એ માનવાની હું ના પાડું છું. આવી સત્તાઓ કે મંડળો સાથે તેના મોલાવવાસાથેને અમર તો જરૂર જણાય, તો તેમાં હાજરી આપનારાઓને સુદાં મોલાની મનાવીને અને તેમને જેલમાં મોકલીને કામ સેવામાં આમ્મું છે. સર્વ પ્રકારની શારીરિક સજા નામૂદ કરવી એ દરકાષ્ટ સુપરેલી કહેવાયવાની સરકારના તંત્રનો મૂળાક્ષર છે, અને પ્રભુએ એ પણ બૂલવું નથી જોઈતું કે આ બધી જાહેર સત્તાઓ દિશ્વા કે મારફાડનો ઉપદેશ અમર અમલ કરવાને સાર નહિ પણ એક કિમ્મતી પ્રભાકીય દક્ષની રક્ષાને ખાતર કસોટીને સાર બરવામાં આવે છે. વક્તાઓ અને ઝાતાઓને પકડીને કેદ બંદે કરવામાં આવે પણ તેમના ઉપર શારીરિક દુમસા કરવા અને તેમને જમીન પર ઘસડવા એ બધાનો અર્થ શો ?

૪. ટોળાંઓને હાથે એવું ચાહે તેટલું ગેરવર્તન થયું હોય, તેપણુ નિરપરાધી અને શાંત માણસોની સાથે શરીરજાગના ઉપયોગનો તો એમાં કોઈ રીતે બચાવ જ થઈ શકે એમ નથી.

૫. આપણે પશુબળ ઉપર ખડી ચપેલી આ સરકારને તોડી પાડીને તેની જગ્યાએ પ્રભાકીય ઈજાને અનુસરનારી સરકાર ઉભી કરવા માગતા હોઈએ તો દુઃખ સહન કરવાની તેટલી જ અખૂટ શક્તિ કેળવવી રહી છે. એવી પ્રભાકીય સરકારના અમલ નીચે સુદાં બળનો ઉપયોગ તો થશે, પણ તે 'બીજા બધા દેશોની પેઠે' માત્ર તેમની જ સાથે થશે કે જેઓ પ્રભાકીય સંકલ્પને પશુબળ દ્વારા અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. યુરોપના દેશોની બધી સરકારો પશુબળ ઉપર જ ખડી ચપેલી છે એમ કહીને દિંદી પ્રધાને આપણા મોઝરેટ બાઈઓની કેવળ દિશ્વાબૂસ કરાવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો છે. લંડન અમર પારીસ જેવામાં કોઈ પણ શાંત ટોળાને તેઓ કોઈ

આસ કાયદાનો ભંગ કરીને એકઠાં થયાં હોય, તોપણ ત્યાંસુધી તેઓ અળ વાપરવાને અગર તે અળના ઉપયોગની હિમાયત કરવાને બેગા ન થયા હોય ત્યાંસુધી તેમને અળજેરીથી વિખેરી નાખવાની કોઈ સરકાર દિશ્મત કરી શકશે નહિ.

૬. મારે મન તો સરકાર આ બધાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, ત્યાંસુધી તેના આશ્રય હેઠળ ચાલતી શાળા કોલેજોમાં ભાળુનું એ નરક યાતનાઓ ભોગવવા સમાન છે. ત્યાંસુધી આપણામાં સ્વમાન જેવી કોઈ વસ્તુ હોય, તો જે સરકારની અદાલતોમાં પંડાવનાં મંકડો નિર્દોષ માણસોને કેદની અને ફાંસીઓની સબ મમ જેવી અદાલતોનું આપણે મોં ન જોઈએ. એવી સરકારને સ્વેચ્છાએ મદદ કરવામાં અગર તેના નરકની મદદ સ્વીકારવામાં આપણે તેના મુન્દરાઓ અને પાપોના બાગીદાર બનીએ છીએ.

૭. ત્યાંસુધી પંડાવને ન્યાય નથી મળ્યો, ત્યાંસુધી વિદ્યુત્-મુક્તચન્દન-ખિસ્તી સર્વેનો ધર્મ છે કે અસહકાર કરવો. મુક્તચન્દનપરનાં પત્રુ એ વસ્તુ છે, તે મારે એમણે 'તરૂંમવાસન' સ્વચ્છ કરવું છે.

૬. જલિયાંવાલા ખાગ.

૧. અમૃતસરમાં એ જલિયાંવાલા ખાગ જેવા મથા. ખાનુ નામ ખાગ રાખેલું છે, તે ખોડું છે. જલિયાં એ અડધું નામ છે. અને તેના મૂળ માસિકની અડધ જલિયાં છે. આ ખાગ દાસ લગભગ ૪૦ માગીદારની મિલકત છે. તે ખાગ નથી, પણ ઉકરેલો છે. તેની ચારે મેર ધરાની પછીન છે, અને પછીનની બારીમાંથી લોહા પોતાનો કચરો તેમાં ફેંકે છે. તેમાં ત્રણ ઝાડ છે અને એક નાની સરખી હળર છે. તે તદ્દન મેદાન છે. એક સાંઠી શેરીમાંથી તેમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. આ શેરીમાંથી જનરલ કાયરે પ્રવેશ કર્યો. એટલે સને ૧૯૧૯ની તા. ૧૩મી એપ્રિલે મળેલાં લોહા ખાગમાં પૂરાઈ ગયા જેવું બન્યું. તે 'ખાગ'માંથી ત્રણ ચાર જગ્યાએથી નિકળી શકાય તેવું છે, પણ તે દિવાલ ફૂટીને જ બની શકે. એમ ફૂટીને તે દહાડે હળરો માણસો પોતાનો જીવ બચાવી શક્યા.

૨. [આ ખાન અસાધારણ વસ્તુ છે. આ ખાગમાં નિરપરાધી માણસોના પવિત્ર લોહાના ધાંધ ચાલ્યા છે. તેથી હવે એ પવિત્ર સ્થાન બનેલું છે. તેને] આપણે યાત્રાના સ્થાન તરીકે ઓળખવા માગીએ છીએ.

૩. અમૃતસર કોલેસને વખતે હળરો માણસો ખાગ જેવા મથેલા, હળરો તે એ જ કામને સાર આવેલા. હરિદ્વાર હિંદુનું યાત્રા-સ્થાન છે, પણ તેમાં જૈન, શીખ, અને બીજા જેઓ પોતાને

હિંદુ નથી ગણાવતા, તે નથી આવી જતા. મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, યહુદીને સારૂ તો તે યાત્રાસ્થાન નથી જ.

૪. પણ જલિયાંવાલા બાગ હિંદુસ્થાનમાં જન્મેલા અને હિંદુસ્થાનમાં રહેનારા બધાને સારૂ પવિત્ર સ્થાન છે, અથવા આપણે બનાવવા માગીએ છીએ. એની ઉત્પત્તિ દ્રેષભાવમાં નથી, પણ નિર્દોષ મૂએલા તરફના પ્રેમ ભાવમાં છે. બાગનાં દર્શન કરીને આપણે જનરલ ડાયરની કઠોરતાને યાદ કરવા નથી માગતા. માણસો ભૂલ કરતા આન્યા છે. તેની ભૂલ યાદ રાખી આપણે દ્રેષભાવ વધારતા નથી. પણ નિર્દોષ જીવોનું સ્મરણ ભૂલી જવાય, તો પ્રજા નાશ પામે. જે પ્રજામાં નિર્દોષ માણસો પોતાના વાંક વિના માર્યા જાય તે પ્રજાને ચડવાનો ભારે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. તેવા કાર્યને યાદ રાખી જે પ્રજા તેને ન સંધરે તો જેમ ઉડાઉ પોતાના ધનની સંભાળ ન રાખી બીખારી બની જાય છે, તેમ તે પ્રજા પણ બીખારી બને અને જો તે ધનનો સંગ્રહ કરે તો જરૂર આગળ વધે.

૫. પાંચસો કે એક હજાર નિર્દોષ માણસો જો જ્ઞાનપૂર્વક મૃત્યુની ભેટ કરે, તો તેવાઓની પ્રજાની ઉન્નતિ એકાએક થાય અને તેનું પરિણામ એટલું મહાન આવે કે તે એક ચમત્કાર તરીકે અંકાય. જલિયાંવાલા બાગમાં જે રીતે નિર્દોષ માણસોનું મૃત્યુ થયું તેમાંથી આપણે ચમત્કારી પરિણામ લેલે ન નિપજાવી શકીએ, પણ તે બનાવ હિંદુ-મુસલમાનને એક કરવામાં, સમસ્ત હિંદુસ્થાનની જાગૃતિ કરવામાં આ જમાનામાં મોટામાં મોટો ગણાશે. એટલે તેને આપણે ચિરસ્મરણીય બનાવવો એ આપણી ફરજ છે.

૭. ચાંદપુરના અત્યાચારો

તુલસી દા. ર. નિ. મા. ક્રમ. નં. ૧૫૧. ૧૯૫૫
 મુદ્રે દેરે ૧૯૫૫ ને ૧૯૫૬ ને. ૧૯૫૬ ને.
 આસામથી ૧૯૫૬ ને. ૧૯૫૬ ને. ૧૯૫૬ ને.
 નેહારી, (ભંગાળ) માં અત્યાચારો જૂનામરો, લેડી નિરવાહતા. તેમની
 આગળ હતા હતા ભાત, પીરસવામાં આંખો, પલ્લુ જેવું એમણે
 સંભળ્યું કે એ આવલ સરકારનો મોકલેલો હતો તે જ પરીએ
 તેમણે એ ભાતને હાથ સરખો અપહરવાનો ઇન્કાર કર્યો. એમાં
 તેમને પાછા મોકલ્યા બીજાઓ પર લઈ જવાનો સરકારનો ઇન્કાર
 થયે હોયો તેમણે એવી એમને ધારતી લાગી. પણ સેવાસમિતિના
 માણસોએ જ્યારે તેમને વસ્તીમાંથી આવેલા આવલ આપ્યા,
 ત્યારે તેઓ એવા તો જુઝ્યા ડાંસ હતા કે એ આવલને એમને
 એમ કાચા જ ખાવા મંડી પડ્યા.

૨. જોકે ત્યાં પહોંચ્યા હું ધણો ઇતિહાસ હતો, પરંતુ ઘણું પણ
 માણસને મરે તેવું નાનું પણ જે નાકું સંભળીને તે પેલાનું કામ
 બળવી રહ્યો હોય, ત્યાંથી છૂટવાનો પડતો માર્ગ ન જાણી આવે,
 ત્યાંથી તેને છાડીને મરે તેટલું ભારે પણ બીજાનું નાકું સંભાળવા
 પડી જવાનો અધિકાર ન હોય શકે. જવાનો માર્ગ મને ન જાણે
 હું ત્યાં જઈ ન શક્યો.

૩. અનુભવ કરે કે હાલે ઉડીને પહોંચ્યા ઉત્સુક છે, પણ
 કરીર અસમર્થ છે તેથી આવી આવી પડનાઓની વાતો જ્યારે
 જ્યારે મને પડે છે, ત્યારે ત્યારે હું કેવળ સંભળું છું અને
 અસમર્થ રહું છું.

૪. પણ સદ્ભાગ્યે માણસ જેટલો દુર્બળ છે, તેટલો જ પરમેશ્વર સમર્થ છે. એ અનંત સાધનો દ્વારા કાર્ય કરે છે. એના ભાથામાં એ-ફુંઝો અને દાસો પડેલા છે. હું તો એવી જ શ્રદ્ધા ધરીને સુખી થાઉં છું કે ઇશ્વર કોઈ દુષ્ટિયાને વીલો મૂકતો નથી. આપણે તો ઇશ્વરનું નામ લઈ નમ્રભાવે બની શકે તેટલી કાળજીપૂર્વક આપણને સોંપાયેલું કાર્ય ક્યેં જમ્યે એટલું જ આપણે જોવાનું છે.

૫. આસામના અત્યાચારે ભાઈ એ-ફુંઝને સરકારની સામે વળી એક નવું ભયાનક તહોમત આણવાની ફરજ પાડી છે. તટસ્થતા અને નિષ્પક્ષપાતપણાને નામે ગરીબ મજૂરોની અત્યંત તાકીદની હાજતો સુદ્ધાં પૂરી પાડવા તરફ બતાવવામાં આવેલી નકોરતા, ગુરખા લોકોએ વરસાવેલો ગોળીઆર અને એવા તદ્દન નિઃશસ્ત્ર નિરાધાર લોકોની સામે એવો ગોળીઆર કરવાની જરૂર ઉભી થયાનો સરકારનો હંમેશનો જરીપુરાણો બચાવ,—આ બધું સરકારને સાવ જંગલી અને કોઈ પણ જાતના આદર-માનને માટે તદ્દન નાલાયક તરીકે ઓળખાવે છે. ગુરખા સિપાઈઓને શા માટે મજૂરો ઉપર શિકારી કૃતરાઓની પેરે છોડવામાં આવ્યા? સૌ કોઈ જાણે છે કે લશ્કરમાં કેટલાક લોકો તો કેવળ પશુ અને હેવાનની દબે વર્તવાને સાફ જ કેળવેલા હોય છે. લશ્કરી લોકોને આમ નિઃશસ્ત્ર પ્રજા ઉપર છોડી મુકવામાં આવે, ત્યારે એનો અર્થ શું એ પ્રજા જાણે છે. દરેક જણ જાણે છે કે લશ્કરભરતીમાં જનારા લોકોમાં માણસજાતના કેટલાક દુષ્ટમાં દુષ્ટ નમૂનાઓ હોય છે. લડાઈના મેદાન ઉપર તેઓ કદાચ ખપના હતા હશે, પણ હડતાળિયા મજૂરોને કેકાણે લાવવાના કામમાં તેમનો ઉપયોગ કરવો એ કેવળ તાલેવાનું અને બળિયાનો ઉઘાડો પક્ષ કર્યા સમાન છે.

૬. સરકારને એક જ સૈથી મોટા સવાલનો જવાબ આપવો પડવાનો છે અને તે એ કે 'તમે ધનિકોનો-તાલેવાનોનો પક્ષ

અને, મોં ફેરવે એનું રક્ત્ય નસિમની મલ્ટી
 શવવાનો ઇન્કાર નહિ તો બીજું શું હોય ?
 અને આવી શાનિભરી દિગ્મત અને ત્યાગનો જીવંતો ન્યારે આખા
 દિ-દુસ્માનમાં આપી જશે, ત્યારે સરકારનું આવી બનું જ
 સમજવું. આપણે ખૂન લેવાની નહિ, ફળ ખૂન આપવાની-મરી
 પૂરવાની-કળા શીખી લેવાની જ જરૂર છે. ખૂન લેવાને રસ્તે
 આપણે એક સરકારને દેનાવીશું, તો તેની જગ્યાએ બીજો તેવા
 જ દેવ ઉભો થવાનો અને દીન દીન મરીબ નિર્દોષ બિચારા
 આજની પેઠે આમ ને આમ જ કચડતાં રહેવાનાં.

૬ [દિલક અને અર્થાત તરવોને અર્થરહિત ક્યાં વગર,
 હમણા અથવા ગ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ પછી, કામમની સાંતિ સ્થાપવી
 એ મુશ્કેલ છે] જે સિપાઈ મહાતુર થઈ કુકરી સમશ્વતો માંડા
 જતાવરની પેઠે ફાલે તેમ દોડાદોડ કરે છે તે હરકરમાં રહેવાને
 નાલાયક છે આપણે આપણામાના અધા ખેતાલ અને બે-લગામ તરવો પર
 કાશુ મેળવવો જનમએ. અથવા તો સરકારનો કયો તેમ એવાં નિરંકુશ
 તરવોનો પણ ત્યાગ કરી દબને તેમને એકાદી કરી મૂકવાં જોઈએ.
 આમ એક જ રીત આપણે હજાગિયાઓ તરફ સહાનુભૂતિ
 બતાવવાનું અને તેમને મદદ કરવાનું રાખવું જોઈએ, અને તે એ કે
 ન્યારે ન્યારે જે દુ મો માટે તેમણે હડતાળ પાડી હોય તેના ।

વિશે સંક્રાંતે સ્થાન ન હોય, ત્યારે તેમને ધનધાન્ય ઇત્યાદિથી બનતી મદદ પહોંચાડીને આપણે તેમને તેમની લડતમાં ટકાર અને મક્કમ રાખવાને બનતું કરવું. ખીજી બધી હડતાઓને અટકાવવાને આપણે આગ્રહપૂર્વક ગયવું જોઈએ. આપણે મૂડીનો કે મૂડીવાળાઓનો નાશ નથી માનતા; આપણે તો મૂડીદારો અને મજૂરો વચ્ચેનો તાત્કાલિક સરખો કરવા માગીએ છીએ. આપણે તો મૂડીદારોને આપણી જોડે જોડવા માગીએ છીએ. આ રીતિમાં એક હડતાળ પ્રત્યે સામણી દરિયા બીજી હડતાળો પડાવવી એ મૂર્ખાઈ લેખાય.

હોદ્દા ઉપર નિમણુંક નોંધને હિંદુસ્થાનને સુખ થયું છે? વાઈસરૉય સાહેબ પોતાની અને પોતાની સરકારની નિખાલસતા માટે તેમ જ તેમના હેતુઓ શુદ્ધ હોવા માટે યશ માગે છે. એ યશના એમને હક્કદાર માનીએ, તો પંછી તેની સાથે જ એમ કહેવું પડે છે કે મુદ્દાની બાબતો વિષે સરકાર અને પ્રજાની દૃષ્ટિ વચ્ચે ધરમૂળનો જ તફાવત છે. અને જ્યાંસુધી વાઈસરૉય સાહેબ અને તેમની સરકાર ચાહે તેટલી નિખાલસતાથી પણ હિંદુસ્થાનને એમ કહી રહેલા છે કે જેમણે તેની જોડે ભલે તેની દૃષ્ટિએ પણ બે-ખમાની કરીને પોતાનું લૂણ હરામ કીધું, તેમનાં પેન્શન ચાલુ રહે અને તેઓ પોતાના હોદ્દાઓ ઉપર કાયમ રહે કે પ્રમોશનો મેળવે એ બધું તમે મીઠું કરીને માની લો અને ગાંધીજીની વિસરી જાઓ, ત્યાંસુધી સરકાર અને પ્રજાને એક થવાનો કશો જ સંભવ નથી. જો અમને જવાબદારીભરી સત્તા મળ્યાની દક્રીકતમાં લેશ પણ સત્યનો અંશ હોય, તો જેમણે અમારું ભયાનક યુદ્ધ કીધું એમ અમે માનતા હોઈએ, તેમને નોકરીમાંથી કઢાડી નાખવા પૂરતી પણ શું અમને સત્તા ન હોય? મને તો આ બે મદાન અન્યાયની સા પહેલી ભરપાઈ એ એક જ એવી કાંઈ પણ સત્તાની એકમાત્ર સાચી કસોટી લાગે છે.

૩. ખિલાફતના પ્રશ્નમાં થઈ રહેલો અન્યાય સરકાર કબૂલ કરી રહી છે. પંજાબનો અન્યાય તો નિર્દોશોનાં લોહીથી લખાયેલો છે. અમે પણ કબૂલ કરી લીધું કે અમે અમૃતસરમાં, કામરમાં ગુજરાંવાલામાં પાપ કર્યા. એની ભરપાઈ પણ અમારે ગળાસુધી કરવી પડી. અમે પેટે ચાટ્યા, નાક ધર્યાં, લાતો ખાધી! અમારા આત્માને દળો કઢાડવાના પ્રયત્નોમાં મળ્યા ન મૂકાં. દોષી, નિર્દોષી સૌ કોઈને સામદા રાત્રીને સાકડે લટકાવવામાં આવ્યા! અમે જાતે અમારાં પાપના ખુલ્લે મોંએ અનેક સલાઓમાં જાહેર એકરાર કર્યાં. અપરાધી અમલદારોની તેવી કરી નામોરી કરવાની તો અમારી માગણી જ નથી. અમે તો એટલું જ માત્ર માગી રહ્યા

દોન અને આદે તેમ યાપ તોપણ દિદુરથાનનો કમલો કાયથી ન જવા દેવાનો આગ્રહી હોત, તો હું પોતે પણ કદાચ એમની પેઠે જ માનતું પણ હું એમ માનું છું કે જ્યાંસુધી એવું વચણ કાયમ છે, ત્યાંસુધી એવી સરકાર અને પ્રભુ વચ્ચે સહકાર એ અસકલ વસ્તુ છે. દેશના તંત્રમાં સરકાર જોડે સહકાર કમુશ કરવામાં એમના ઉપદા વચણનો સ્વીકાર કઇ રીતે સમાયેલો છે એ વાનું એકમાત્ર અસહકાર જ સરકારને જાન કરાવશે.

૪. જો પંચમ અને ખિલાફતના ઇન્સાફ મળી જાય તો સ્વરાજ્યની લડાનું બાકીનું કામ હું બીજા આમેવાનોને સોંપી કઈ નિશ્ચય થઇ જાય કારણ દિદુરથાન જે દહાડે આ બે મહાનુ અન્યાયોનો ઇન્સાફ મેળવી લેવા જોઈએ સામર્થ્ય બતાવી શકે તે દહાડે પછી સ્વરાજ્ય સ્થાપતું એ તો માત્ર માગું મોકલી દેવા બગર આપવા જેટલી જ વાત રહી જશે. ફરેક અન્યાયનો ઇન્સાફ મેળવવાની અને પ્રવરણાદી તેમ જ લોખંડાઈના સાદી ન થવા દેવાની લોકોમાં શક્તિ આવે એટલે એથી સ્વરાજ્ય કહી બીજી ન્યું એમ મને નથી લાગતું. માઇકલ આડવારનો પંથ જલિમનો છે અને લોખંડાઈના વિશ્વાસવાનનો છે આ બે પંથ રૂપી દ્વિયોનો આપણે પહેલો તાર

કરીશું ત્યારપછી જ આપણે સ્વરાજ્ય ચલાવવાને લાયક હોઈ પંજાબ અને ખિલાફતનો પ્રથમ ફડચો થયા સિવાય જ જાતની સમાધાની થવી અસંભવિત છે. સ્વરાજ્યની યોજનાઓ ઉચ્ચ કરવાનો સમય કોઈ પણ જાતની સમાધાનીમાં અત્યંતરાય રૂપ એવા આ બે મહા અન્યાયો દૂર થયા પછે સંભવતો જ નથી. એ અન્યાયો દૂર થવાની આશા ન હોય પછી હિંદુસ્થાનને સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા સિવાય બીજું કંઈય જ હોઈ શકે.

૯. અન્યાયની ભરપાઈ.

૧. બ્રિટિશ સત્તામાં શૂલને અવકાશ જ નથી એ દમિયાનો દાવો પોતાના બાપજીમાં નામદાર વાઈસરોય પોતે પણ કરી લેતાં ખંચાયા નહિ. આ દેશમાં જાતીય અસમાનતા એટલે કે કાળાગોરાની મોટપ-નાનપના ભેદનું નામનિશાન સરખું ન જ દોષ શકે અને ન દોષું જોઈએ એ વાતને તો એમણે અબાધિત સિદ્ધાંત રૂપે, 'ફક્કાના-ધક્કાની સાવ બહારની' તરીકે જ મહુલી. હું તેઓ નામદારને નમ્રપણે કહેવાની રજા લઉં છું કે આજના દિવસે મારે આના જોટલી હાલતની ખોટી અને બનાવટી વાત ખીજી એકે નથી. કારણ તેનો જાતિઅનુભવ—પછી તે પોતે મને તેવડા મોટા દરજ્જાનો દિવસ કેમ ન દોય—એ દાવાને કમલેકમલે જુદો પાડે છે. દરકોઈ સામાન્ય અંગ્રેજીની સામું જુઓ. પોતાની જાતની વ્યર્થતા ખ્યાલ પાડતા તેને થેથે જોશ. એ ખ્યાલ આજે એનો લગભગ ધર્મે ધર્મ પડ્યો છે. વળી તે પોતાના આ ખ્યાલને ટાંકવાની પણ કશી જ જરૂર જોતો નથી. જેમ વસાહતોમાં તેમ આ દેશમાં પણ એ ખ્યાલ કમલે ને પમલે અંગ્રેજો ઉપર લદાય છે. કાયદાપોથીમાં પણ એ મોજૂદ છે. જૂરકાગની અનેક જૂમોને મારે ખુલા દિલનો એકરાર અને નેને પરિણામે 'જનમ્મ ત્થિ સવાર' મણી નવે ચોપડે નવા ખાનાથી શરૂઆત કરવાની નિખાલસતા સરકારમાં સાંચાની નથી.

૨. દિવસ સરકારને મુયવચની રજા લઉં છું કે જો તે નામદાર અસહકારીઓને નિઃશસ્ત્ર કરી મૂકવા આગુર દોય તો સર્વ પ્રકારની શબ્દદારી આજારી છે.તી દષ્ટિ સાવ નિખાલસ હત્તિ અખત્યાર કરવી

એ જ તેમને માટે એકમાત્ર ધોરીમાર્ગ છે. અસહકારીઓ આશ્રય કે રક્ષણની શોધમાં નથી; તેમને તેની જરૂર પણ નથી. અને સરકાર પણ અધિકારીવર્ગના ગુન્હાઓને ઢાંકવાનો પ્રયત્ન ન કરે એવી સામી આશા હું તેમની પાસેથી રાખું.

૩. હકીકત એ છે કે શું આજના હિંદુસ્થાનમાં કે શું આવતી કાલે થાકે તૈયાર થનારા હિંદુસ્થાનમાં, અધિકારનો દોર ચલાવનારા વર્ગને સાફ હવે સ્થાન રહ્યું નથી. તેથી વાઈસરૉય સાહેબ પણ જો “એવા ઈન્સાફના પાયા ઉપર ચલાવેલું જે રાજ્ય અહિં ચલાવવાનો અમારો (અંગ્રેજોનો) ઇરાદો છે તેને હિંદીઓ પૂરા દિલથી ઝીલી લેશે” એ પોતાની માન્યતાને વળગી રહેશે, તો તેમને તરત જ પોતાની ભૂલ જાણી આવશે. હું ભવિષ્ય કહું છું કે હિંદુનાં ભાવિ ચણતરમાં હવે અંગ્રેજોના હેતુઓ શું છે અને તેઓ શું ઇરાદો રાખે છે તેને હિસાબમાં વજન નહિ મળે; હિંદીઓ પોતા શું ઇરાદો રાખે છે, તેનો જ હિસાબ ગણાશે. પોતાનો કોરભાર ગમે તે રીતે પણ જાતે ચલાવવાનો તેઓ વધુ અને વધુ આગ્રહભર્યો દાવો કરી જ રહ્યા છે. ગમે તેટલું સુંદર સુરાજ્ય પણ સ્વરાજ્યની ગરજ સારી શકે નહિ એ તેઓ હવે જોતા થવા લાગ્યા છે.

૪. ભવિષ્યના કાષ્ટ એક અચોક્કસ કાળે દિંદને માટે ઉજાગરના ભાવિ સરકાર જોઈ રહી છે, જ્યારે બધા હિંદીઓ નહિ તો ઓછામાં ઓછું અસહકારીઓ તો એકએક એમ જ માનનારા છે કે હિંદુનું ભારે ઉજાગું ભવિષ્ય અત્યારે આઝાદીએ પણ આગુ રાજ્ય તંત્રને હાથે ઊભાલિત ધર્ષ રહ્યું છે. કારણ એ રાજ્યતંત્ર જ પ્રગતને સદાને માટે નહિ, તોપણ કાળના કાળ સુધી ગુલામીમાં ડૂબેલી રાખવાની ખાસ કુચીઓ સાથે હેતુપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. કેટલીક વાર એ દૃષ્ટિ વચ્ચેનું અંતર જ તેના આદર્શને પણ એકબીજાથી ગૂઢ પાડી દે છે, તેમ જ્યારે કાષ્ટ વ્યક્તિ દિંદને

૬. [હિંદી પ્રજાની અશાંતિનું મૂળ પંજાબ, અન્યાયો છે.] પંજાબને વિષે આપણી એવી કંઈ ગાંધણી જેનો સ્વીકાર કરવો સરકારને સાડ અશક્ય છે ? શોકતબલી અને સર માઈકલ ઓડવાયર બંને પેન્શનની એક જ પ્રકારના અગલદાર હતા. છતાં મૌલાના શોકત પેન્શન રદ કરતાં સરકારે કોઈને પૂછ્યું નહિ. પણ સર ઓડવાયર અને જનરલ ડાયરના પેન્શન બંધ કરવાં સરકાર ભારે પડે છે, કારણ સીધું છે. જેને સરકાર બલા સન્યના ખેરખ્વાહ માને છે, તેને આપણે દુશ્મન માનીએ છીએ. સરકાર સર માઈકલ અને જનરલ ડાયરની ભૂતકાળની નોકરી ભૂલી જવા નથી માગતી, જ્યારે આપણે મન તેઓની આગલી ચાકરીની કિંમત કંઈ જ નથી અને પંજાબમાં સને ૧૯૧૯ની સાલમાં તેઓએ હિંદુસ્થાન પ્રત્યે કરેલી ખેવફાદારી આપણને આજે પણ સાલે છે.

૭. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે આ સલ્તનત પંજાબ અને ખિલાફતના સંબંધમાં ઈન્સાફ નહિ આપે, તો જરૂર ઉખડી જશે. એ પણ કહું છું કે પ્રત્યેક હિંદીની ફરજ છે કે સમ્યાઈ અને ઈન્સાફને રસ્તે રહીને બધાઓએ સલ્તનતને ઉખેડવા માટે બનવું કરવું—એ જાલિમને નાબૂદ કરવું—એ ખુદાના હુકમને માનવા બરોબર છે.

૧૦. સવાલજવાબ.

૧. સ૦—ખિલાફતને આપ સમજી શકતા નથી? કે દિંદુ અને મુસલમાન ધર્મ વચ્ચેનો અનિવાર્ય વિરોધ દર્શાવે છે.

જ૦—ખિલાફતને હું ન સમજીએ અને-એક મેં યથાશક્તિ અભ્યાસ તો કર્યો જ છે. મુસલમાન અને દિંદુ ધર્મ વચ્ચે અનિવાર્ય વિરોધ છે એમ હું માનતો નથી. જો હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે દિંદુ-મુસલમાને તો હંમેશના દુશ્મન રહેવું રહ્યું. માણસગતે. હંમેશાં અરરપરસ દુશ્મન રહેવું જોઈએ એમ હું માનતો નથી. ખરીદાએ દસ વર્ષમાં એક વખત ધર્મને ખાતર યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ એવો નિયમ હું જાણતો નથી. કુએક પછી ધર્મને ખાતર યુદ્ધ થયાનું મેં જાણ્યું નથી. આફ્રિકામાં મેં કંઈ એવું નથી જોયું કે નથી જાણીરત-ઉદ્ધ-અરબનો કબજો મુસલમાનોનો ન હોવો જોઈએ એવું મને સ્મરે.

૨. સ૦—મુસલમાનોને ખિલાફતનું કંઈજ લાભનું નથી. તમે જ યોગ્યધોષીને તેમને જમાણા છે. શું મુસલમાનો ધારાસભાના ઉમેદવાર નથી થયા? શું ધનવાન અને બલેશા મુસલમાન તમારી મળવળમાં ભાગ લે છે?

જ૦—મેં મુસલમાનોને જમાણા છે એવો દાવો મારાથી થાય જ નહિ. તેઓને જમાણાર તો અલી ભાઈઓ છે. મેં તો મારો ધર્મ જાણી તેમને મારી મદદ આપી છે. બલેશા આદિ મુસલમાનો પોતાનું જ્ઞાન જુદા જ એ નવાઈની વાત નથી, એ આ જમાનાની તારીર છે. આમ મુસલમાન અલી ભાઈઓની સાથે જ છે.

૩. સ૦—બીજા ખંડના મુસલમાનોને આ સવાલમાં લાગતું નહિ હોય? કે ભરતખંડના મુસલમાનોએ જ આ ધર્મનો લીધો છે?

જ૦—બીજા પોતાની આબરૂને વેચી આવે, માટે આ પણ વેચવી? પણ આ વસ્તુસ્થિતિ તો જૂદી છે? બીજે ઠેકાણે પણ વિરોધાભિ સળગી રહ્યો છે. આપણને ઠેકાણે સરખી ખજાર આપે છે? આપણી પાસે જે આવે છે, તે પણ બધી ટાળટોળ માહિતી આવે છે. બાકી જેટલી માહિતી મળે છે તે ઉપરથી પણ ઉસ્તાદો તો સમજી ચૂક્યા છે કે મધ્ય એશિયામાં લયંદર દાવાનળ લખૂકી રહ્યો છે. હા, એમ હોય કે બીજે ઠેકાણે અહિંની માફક મુસલમાનો સંગઠિત નથી, તેથી પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિની ઓછી ખજાર પડે. પણ હિંદી મુસલમાનો આટલા સંગઠિત છે એ તો તેમને શોલાવનારી વાત છે. હજી કેટલેક ઠેકાણે ખિલાફતના સંબંધમાં બરોબર સમજ ન હોવાનો પણ સંભવ છે, એટલે તેઓ અજ્ઞાનસંતોષમાં પડેલા હોય; પણ આપણે તેમના અજ્ઞાનના અધારાં ફેડવાં પડશે.

૪. સ૦—બીજા ઇસ્લામી મુલકોનાં મુસલમાનો તો ખિલાફતની સામું યે નથી જોતા, ત્યારે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનો ખિલાફત સંબંધમાં આટલું જુમારણ મચાવવા કેમ મંડી ગયા છે તે તમે કહી શકો?

જ૦—હિંદુસ્થાન બહારના મુસલમાનો ખિલાફતની સામું નથી જોતા એમ હું જાણતો નથી. પણ તેઓ ન જોતા હોય અને હિંદના મુસલમાનો જુએ તો મારે માટે તો એમાં આ વાતનો પૂરાવો છે કે હિંદુસ્થાનના મુસલમાનોમાં ધાર્મિક લાવના બીજા કરતાં વધારે બીજેલી છે.

૫. સ૦—તુર્કીની માગણી અનીતિમય વા ગેરવ્યાજબી છે, તો સત્ય અને ન્યાયના તમારા જેવા હિમાયતી તેને કેમ ટેકા આપે?

જ૦—મારા મત પ્રમાણે તુર્કીની માગણી કેવળ નૈતિક અને વ્યાજબી છે, ખાસ કરીને એટલામાટે કે તુર્કી જે પોતાનું છે, તે જ જાળવી રાખવા માગે છે અને મુસલમાનોએ ચોકખું જણાવ્યું છે કે

અનિ ૧૦.] સત્યાગ્રહવાળા

મુસવમાન શિવશની પ્રભાતી રાત્રી માટે તુર્કી માગી જે માગ્યો
લેવી દોષ તે લખે શિવશીએ તેમ જ આગેને પણ તુર્કી નહીં
તેથી સ્વશાન્તિ મળે તે જ તેમને હોય છે.

અમર ગેરુડી મને

માગ્યો છે જ

નિદિ: પણ આ

દોષી આપોતી

કરશે: આમિનિય

આમળ પરીને

નિશિત પ્રવલ વાગે

૬. સં—હાલ આતર માનો કે તેમની માગ્યો આજની છે

તોપણ તુર્કી અસક્ત, બાપલા, અને નિર્દય છે, તેથી તેઓ મહાને

માત્ર નથી એ શું બોલું છે?

૭૦—તુર્કીને હું અસક્ત, બાપલા કે નિર્દય માનતો નથી.

તેમનામાં અવ્યવસ્થા તો છે જ અને સારા - સરકારો ન હોય

એવો સંભવ છે. તેમને બારે લરકર સામે લડવું પડ્યું હતું. જેમની

સત્તા છીનવી લેવી હોય, તેઓ અસક્ત બાપલા કે કૂર છે એવી

હાલ આપણે હમેશાં સંભળીએ છીએ. જુલમ ન થવા પામે તેવી

ચાર ન પણ તુર્કી સાથે કરી શકાય તેમ છે.

૭. સં—વળી બસે તુર્કી જે માગે છે તેને માટે લાયક હોય,

તોપણ હિંદુસ્થાનને આ આંતરરાષ્ટ્રીય તકરારમાં આપણે નાખવું

જોઈએ ?

૭૦—હું હાલ મને હું કે હિંદના મુસવમાનોની આતર જ હું તુર્કીના

સત્યાગ્રમાં પડ્યો છું. બાકી તો એરિયાના કે પોલાન્ડના લોકો જેટલી જ

માટે તુર્કીની પણ પડી હોય, પણ એક હિંદી તરીકે મારે મારા દેશી

બાઈઓના દુ:ખમાં ભાગ લેવો જ જોઈએ. તેથી જ હું મુસવમાનોને

મારા બાઈ સમાન ગણું, તો તેમની માગ્યો મને આજની

જગ્યાએ એટલે તેમના દુ:ખમાં મારે સહાય કરવી જ જોઈએ.

૮. સ૦—હિંદુસ્થાનના મુસલમાનોએ આ વિષયમાં માથું મારવું જોઈએ નહિ. હજી તેઓને રાજકીય મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય, તોપણ તેઓ હવે પ્રયત્ન કરી ચૂક્યા છે અને તેઓ નિષ્ફળ થયા છે, તેથી હવે તેઓએ હાથ જોડીને ખેસવું જોઈએ. જો આ લડતને તેઓ ધાર્મિક લેખતા હોય તો અત્યારની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે હિંદુઓને તેમાં કશું લાગતું વળગતું નથી. ખાસ કરી મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચેનો ધાર્મિક કજીઓ તેમણે ઉછીનો લેવા જોઈએ નહિ એ શું ખરું નથી ?

જ૦—આ પ્રશ્નમાં હિંદુઓ મુસલમાન સાથે કેટલે અંશે જોડાઈ શકે, તે સવાલ છે. આ એક લાગણી અને માન્યતાનો વિષય છે. એક વ્યાજખી લડતમાં—જો તેના સાધનો તેના હેતુ જેવા શુદ્ધ હોય, તો—મારે મારા મુસલમાન લાઈઓ સાથે અંતઃસુધી લડવું જોઈએ. મુસલમાનોની લાગણી હું રોકી નથી શકતો. ખિલાફતનો સવાલ એ તેઓનો ધાર્મિક સવાલ છે અને તેને માટે તેઓએ પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ ન્યાય મેળવવો જોઈએ એવું મુસલમાન લાઈઓનું કથન મારે સ્વીકારવું જોઈએ.

૯. સ૦—મુલતાને તો સલાહનામા ઉપર મતું મારી દીધું છે. હવે આપણી ધમપછાડથી શો ફાયદો ?

જ૦—સને ૧૯૧૮ માં લૉઇડ જ્યૉર્જે આપેલું વચન સૈને યાદ હશે. તેમણે ૨૫૪ કહેલું કે ‘જગમશહુર ચયેલા ફળદ્રુપ પ્રદેશો ગ્રેસ અને એશિયા માર્શનર—તુર્કી સસ્તનત પાસેથી છીનવી લેવાનો અમારો હેતુ નથી. આ લડાઈ એ હેતુથી નથી લડાતી, કે નથી તે કુસ્તુનતુનિયા પડાવવા માટે. તે વખતે આમની સભામાં જે ચર્ચા થઈ હતી તે દરમિયાન લૉઇડ જ્યૉર્જે વધારે ખુલાસો કરેલો કે ‘તુર્કી કે તુર્કીના મુલતાનને માટે આ વચન નથી આપવામાં આવતું. આ હિંદુ-મુસલમાનોને રીઝવવા આપવામાં આવે છે. લડાઈમાં હાલ દટોકટીનો પ્રસંગ છે, અને હિંદી લસ્કર વિના કાંઈ વજો.

આ સહ્ય મુસલમાન દીનની આબરુને સાર, મોખાને સાર છે. ૧૦ સૌ—મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થળો તુર્કોના સુલતાન સાથેની ન સારો એટલે હવે તેને ખલિફા ગણવાનો કંઈ હજી રહ્યો છે. ૪૦—હિંદુને આ મંત્રનો ઉત્તર બાએ જ આપવાનો હોય. પણ હું ઉત્તર અપવા ક્રિષ્ણને કહી છું. ખિલાફત તુર્કોના હાથમાં એટલામાટે છે કે સેંકડો વર્ષોથી તેઓ બહાદુરીથી તેનો ખયાલ કરી રહ્યા છે. સુલતાન હવે ખયાલ કરવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યો હશે, પરંતુ તુર્કો નિષ્ફળ નિવડ્યા નથી. ખિલાફતની ચળવળ એક વ્યક્તિને માટે નહિ, પણ એક ઐદિક, ધાર્મિક અને રાજકીય બાવનાને માટે છે. તુર્કો જો તેનું રક્ષણ નહિ કરી શકે અને દુનિયાના મુસલમાનો પોતાના મનના તથા સક્રિય સહાનુશ્રુતિના બળથી કંઈક પ્રયત્ન કરીને તુર્કોને મદદ નહિ કરી શકે, તો તુર્કો અને બીજા મુસલમાનોને બેહદ નુકસાન થશે. આવો બનાવ તો આખી દુનિયાને એક આફત સમાન ગણાય, કારણકે માનું છું કે ખ્રિસ્તીધર્મને અથવા બીજા કોઈ ધર્મને દુનિયામાં જે સ્થાન છે તેનું જ

ધસ્લામને પણ છે. તુકેનિ તેમની આકૃતના સમયમાં મદદ કરવી એ શ્રેયીરતા અને ઉદારતા છે.

૧૧. સ૦—ખિલાફતની ચળવળમાં મુસલમાનોને ખૂનામરકી કરવા જેસે તો આપ તેમને મદદ કરો ખરા ?

જ૦—ખિલાફત બાબતમાં માફ ચોકખુ કામ મુસલમાન લાખઓને પ્રિય લાગ્યું છે. તેમની વાત ઇન્સાફ ઉપર હોય અને તેઓ ખૂનામરકી વિના લડે, લાંસુધી હું તેઓને પ્રાણ દઉં. તેઓ ગેરવ્યાજખી માગણી કરે, તો હું તેઓની સામે પણ સત્યાગ્રહ કરું. આ મારાં વાક્યો તેઓને ગમ્યાં છે, તેમાંથી તેઓ બળ લઈ શક્યા છે. હિંદુ-મુસલમાન બધાને સત્યનો આગ્રહ તેઓ પોતે પાળે. યા ન પાળે પણ ગમ્યો છે, તેથી તેઓ મારી ઉપર પ્રેમ ઢોળી રહ્યા છે. જ્યારે મારો આગ્રહ તેમની સામે વાળવાનો સમય આવે, ત્યારે તેઓ મારો તિરસ્કાર પણ કરે. જે પ્રેમ કરે, તેને તિરસ્કાર કરવાનો પણ હક્ક હોય.

૧૨. સ૦—અસહકારથી ખિલાફતના સવાલનો શી રીતે ફરજો થવાનો ?

જ૦—આનો ઉત્તર તો ઉઘાડો જ છે. સરકારના સાંધેસાંધા અસહકારને લીધે રહી જશે, એટલે સરકાર ડેકાણે આવશે. મુલેહની શરતોમાં ફેરફાર શામાટે ન થાય ? અને એમ સમજે કે અહિંનું શાસકમંડળ ફેરફાર ન કરાવી શકે તો તેણે અહિંથી વિદાય લઈ લેવી જોઈએ. તેમને વિદાય થવું પડે એવી સ્થિતિ, આ નિર્દોષ હથિયારના બળે કરીને આપણે ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ, અને એ ગુન્હાના કરનારા અહિંથી વિદાય થાય એટલે આપણી ગરજ સરી. મુસલમાનોને પછી તેમની સાથે કશી વડવાડ રહેવાની નથી.

૧૩. સ૦—હિન્દી સરકારે તો મુસલમાનોને બધી જોઈતી સદાય આપી છે, તેથી હિન્દુસ્થાનની સરકારને! અસહકાર બ્યાજખી કેમ ગણાય ?

જા-મારી અદ્ય મતિ પ્રમાણે જોકે દિન્દી સરકારે
 ધણું કંઈ છે, તોપણ જેટલું કરી શકત અને હજી પણ કરી
 શકે તેનું તો તેણે અર્થુ પણ નથી કંઈ. કાંઈ પણ સરકાર
 મુસલમાનોને જેવી લાગણી તેવા પ્રકારની લાગણીને સમયે માત્ર
 પોદાર ઉદાગ્યા ઉપરાંત કાંઈ પણ કાર્ય ન કરીને પોતાની મુક્તિ
 મેળવી શકતી નથી. જે માણસ જૂએ મરે તેના પ્રત્યે મુખનાં
 વચનોથી બતાવેલી લાગણી જમે તેટલી તીવ્ર હોય, તોપણ તેની
 કંઈ દિગ્મન નથી. જૂએ મરતાં માણસને અનાજ જેવું, નહિ તો
 તેને મરવું જ પડે. એવે અર્થુને ટાંકણે જે આવશ્યક છે તે તો એ
 જૂએ મરતાની જૂખ મટાડવાને સાર જે સાધનો એકઠાં કરવાં
 જેવું એ તે સાધનો લાવવામાં શ્રેયશ્રી જનું. જે દિન્દી સરકાર હિંદી
 તો આ દિલ્હિયાત્રનું સેનાપતિપણું કરી શકે છે અને એક
 સિદ્ધિ પ્રધાને આપેલા વચનને પગાવી શકે છે. શું દિન્દી સરકારે મી.
 લોર્ડ જ્યોર્જ પોતાના વચનનો ભંગ કર્યો છે તેનો અણગમે
 બતાવવાની નિશાની દાખલ રાજનામું મોકલ્યું છે ? દિન્દી સરકારે પોતાનાં
 દૂપાં લખાણોની ખાછળ જૂધી જઈને પોતાનો બચાવ કેમ કર્યો ?
 આથી પણ એણે કટોકટીને વખતે લોર્ડ હાટ્ટે આજુ પદ્ધતિને
 ત્યાગ કરી દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્તામંત્રીઓનો ખુશી રીતે પક્ષ જોડ્યો
 હો, અને તેથી તેઓ દિન્દમાં તે વખતે ઉત્તરાધ મધેલા શુરસાને
 શ્રેય શક્યા. જોકે તેથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંનું પ્રધાનમંત્રી અને
 સિદ્ધનમાં કેટલાક જાહેર માણસો શુરસામાં આવી ગયા તેની તેમણે
 દરકાર ન કરી. દિન્દુસ્થાનની લાલની સરકારે શું કંઈ ? વધારેમાં વધારે
 તો એ જ કે તેમણે મુસલમાનોની લાગણી યોગ્ય રથજે રમ્મ
 કરી અને તેને ટોકા આપ્યો છે. એ તો એ સરકારે પોતાની
 ઓછામાં ઓછી દરજ્જા બળવી ગણાય. નામોશી વહોરી લીધા
 સિવાય એથી પણ કાંઈ એણે દિન્દી સરકાર કરી શકત. દિન્દના
 મુસલમાનો અને બીજા બધા આવે સમયે દિન્દુસ્થાનની સરકારની
 જે આજ્ઞા રાખે છે તે એ નહિ કે એ સરકાર ઓછામાં ઓછું

કરે, પણ તેણે વધારેમાં વધારે કર્યું જોઈએ. આથી સવાલોને સાંચ વાઈસરોયોએ રાજનામાં મોકલાવ્યાં છે. થોડા પહેલાં એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર પોતાનો મરતળો જોછો થયેલો. તેથી રાજનામું આપેલું. ખિલાફતના સવાલમાં તો લાખો મુસલમાનોના દિલને ભારે જખમ પહોંચે એવી વાત છે. તેથી હિન્દી સરકાર અને તેની મારફતે વડી સરકારને પોતાની ફરજ અદા કરવાની ફરજ પાડવાને ખાતર હું મુસલમાનોને સંપૂર્ણ મદદ દેવા હિંદુસ્થાનમાં વસતા દરેક અંગ્રેજને અને દરેક મોડરેટ કે એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ હિન્દુને નોતડું છું.

૧૪. સ૦—રાજ્યમાન્ય ઉપાયો ઉપરથી તમારો વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે ?

જ૦—ના. હરગીઝ નહિ. રાજ્યમાન્ય ઉપાયોનો શિરોમણિ આ ઉપાય છે. આ સિવાયના બીજા ઉપાયોમાં મારો વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે ખરો. મેં કેટલા અને કયા કયા ઉપાયો લીધા એની તમને અને દેશને મેં ખબર નથી આપી. માંડ ફાવ્યું હું બધું કરી ચૂક્યો. ભાગ્યે જ કાંઈને ખબર હશે કે મોન્ટેગ્યુની સાથે મસલત કરવાની મુસલમાન લાઇઓની મને ખાહેશ થયાથી મેં હિન્દુસ્થાન સરકારને તેમની પરવાનગી અને અનુમતિ માટે 'માગણી' કરેલી. હિન્દુસ્થાન સરકારે તો લલમનસાધથી મને ઉત્તર આપેલો કે તમારા જવામાં અમે અડચણ ન નાખીએ, પણ અનુમતિ પણ ન આપીએ. એટલે મેં મોન્ટેગ્યુ સાહેબને તાર કર્યો. તેમણે મને તડ અને ફડ જણાવી દીધું કે 'સુલેહની શરતો છઠ્ઠીના લેખ જેવી છે. એ લેખ કાંઈ મટે એમ નથી. તમારે એ મટાડવા આવવું હોય, તો આવશો મા. બાકી સુલેહમાંથી ઉપરિચિત થતા તથા હિન્દુસ્થાનના હિતના બીજા સામાન્ય સવાલની ચર્ચા કરવા આવવું હોય તો આવો !' આ જવાબ પછી મારા બીજા ઉપાય બંધ પડ્યા. હું તો મુસદ્દોઓના કુળનો રજો, પણ મારા જેવા એકાનું મુસદ્દોપણ પણ કાંઈ કામ ન આવ્યું. તમે હરગીઝ ન માનશો કે હું કાંઈ ઉપાયની અવગણના કરું છું.

સ્વચાલ્ય આટ ને આટ મળવળ મલાવના આવા હાએ તેની
 હિમત હું બરોબર સમજું છું. તિલક મહારાજે ને ને સમીરણ
 મળેલો ક્યાં છે, તે કાંઈ માયથી બુલાવ એમ નથી. પણ એ
 જુના જમાનાની રીત મૂકીને અસંદર્ભાસ્વી આ મુરોપિયની રીત હું
 આદર એમાં બીજાને વસવસો આ માટે ઉપજે ?

૧૫. સૌ—સમજે કે સ્વચાલ્ય મંત્રુ, તે પછી આપ
 ખિલાફતનો કેવી રીતે હડ્યો લાવવા માગો છો ? શું મુરોપિયની
 સાથે લડાઈ કરશે ? આપણે તો નિઃશસ્ત્ર છાએ.

જૌ—જો ખિલાફતના હડ્યા વિના સ્વચાલ્ય મળે તો
 આપણે તે સ્વચાલ્યમાં ઇંગ્લાંડથી તદ્દન બૂઠા હોઈશું. આને
 સરકાર ખિલાફતને દબાવી રહી છે તે કેવળ આપણી મદદથી,
 અને આપણને દબાવવા ખાતર. જ્યારે હિંદુસ્થાનનો કબજો જરી,
 ત્યારે મેસોપોટેમિયા કે ઇસ્તાંબુલની તેને જરૂર નહિ રહે, પણ તે
 રહે કે ન રહે, આપણા સિંપાઇએને આપણે જ્યારે બહારથી
 પાછા બોલાવી લઈએ, ત્યારે મેસોપોટેમિયામાં સરકાર રહી જ ન
 શકે. આપણને લડાઈ કરવાની જરૂર પડે એમ નથી. આપણને
 મુરોપ અને એશિયામાંના આપણા માણસો જેથી લેવાની જ માત્ર
 જરૂર છે. પણ ધારો કે આપણે લડવા માગીએ છાએ તો
 સ્વનંત્ર થયેલા હિંદુસ્થાનને તે હક્ક પણ રહેશે, તે વેળા આપણે
 શું કરવા ઇચ્છીએ એ આજે કાણ કહી શકે ?

૧૬. સૌ—આપણી બધી માગણીઓ સરકાર આપે અને કેવળ
 ખિલાફતની માગણી ન સ્વીકારાય તો લડત ચાલુ રાખવી જોઈએ
 ખરી ?

જૌ—જરૂર. ઇસ્લામને બચાવવામાં હિંદુધર્મેને બચાવવાની
 હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું એમ મેં અનેક વેળા કહ્યું છે. ઇસ્લામના
 બચાવમાં જ ગાયની રક્ષા રહેલી છે; અને જ્યાંસુધી હિંદુસ્થાનમાં
 એક પણ ગાય મરે છે, ત્યાંસુધી મારા મૌત, મારા સ્તાય,

મારા રુધિરનું પાણી થઈ રહ્યું છે. ગાયને જાણવાને લાઇ રહ્યો છું, તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો છું, અનેક વિમૂર્તિઓ રહ્યો છું, અને એ ગોરક્ષાનો મંત્ર જપતો જપતો જ હું મ

૧૭. સ૦—ખિલાફતને અને પંજાબના અત્યાચારોને જોડી દીધા તે કહી શકે ?

જ૦—ખિલાફતનો અન્યાય તો પંજાબના અત્યાચાર પહેલાનો હતો. દિલ્લીમાં યુદ્ધપરિપદ્ અને ૧૯૧૮ માં મળી, ત્યારે જ પ્રશ્નને મેં અપનાવ્યો હતો. પંજાબના અત્યાચારો સામેની લડતે ચોક્કસ સ્વરૂપ પકડ્યું તે પહેલાં અને ૧૯૧૯ માં દિલ્લીમાં અસહકારનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે એમ લાગ્યું કે ખિલાફતની જેમ પંજાબના અત્યાચારો માટે પણ સરખા જ ચાંપતા ઇલાજો લેવા પડશે, ત્યારે પંજાબના સવાલને ખિલાફત સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો.

૧૮. સ૦—જો ગુસ્સો એ પણ પ્રેમની નિશાની હોય તે પછી જનરલ ડાયરે પણ પ્રેમને લીધે જલિયાંવાલાની કતલ કરે ગણાય નહિ ?

જ૦—આ દલીલમાં બહુ અજ્ઞાન રહેલું મને તો લાગે છે. ઘણી વેળા બાપ દીકરા ઉપર ગુસ્સો થાય છે, તે પ્રેમને વધારે થઈને; પણ જનરલ ડાયરનો ગુસ્સો તો કેવળ દ્વેષને લીધે હતો હું વિરોધીઓને મારી તરફ દોરવા જરૂર માગું છું, પણ હું જ માનું નહિ તે કહીને નહિ.

અસહકાર.

(પ્રથમ વિભાગ)

અસહકારનો આરંભ.

(દ્વિતીય ખંડ.)

૧૧. આપભોગનો ધર્મ.

યદ્દિષ્ટામૃતમુજો યાન્તિ મદ્ય મત્તાવનમ્ ।

નાયં લોભોઽસ્ત્યયત્તસ્ય કુનોન્યઃ કુસ્મતમ્ ॥ *

—ગીતાજી

જરહિ જાઈ તપ શીલકુમારી । નારદ વહા સો મત્સ્ય વિષારી ।

માત્રુપિતૃદિ પુત્રિ વદ મત આચા । તપ મુચ્છપદ દુઃસનોષ નસાચા ॥

તપ આધાર સર્વ મૃદિ મજાની । જરહિ જાઈ તપ અગ્ર જિવ જાની ॥

—તુલસીરામાયજી

૧ યજ્ઞના ધણા પે અર્થ કરી સહાય છે, પણ સર્વધર્મને સામાન્ય એવો યજ્ઞનો એક જ અર્થ છે, અને તે એ કે ખરેખરી

* અર્થ —વજ્રના બાજી રહેલું અન્ન ખાનારાઓને સનાતન પ્રજ્ઞની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે વજ્ર કરના નથી તેને આ લોક મજાનો નથી તેો દે અનુપ ખીજે (વખારે કાપે) લોક તેો નેત્રે કલાણી જ મહેલ

ઉત્તરિને સાર પ્રાપ્તિ કરવા સમી તૈયાર રહેવું. પાનંતીને શિવજી જેવા પતિ સ્તેષના દત્તા તેથી તેને તપ કરવાનો હુકમ થયો. તેણે જેવા પ્રદારનું તપ કર્યું એ જાણવાની જોને મંચા ગાય તેણે તુલસીદાસનો અપૂર્વ મંથ જોઈ લેવો. આ પોતાના જોગે પોતાના છોકરાને જન્મ આપે છે અને ઉછેરે છે. મત્તુમાંથી જ જન્મ સંભવે છે. અનાજનાં ખીજાં બોંબમાં દારૂ સડે છે, મરે છે, તો જ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. દરિયારે પોતાનું સત્ત્વ પ્રગટ કરવાને સાર પારાવાર દુઃખ સદન કર્યું, પોતાનાને ઉગારવા સાર છસસે કાંટાનો મુગટ પહેર્યો, પોતાના તાથપગમાં ખીજાં બોંકાવા દીધા અને રીબાધને પ્રાણત્યાગ કર્યો. એવો યજ્ઞ કરવાનો અનાદિ કાળથી ચાલતો આવેલો વિધિ છે. યજ્ઞ વિના પૃથ્વી એક ઘડી પણ ન નબી શકે. તુર્કાએ ઇસ્તંશુલ સર કર્યું તેના પહેલા અસંખ્ય સિપાઈઓનો હોમ કર્યો અને તેનાં મુઠ્ઠાંઓનો પૂલ બનાવ્યો. હિંદુસ્થાનમાં આપણે આ અચલિત આપભોગનો ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરીને આપણા દેશને આગળ ચડાવવા ઇચ્છતા હોઈએ એવો આભાસ મને આવ્યા જ કરે છે. હજારો ખોઝર સ્ત્રીઓએ અને બાળકોએ ખોઝર લડાઈ વેળાએ જે આપ્તું અગર તો છેલા મહા યુદ્ધમાં હજારો અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને જર્મનોએ જે આપ્તું તેના સોમા ભાગ જેટલા અદ્ય ત્યાગથી યે મહાન્ ક્રતેહ આપણને મળી શકે છે તેનું રહસ્ય એ જ છે કે આપણા કાર્યક્રમમાં કોઈની હિંસા નથી, આપણું ધ્યેય સાવ શુદ્ધ અને ન્યાયી છે અને આપણે તેનિશ કરોડ છીએ.

૩. આપણો તો આ જ એક દેશ છે. આ દેશ છોડીને ખીજા કોઈ દેશમાં તસુ જગ્યા આપણે આપણી કહી શકીએ એમ નથી. આપણા શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે હિન્દુઓ માટે આ ભારતવર્ષને છોડીને ખીજાં મોક્ષ મેળવવાનું એક પણ સ્થાન નથી. આપણે સાર તો સદ્ગુણોને કેળવવાનું અને આપણા સદ્ગુણો

જામ ૧૦. ૧૨. આપભોજના ધર્મ

કર્મવાનું આજીવન ૭. આપભોજ

અનાવી વીર પુરુષોની ભૂમિ મનપાને

૪. દિદુઓના આજીવનના ઇતિહાસમાં

૬. આપણો ઇતિહાસ ચારવાળો ૭. પરંતુ આપણે

આચીન ચારણ ઉપર જ ખીંચી તે દારીયું આપણા પૂર્વજો જેવા

હતા તેવા આપણે યાને બતાવવું જોઈએ આપણા કપિયુનિઓએ

આપણા ધર્મને બચાવવા સાર પોતાનાં અને અંગનાં દુશ્મન થવા

દીધેલા છે. દોઝ આપણને કહે છે કે પુરોપમાં તે એક ધર્મોપલી

છે, પરંતુ દિદુસ્થાનમાં તે રૂળાએ રૂળાએ ધર્મોપલી દેખવામાં

આવે છે. દિદુસ્થાનમાં કેવા વીર પુરુષો થઈ ગયા અને સાર

કું ઇતિહાસ શું બતાવું? કું તો એટલું જ કું પું

કે હવે ઉપર હાથ મૂકી આપણે તપાસી લઈએ કે એ વીરતા

અત્યારે આપણામાં છે?

૫. જાપાનના ધનિક લોકોએ પોતાનું ધન અને ધનથી મળતા

દોહા જતા ક્યાં ત્યાર પછી જ જાપાન જાવું. જાપાનના હિમરાવોએ

જ્યારે પોતાની જાગીરો અને પોતાનું સર્વસ્વ પ્રગળે અપ'ણ કવું

ત્યારે જાપાનનું વાતાવરણ જોતજોતામાં બદલાયું. ગરીબ લોકો પંચ

એ ત્યાગનું મહત્વ સમજી ગયા અને હા રાષ્ટ્રના કામમાં મથાણ

થવા. એ પ્રમાણે ધણા કરબારો-જાગીરદારો પ્રગળે સાર જ્યારે

દિદુસ્થાનમાં ત્યાગ કરતા થઈ જશે ત્યારે જન્મતને જેવા લાયક

સંગમ ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે થશે. અત્યારે તો મુખ્યભાગે

અસહકારની લડત ગરીબો અને મધ્યમ વર્ગના લોકો કરી રહ્યા

છે. તેમાં મુલકને સાર થોડો લાભ પણ રહ્યો છે. જો ધનિક-
વર્ગ પણ તેમાં પૂરો ભાગ લે તો અત્યારે કેટલીક કઠોરી સ્થિતિ

આવી પડેલી છે તે પણ દૂર થાય. તે સાર સાહસની-દક્ષિણતાની
જરૂર છે.

૬. લડવાનું બળ પણ આપભોજ પછી જ આવી શકે છે.
લડનારી પ્રજા પ્રથમ માલ મિલકતનો ભોગ આપીને જ લડતાં શીખે છે.

શસ્ત્રબળ કે આત્મબળ બન્નેની પૂર્વે ધનનો ભોગ તો રહ્યો જ છે.

૭. પણ હું લોકોને હંમેશાં માટે ફકીર બનવા નથી કહેતો. જે ભોગ અંગ્રેજ સ્ત્રીપુરુષોએ છેલ્લી લડાઈમાં આપ્યા, જે ભોગ દક્ષિણ આફ્રિકામાં જંગલી ગણાતા બોઅર લોકોએ આપ્યા, જે ભોગ આરબોએ આપ્યા તેનાથી તો હું લોકોની પાસે ઓછો ભોગ માગું છું. આરબોએ સ્વદેશ ખાતર પોતાની પ્યારી જાતો આપી. અંગ્રેજોને કહી દીધેલું કે અમારે તમારી ટ્રામ, મોટર, રેલ્વે નથી જોઈતી, અમને તો અમારો દેશ વહાલો છે. એ આરબોએ જે જીરુસાથી આત્મયજ્ઞ કર્યા તે જીરુસાથી પણ હું ઓછું માગી રહ્યો છું તે તમે આપો.

૮. જ્યાં ફરજ મનાઈ ત્યાં રાજ-પ્રજા બન્ને વર્ગ ગમે તે ભોગ આપવા તૈયાર થાય! આવો ભોગ જે નીચ સ્વાર્થને સાફ ન અપાતો હોય તો ભોગ આપનારા મોક્ષ પામવા લાયક બને.

૯. ત્યાગને સાફ આખી પ્રજા તૈયાર નથી એ પણ કબૂત્ર ફરવું જોઈએ. પ્રજામાં એવા પ્રકારની રાજ્યપ્રકરણી કેળવણીએ હજી પૂરો પ્રવેશ નથી કર્યો. જ્યારે જ્યારે જે વસ્તુ આપણને એટલે દરજ્જે નાપસંદ હોય કે તેના સ્વીકારથી આપણો આત્મા હણાય, ત્યારે ત્યારે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનો આપણને અધિકાર છે અને એ આપણી ફરજ છે; અને એમ ત્યાગ કરીને જ આપણે વહેલામાં વહેલા આપણી ઉન્નતિ કરી શકીએ. બિદિદાન આપવાની તૈયારી કરીને પ્રજા ચડી શકશે, વેર વાળવાની તૈયારીઓ કરીને નહિ. સ્વાર્થની અતિશયતાને લીધે થયેલી આપણી ભૂલોનું સ્મરણ કરવાની અને પશ્ચાત્તાપ કરવાની હું આવશ્યકતા સમજું છું.

૧૦. આપણે જ્યારે આપબોગની વેદિ ઉપર હોમાઈશું, આપણા કોહી આપવાને તૈયાર થઈશું, ત્યારે ન્યાય મૂર્તિમંત થશે અને મૂર્તિને જ ઓળખનારી દુનિયા ત્યારે જ એને જોઈ શકશે અને નમશે. જે ધર્મયજ્ઞ ચાલી રહ્યો છે તેમાં બિદિદાન તે જ આપી

કરે જેનાં હૃદય પવિત્ર હોય, જેનાં શરીર પવિત્ર હોય. મેલા દાયની કુરબાની ધર્મર કબૂલ નથી કરતો.

૧૧. બલિદાનનો અર્થ એ છે કે બલિદાન કરનાર બીજાને ખાતર મરે છે કે બીજું દુઃખ ભોગવે છે. જે પોતાને ખાતર દુઃખ ભોગવે છે તે બલિદાન નથી કરતો. જે બલિદાન ન કરે તે માનવી ન કહેવાય. સ્વાર્થને ખાતર જીવનારાને તો, સાચે ચોર કહેા છે.

૧૨. દેશનો એકાદ વર્ગે પણ જ્યાંસુધી કાર્યમાં, આપભોગમાં, નપશ્વર્ગમાં સાવ નહિ ટંકાઇ જાય ત્યાંસુધી સ્વરાજ્ય મળવાનું નથી. સન્દભજથી અને હલીકથી સરકાર થોડી જ સમજી જતાર છે ! સન્દ્યાધનાં અને શરાનનાં કૃત્યોને જ તે ઓળખશે.

૧૩. આપણે તિલાક મહારાજના જીવનને પૃષ્ઠએ છીએ તેમણી કાંઈક તો બોધ લઇએ ! તેમણે એવો વિચાર કરેલો ખરો કે જેટલું દરેક દિંદી આપે તેટલું જ દુઃખ પશુ દેશને આપીને બેઠી રહું ! તેમણે તો તેમનું સર્વસ્વ આપ્યું. દુઃખ તમને પૃષ્ઠ છું કે સર્વસ્વ આપનાર જેટલા ગયા છે ? પણ સર્વસ્વ તો ધૈર મથું. તમે જેટલું આપી શકો છો તેટલું ચે આપી ચૂક્યા ! પરમેશ્વર કોઈની પાસે શક્તિ ઉપરાંત નથી માગતો. શક્તિ પ્રમાણે ન આપે તો તે પોતાના દેશનો, ગામનો દોષી છે. તમે તમારા દોષી ન થાઓ તમે તમને ઉત્તરે નહિ એમ દુઃખ છું. આપણે એક કારે સંતનનની સામે લડવાનું રહ્યું છે. આપણને એણે ઉત્તર, આપણને દગો દીધો, આપણને એણે પેટ મલાવ્યા એ સંતનનને આપણે દગાથી કે મેનાનિવનથી ન મિલવી શકીએ. દગાખાઈને હાલવાનો ઉપાય ખાનદાની છે; મેનાનિવનનો ઉપાય ખુદાની લડત છે, તમે તમારા હૃદયને ન ફેલસાવશો.

૧૪. આપણે સપૂર્ણ સ્વરાજ્ય ઈન્દીએ છીએ પણ એ જગત બોધા ઈન્દી નથી દેશનો બોધ પણ આપ્યા વિના ચાલે તો

અલાવી લેવા ધરતીએ હીએ. અસહકારની પછી ધારતી લાગી છે તેનું કારણ શું હશે ? એ વિચારે છું ત્યાં બે જ કારણ નેવામાં આવે છે. એક તો એ કે લોકો નોકરી છોડીને એસે તો જૂએ મરે; અને બીજું ને કદાચ કાંઈની ભૂલ થઈ જાય અને સરકારનો દારૂગોળો આવે તો હજારોની જાન જાય. એટલે કે ખિલાફતના જેવા અધરા અને મહાન પ્રશ્નની ઉકેલ આપણે જરાયે દુઃખ ભોગવ્યા વિના કરવાને ધરતીએ હીએ. અસહકાર એ એક પ્રકારનો સહેલામાં સહેલો યત્ન છે, એક નાનકડું તપ છે, તેમાં થોડો આપભોગ રહ્યો છે. વિશ પચીશ હજાર કે લાખ દોઢ લાખ માણસ ન્યાય મેળવવા ખાતર, અન્યાયમાં ભાગ લેતા બંધ થવાને ખાતર પોતાની નોકરી છોડે એમાં હું કશુંયે દુઃખ ન માનું એટલું જ નહિ, પણ સુવ્યવસ્થિત સંસ્થા જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં એવાં દુઃખને હું સ્વાભાવિક માનું અને લોકો એવાં દુઃખથી નાસે નહિ પણ હર્ષપૂર્વક તેની ભેટ કરે. ખિલાફત જેવા પ્રશ્નનો સીધો ફડકો કરવાને હજારો માણસો પાયમાલ થઈ જાય તેની મને જરાયે ચિંતા નહીં થાય. તેને તો હું ધર્મભાવનાની કસોટી સમજું. એક દુઃખ ભોગવ્યા વિના જીત ન જ મળે એમ હું માનું અને એક દુઃખ ધણા માણસો ભોગવે તો જીત મળ્યા વિના ન જ રહે એમ પણ હું માનું.

૧૫. અસહકાર કરવાને લીધે ગમે તે દુઃખ પડે તેથી મને ક્ષોભ કે ભય થાય જ નહિ. જેમ વધારે દુઃખ પડે તેમ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ વહેલો થાય એવી મારી દઢ માન્યતા છે.

૧૬. ભય માત્ર એક જ રહે છે. રખેને લોકો તરફથી કાંઈ ભૂલ થાય, રખેને લોકો વાંકમાં આવે અને સગપાત્ર થાય. રખેને કાંઈ ગુસ્સામાં આવીને કાંઈ અમલદારને ધમ્મ દે કે તેનું ખૂન કરે. એમ થાય તો આપભોગના યત્નના શુદ્ધ ધર્મને હાનિ પહોંચે અને તેટલે દરજ્જે ધરતી પરિણામ મળવામાં દીલ થાય. આહૂતિ વિશુદ્ધ વસ્તુની જ અપાય. હરિશ્ચંદ્રમાં જરા

પણ અપવિત્રતા હોત અને તેણે રાજ્યપાટનો ત્યાગ કર્યો હોત તો આપણે તેનો મદિમા આજે ન ગાતા હોત. જસસર્મા સંપૂર્ણ નિર્દોષતા કદાપીને જ ધિરતી મન માનનારાએ નેને તારનારની ઉપમા આપી.

૧૭. એ પ્રમાણે વિચારતાં જો કોઈ પણ પ્રશ્નમાં આપણું તરફથી કંઈ પણ દોષ થવાનો જરૂર પણ સંભવ ન હોય તો અસદકારને સંપૂર્ણ વેગે આપણે તરત ચલાવી શકીએ. તેનાં પરિણામ શુભ હોય એ પણ આપણી નિર્દોષતાને વિષે શંકા રહેલી છે તેથી. અત્યંત વિચાર કરતાં, અને આપબોગ એ એક દિંદુરયાનની ઉત્પત્તિને કારણે આવશ્યક ધર્મ છે એમ માનતાં, અસદકારને વિષે આપણને શુભ થાય ન રહેવો જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ આપણે સમજવું જોઈએ કે અસદકાર અથવા તો એવા પ્રકારના કંઈ પણ ધર્મ અથવા તથા વિના આપણે નથી બિત્તાશતનો ઉકેલ કરી શકવાના, નથી પંતળાને વિષે ન્યાય મેળવી શકવાના કે નથી માર્ગ જોઈ શકવાના.

૧૨. અસહકારનું તત્વ.

૧. અસહકારને ખૂબ વખોડી કહોડી કોઈએ જણાવ્યું છે. ધર્મશાસ્ત્રો તથા ઇતિહાસ અસહકારની વિરુદ્ધ છે; ગીતાજી, કુરાન આદિમાં તથા પારસી-અવસ્તા અસહકારને અધર્મ્ય ગણે તેમાંના દાખલા તેઓએ ટાંક્યા નથી.

૨. ગીતાજી ઇત્યાદિનો મેં પણ થોડોક અભ્યાસ કર્યો છે. એમ હું માનું છું. હું અસહકારનું તત્વ તે ધર્મગ્રંથોમાં શક્યો છું. ગીતાજીમાં દેવ-અમુર સંગ્રામનું વર્ણન છે. ન્યાય અન્યાય વચ્ચે કદિ મેળ હોય નહિ એમ ગીતાજી સ્પષ્ટ બતાવે છે. ગીતાજીનો કેવળ અક્ષરાર્થ કરીએ તો આપણને માલમ કે જ્યારે અર્જુને પાપી દ્રૌપદી સાથે યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા કરી ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે તેને યુદ્ધ કરવા પ્રેર્યો. એટલે અક્ષર અન્યાયની સાથે સહકાર ન કરવો એટલું જ નહિ, પણ દંડ આપવાનું ગીતાજી શીખવે છે. ગીતાજીનો શુદ્ધાર્થ દંડ શીખવતો જ નથી, પણ તેમાં લીટીએ લીટીએ ન્યાય અને અધિકાર વિષે શિક્ષણ છે.

૩. અધિકાર અને પ્રકાશને જેમ વેર છે, ટાઢ અને સાથે નથી રહી શકતાં, તેમ ઇન્સાફ અને ગેરઈન્સાફ રહી શકતાં. તેથી જ આપણમાં રીસાર્થ જવાની આજ્ઞા આવેલી છે. દૈવ જ્યારે અન્યાયી રાજાનું નામ છે ત્યારે તે તેનાથી રીસાઈ જાય છે. બહુ અધિક દૈવત મનના ગામનો ત્યાગ પણ કરે છે. આવા વખત જોવામાં આવ્યા છે.

૪. પ્રદ્વારે પોતાના ચાક્રથી પિતા સાથે અસહકાર કર્યો; શ્રીરાંખાધએ પોતાના ધણી સાથે; નરસિંહ મદેનએ પોતાની નાન સાથે કર્યો; આ ત્રણેને આપણે જ્ઞાને દુષ્ટએ ધીએ. તુલસીદાસે સન—અસંતનો ભેદ પાડી જમે વચ્ચે મેળાપ ન દેવ એમ બતાવી આપ્યું છે, એટલે રિદુધર્મમાં તે ન્યાય-અન્યાય વચ્ચેનો મેળાપ સરંધા ત્યાજ્ય છે એવું સિદ્ધાંત છે.

૫. અવસ્થામાં ઐરમજ્જ અને અદરીમાનનું દંદ મુદ સદાય આધ્યા કરે છે. બાધમસમાં ખુદા અને સેતાન વચ્ચે આમે છે. ઐરમજ્જ-ખુદા ન્યાયની મૂર્તિ છે, અદરીમાન-સેતાન અન્યાયનું પૂતળું છે. હસસ કાષ્ટ તે સત્યામવી વીર હતા. તેમણે દાંખિક, જુદા, મદાંધ માણસનો દંમેસાં અસહકાર કર્યો હતો. નીતિને અર્થ કુટુંબમાં વિરોધ કરાવતાં તે અચકાયા નહોતા અને રામની મદાન સત્યાની સામે તે એકલા ધયા હતા. હવે રશું કુરાન-એ-સરીફ. પેમઅર જ્યાંસુધી મક્કામાં રહ્યા ત્યાંસુધી અન્યાય કરનારાઓની સાથે તેમણે અસહકાર કરેલો.

૬. ઇતિહાસનાં પ્રમાણો પણ અસહકારનું પ્રતિપાદન કરે છે. સામાન્ય રીતે તપાસનાં ઇતિહાસ એ લગાઇનું બ્યાન છે. અને લગાઇ માત્ર નીત્ય અસહકારનાં દર્શાવે છે. એક પક્ષ બીજા પક્ષનો ત્યાગ કરે ■ એ અસહકાર જ છે. લગાઇ એ ચક્ષસી અસહકારનો દાખલો છે.

૭. જે અસહકાર દિદુસ્થાનની આમળ હું મૂકી રહ્યો છું એ દેવી અસહકાર છે એમ કહેવામાં કશી ધૃષ્ટતા નથી જોતો. જે અસહકારમાં ખૂનામરજી-દિસા રહી છે તે અસહકારમાં હારજીત રહ્યા છે. જેમાં કેવળ કુર્યાની, આત્મભોગ છે ત્યાં જીત જ છે એવા અસહકારની સામે કોઇ કેમ ઘઇ શકે એ જ મારી અક્ષય ઠળી શકતી નથી; કેમકે જે દેવી અસહકાર કરે છે તે જ્યાંસુધી ન્યાય ન મળે ત્યાંસુધી સહકાર કરતો જ નથી.

૮. જર્મનોએ શસ્ત્રબળથી અસહકાર કર્યો. તેથી હાર્યા એટલે એસી ગયા. રશિયાના દુષ્કાળોર લોકોએ નિઃશસ્ત્ર અસહકાર કર્યો તેથી તે હાર્યા જ નહિ. જ્યારે રશિયામાં તેમનું રહેવું અશક્ય થઇ પડ્યું ત્યારે તેઓએ રશિયા છોડ્યું પણ રશિયાના જૂલમી કામદારોને તેઓ વશ ન થયા. આજે તેઓ કૃનેડામાં માનીતી કામ તરીકે પોતાનું જીવન ચલાવી રહ્યા છે.

૯. વ્યક્તિગત અસહકારમાં વ્યક્તિની જીત છે. સામાજિક અસહકાર થાય તો સમાજની જીત થાય. એટલે દૈવી અસહકારમાં ઉદ્ધમનો નાશ નથી. તેમાં દોષ લાગવાપણું નથી. તેનું અલ્પ આચરણ પણ સુખદાયી છે, અને મોટા લયમાંથી તેના આચારનારને ઉગારે છે. આખી કામ અન્યાયનો સહકાર લાગી, મેલ ધૂવે છે, અને તેટલે દરજ્જે નીરોગી થાય છે.

૧૦. સહકાર અને અસહકાર બન્ને અન્યાય કાળથી ચાલતી આવેલી નીતિ છે. ન્યાયીનો હંમેશાં સહકાર; અન્યાયીનો હંમેશાં અસહકાર, તેથી જ અસંતનો અસહકાર એવું શાસ્ત્રવચન છે. તેને હજારો મેનીફેસ્ટો થતા ઉઘાપી ન શકે.

૧૧. અસહકાર એ સોના જેવું શસ્ત્ર છે, દિવ્ય શસ્ત્ર છે; હિંદુઓને તે શ્રીકૃષ્ણે આપેલું છે; મુસલમાનોને મહંમદ પેગમ્બરે આપ્યું છે, પારસીઓને ઝંદાવસ્તામાં મળેલું છે. જ્યાં તમે અન્યાય જૂઓ, કાંઈ માણસમાં અન્યાયને મૂર્તિમંત જૂઓ ત્યારે તે માણસનો ત્યાગ કરજો. તુલસીદાસજીએ બહુ જ મૂઠું ભાષામાં કહ્યું છે કે અસંતથી દૂર ભાગો, અસંતો પોતાના સમાગમથી પીડે છે. દાવાનળથી દૂર નાસો તેમ અસંતથી-અન્યાયથી નાસજો.

૧૨. નાસવું એટલે જ અસહકાર. અસહકાર એ દોષ કે વેર નથી, એ તો ધર્મનું ધર્માચરણ છે. અસહકાર એ બાપ-દીકરા વચ્ચે થાય છે. સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે ફરજ રૂપ છે, સગા-સગા વચ્ચે કર્તવ્ય છે. મારો દીકરો મઘમાંસ ખાઈ આવે અને હું તેનો વૈષ્ણવ

આપ તેને મારા ઘરમાં ધરી પશું સંપડે તો પછી-મારે શૈશવ નરકે જ પડું પડે. આ અસદ્કારનું રહસ્ય છે.

૧૩. અસદ્કારનું પવિત્ર નામ ઉચ્ચારવાં માટે પવિત્રતા જોઈએ. હું અંગ્રેજ સંસ્કૃતનતને મેતાની હતું છું, પણ મને કાંઈ અંગ્રેજને માટે દેવ નથી માટે હતી શકું છું. વાઈસરોયની સાથે હું આજે કાંઈ પણ પ્રકારના સદ્કારની ના પાડું, તેમનું પાણી પણ ન લઉં, પણ તેઓ જો ખિમાર પડી જાય તો જરૂર હું તમારી સેવા કરું છું તેમ તેમની કરું.

૧૪. અસદ્કારની પ્રતિજ્ઞાનાં ત્રણ પદ છે. પહેલું પદ છે શાંતિ, અસદ્કાર શાંતિમય, તલવાર વિનાનો હોવો જોઈએ. શબ પણ તલવાર છે, દાઘ પણ તલવાર છે, અને ભોખડનો ધારવાળો દુકડો પણ તલવાર છે. બીજું પદ તાથીમ કે સંયમ છે, અને ત્રીજું યશ છે. આપણે વિશુદ્ધ હોઈએ ત્યારે, યશ બહિદાન કરી શકીએ, બહિદાન આપ્યા સિવાય કાંઈ પવિત્ર-વિશુદ્ધ બની શકે નહિ.

૧૫. [અવસર આવ્યે આ જ દિંદી સરકારની ચલ્લનીતિ સામે સમસ્ત દિંદીપ્રજાએ અસદ્કાર કર્યો છે;] જોકે એક નાનો વર્ગ અસબત વિરુદ્ધ રહ્યો છે, પણ જે અલ્પમતવાળાઓ પોતાના વિરોધનું મતપ્રદર્શન માત્ર કરીને બેસી રહે છે અને અધર્મ કરનારને મદદ કરવાનું ચાલુ રાખે છે તે અધર્મમાં પ્રત્યક્ષ જ ભાગ લે છે.

૧૬. વળી ઓછાવચાનો કુલ સરવાળો જ્યારે ઓછામાં જ આવતો હોય ત્યારે તો એટલા વચાની રકમ જ જરૂરી બતાવીને તેના વખાણ માંડવાં અને તેના વખાણમાં સામેલ ચનાચ લોકોને પોતાની મદદમાં સેવા એ બ્યાજબી નથી.

૧૭. સેવાનની તરબીર જ એ હોય છે કે પાપને પુણ્યનો રોગ મઘવીને રજુ કરવું કે અજ્ઞપણ મુસદ્દર અનાવાસે જ એની જગમાં રક્ષણ એ સેવાનની જગમાં ન ફસવાનો એટ જ રમ્બો

૩૨ અમદાવાદ (પ્રથમ વિભાગ). [ગાંધી-શિક્ષણ]

દુરિયોગી સ્વાસ્થ્યશીલ નહીં એ જાને તે એ કે તેના રાજ્યની
દુરમ્મ, રાજ્યના ને અદ્યો:

૧૨. વિદ્યાર્થીના એવા, અસ્વચ્છ, નામિયાતીન, તરુમવાલા, જે
એક જ એ એકને જ એ એ અમદાવાદનાં "પીળા" નામ છે.

૧૩. વડી ચાવી-પ્રેમ.

તાપ ત્રિવિધ પ્રેમ આપ દર હી કરે ।

—તુલસીદાસ.

૧. મોટી સંસ્થાઓમાં કાટડીઓને સાર એક ચાવી હોય છે, તે બધા દરવાજાને લાગુ પડે છે. તે તે દરવાજાની ચાવી તે તેને જ સાર કામની હોય છે, પણ એક અધિકારીની પાસે બધે લાગુ પડે એવી ચાવી રહે છે. તેને અંગ્રેજીમાં 'માસ્ટર કી' કહે છે. તેનો તરજુમો 'વડી ચાવી' એ આ લેખને મથાળે મૂક્યો છે.

૨. કાઉન્સિલના બાદિકારથી કાઉન્સિલમાં જનારા અટકે, નિશાળાથી નિશાળિયા અને અદાલતોથી લડનારા અટકે અને એ બધામાં પૂરી અસર ન પહોંચે ત્યારે તે પત્રવાંતાં પરિણામો વિશે શંકાઓ ઉડે.

૩. પણ બધાની વડી ચાવી-સર્વોપરિ માત્રા-પ્રેમમાં રહેલી છે.

૪. જે અસહકારમાં પ્રેમ નથી તે સફસી છે; જેમાં પ્રેમ છે તે ઇશ્વરી છે. પેશ્વર સાહેબે મહાના આરબોની સાથે તેર વર્ષ અસહકાર કર્યો તે પ્રેમને વશ થયો. મહાના આરબોની આંખો તેમણે પ્રેમથી ઉધારી. મીસંએ હુંભારણાની સાથે અસહકાર કર્યો તે કંઈ પછી નહિ. હુંભારણાની સિસ્યાઓ એણે પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારી. આપજી અસહકારનું મૂળ પણ પ્રેમમાં જ છે. તેના વિના બધું ખાલી છે. પ્રેમ વડી ચાવી છે એટલું જ નહિ, પણ એ જ એક ચાવી છે. નિશાળનો ત્યાગ કરનારા જે ત્યાગ ન કરનારનો દેશ કરે તે ત્યાગ કરનારનો ત્યાગ મુશ્કે મજાવ. ધાર્મસભામાં

જનારનો દ્વેષ કરીએ તો ધારાસભાનો આપણો ત્યાગ નકામો જાય. જેઓ આપણું ન માને તેને પ્રેમથી છોડવા એ ધાર્મિક વૃત્તિ; તેઓની ઉપર રોષ કરવો એ રાક્ષસી-નાસ્તિક વૃત્તિ.

૫. આપણે સરમ સાથે કચ્છ કરવું જોઈએ કે આપણા ત્યાગમાં થોડે ઘણે અંશે રોષ, જેર છત્યાદિ રહ્યાં છે અને તેથી જ એ ત્યાગ પૂરો શોભ્યો નથી અને ફળ્યો પણ નથી. જેટલા માણસોએ ત્યાગ કર્યા તે બધાએ તે નહિ કરનારનો દ્વેષ ન કર્યો હોત તો આપણી સ્થિતિ આજે ઘણી જ સરસ હોત અને આપણે સ્વરાજ્ય સ્થાપવાની સ્થિતિમાં હોત.

૬. એટલે મોટામાં મોટું આપણું કાર્ય પ્રેમનો વરસાદ વરસાવવાનું છે. પ્રેમ વરસાવવો એટલે ભળી જવું એમ નહિ. એ તો મોહ કહેવાય, એ તો સહિયાઈ ગણાય. આપણો વિરોધ કરતા હોય તેમની ઉપર પણ પ્રેમ રાખવો તેમને મૂર્ખ ન માનવા, તેમની સેવા કરવી, એ પ્રેમ છે. હિંદુ હિંદુની ઉપર પ્રેમ બતાવે તેમાં કંઈ નવાઈ ન હોય, પણ હિંદુ મુસલમાનની ઉપર તેટલો જ પ્રેમ રાખે, તેના રીત રીતરિવાજો બરદાસ કરે એમાં ભલાઈ રહેલી છે. સહકારી સહકારીની સાથે ભળે તેમાં શી નવાઈ છે? પણ અસહકારી સહકારીની ઉપર, તીવ્ર મતભેદ છતાં, મહોબ્બત કરે, ધીરજ રાખે, તેમાં વીરતા છે, તેમાં નમ્રતા છે. તેમને ઉતારી પાડવા, તેમને તુરંજકારી કહાડવા, તેમની હુરિયો કરવી તેમાં મોટાઈ નથી, પણ તેમને ત્યાં ઉઘાડે પગે જઈ તેમની સેવા કરવામાં મોટાઈ છે.

૭. શૂદ્રા ત્યાંથી ફરી ગણીએ.

૮. હવે આપણે સહકારી પ્રત્યે, પારસી પ્રત્યે, ખ્રિસ્તી પ્રત્યે, અંગ્રેજો પ્રત્યે મનમાંથી રોષ કહાડી નાખીએ. તેમને પણ ભાઈ ગણીએ. તેમનો અહિંસકાર ન કરીએ. તેમનાં પાણી, હળમ વિગેરે ન રોકીએ. તેમને જમાડી જમીએ, તેમની સેવા કરી રીઝીએ. જો

અધા ધર્મમાં રહેલો આ કાયદો આપણે સમજી સપીએ તો અને તો જ સ્વરાજ્ય પહેલું અને સહેલું છે. તેથી જ્યાં જ્યાં તૈયારીઓ થઈ રહી છે, ત્યાં ત્યાં તો આપણે પહેલું કામ એ કરવાનું રહ્યું છે કે સહકારી માત્રને મળી લેવું અને તેઓની સાથે મતભેદ-છાં મિત્રતા જાહેર કરવી.

૧૪. અહિંસા એ જ તરણોપાય.

૧. આપણો અહિંસાધર્મ આપણને આપણા શત્રુઓ પર પણ પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે. આપણે તો અહિંસામય અસહકારથી જ આપણા અંગ્રેજ રાજ્યકર્તાઓના અને તેમના મળાતયાઓના રોષને છતવા માગીએ છીએ. આપણે તો તેમની ઉપર પ્રેમભાવ જ રાખીએ અને પ્રાર્થના કરીએ કે ઇશ્વર તેમને આપણી નજરે જે તેમની ભૂલ દેખાય છે તે જોવાની દૃષ્ટિ બક્ષે. આપણી એ પ્રાર્થના દુર્બળની નહિ પણ બળિયાની જ પ્રાર્થના હોવી જોઈએ. આપણે બળ અનુભવીને આપણે સર્જનહારની આગળ ઉલટા વધુ નમ્ર બનીએ.

૨ આ કસોટીની ક્ષણે કહો કે વિજયની ક્ષણે કહો મારા ધર્મનો પણ હું એકરાર કરી લઉં. હું તો મારા શત્રુઓની ઉપર પણ પ્રેમ કરવાના પંથમાં માનનારો છું. વળી હું માનું છું કે હિંદુસ્થાનના હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી અને યહુદીઓને સારું અહિંસા એ જ એક માત્ર તરણોપાય છે. હું માનું છું કે સ્વેચ્છાપૂર્વક આપેલા આત્મઅલિદાનમાં પત્થરનાં અંતઃકરણને પીગળાવવાની શક્તિ છે. હિંદુસ્થાનની મુક્તિની લડતનો મુખ્ય ભાર ઉપર ગણાવેલી કામોમાંની પહેલી ત્રણ ઉપર જ રહેવાનો. છેલ્લી ત્રણ કામો તો પહેલી ત્રણને એકસંપીડી થયેલી જોઈ ડરશે, પણ આપણે આપણી નમ્રૂનેદાર વર્તણૂકથી તેમને બતાવી આપવું જોઈએ કે તેઓ આપણા સગા ભાઈ છે. ખુદ અંગ્રેજોને પણ આપણે બતાવી આપવું જોઈએ કે હિંદુસ્થાનના દૂરમાં દૂરના ખૂણામાં સુદ્ધાં તેઓ આપણી વચ્ચે તેટલા જ

સંભામત છે નેટલા તેઓ પોતાને મંદીનગનોની પાછળ સંભામન માને છે.

૩. ધર્મભંગી, હિંદુધર્મની, શીખધર્મની, ખ્રિસ્તીધર્મની, પારસીધર્મની, યહુદીધર્મની અત્યારે કસોટી ચાલી રહી છે. બધા ધર્મ પોતે જ અત્યારે આ દેશમાં ઝેરણુ ઉપર છે. કાં તો આપણે ઈશ્વરને અને તેના ન્યાયને માનનારા છીએ એ આપણે બતાવી આપવું રહ્યું છે, અગર તો આપણે એ બનેલો ઇન્કાર કરીએ છીએ એમ આપણે બહેર કરવું રહ્યું છે. મારો ખ્યાનદાનમાં ખ્યાનદાન મુસલમાનો ભેડેલો પરિચય તો મને એ જ થીખવે છે કે તલવારથી નહિ પણ પ્રાર્થના અને ઈશ્વારને પરિણામે પ્રેમથી ઓતપ્રોત બનેલા અને પ્રત્યેક જગ્યાનામાં સાધ્યા આવતા એના સંન-હૃદયથી જ ધર્મભંગ દુનિયામાં ફેલાયો છે. તલવાર ખેંચવાની ધર્મભંગમાં પરવાનગી છે એ સાચું; પણ તેને માટે મૂકેલી શરતો પણ એટલી કડક છે કે તે દરેક માણસને હાથે પૂરી થવી અસંભવિત છે. ધર્મને ખ્યાનર એવી નેહાક હરમાવનારો કથી જ બૂલ કે દોષ વિનાનો સેનાપતિ અત્યારે કયાં? એવી તલવાર ખેંચવાના વિચાર પહેલા જ અનદક વિશ્વપ્રેમ, અને જે શુદ્ધિ આવેલી હોવી જોઈએ તે કયાં? હિંદુઓ પણ દિંદી મુસલમાનોના જેવી જ મર્યાદાઓથી બંધાયેલા છે. થીખોનો તાળે ઇતિહાસ પણ એવા સરીરબળના ઉપયોગની સામે સહી પૂરી રહ્યો છે, આપણામાં હજી એટલા બધા દોષ, એટલો મેલ, એટલો સ્વાર્થ બરેલો છે મારા બાપ શોકતઅલી હવે તેમ 'અસ્લાહ કી રાહ મેં' તલવાર ખેંચવાનો અધિકાર આપણે નથી. અને પોતાનો સર્વ મેલ પાછા નાખી શુદ્ધ બનેલા હિંદુસ્થાનને તો તલવાર ખેંચવાની રહેશે ખરી? આવી આત્મશુદ્ધિનો કાયકમ જ આપણે કસકતાની મદાસજામાં અખત્યાર કર્યો છે.

૪. ત્યારે આપણે શું કરીએ? અલગતા અદિસાપસપણુ રહીએ અને જ્યાં સરકારને નેટલા જોઈતા દોષ તેટલા હસતા ધિકાર

૧૫. વકાદારી.

૧. મારી મુસાફરીઓમાં એક વાર એક રેલ્વેસ્ટેશન ઉપર એકસરખા પોપાકોમાં ઉમેલી એક છોકરાઓની દુકાદી મેં જોઈ. મેં એ પણુ જોઈ કે એમનો એ પોપાક પરદેશી કાપડનો બનાવેલો હતો. આ તે પરદેશી સ્ત્રીમાંથી બનેલો હતો. એમણે કશું કે તેઓ 'રકાઉટ' (બાસસેના) વાળા હતા. મારી ઉત્કંઠા વધી. મેં પૂછ્યું: 'તમારે શું કરવાનું?'

'અમે પ્રભુસેવા, રાજની સેવા અને દેશની સેવા ખાતર છીએ.'

'તમારો રાજ કોણ છે?'

'પંચમ જ્યોત્સે.'

'જલ્દિયાંવાલા 'બામ' નું કેમ? ધારો કે ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૯૧૯ ને દિવસે તમે ત્યાં હોત અને જનરલ ડાયરે તમને તમારા બેબાકળા અનેકા બાઈઓ પર ગોળી ચલાવવાનો ફૂકમ આપ્યો હોત તો તમે શું કરત?'

'અલબત્ત એ ફૂકમનો હું અનાદર કરત.'

'પણ જનરલ ડાયરે તો બાદશાહનો સેનાપતિ હતો ને?'

'એ ખરું, પણ એ તો નોકરચાલીનો માણસ કહેવાય, એની જોડે અમારે કશી બેવાદેવા નહિ.'

૨. મેં એને સમજાવવા માણ્યું, મેં કશું કે નોકરચાલી અને રાજ વચ્ચે એવા ભેદ કેમ પાડી શકાય? રાજ એ તો વ્યક્તિત્વ વગરની એક બાવના માત્ર છે અને એ રીતે તો આખી બ્રિટિશ સત્તાનગને પણ રાજ શબ્દથી સ્વયં શકાય. વળી આ સત્તાનગ દુનિયા ઉપર આજે જે જે કંઈ કરી રહી

છે તે જોતાં દાર્ઢ પણુ દિંદી ઇશ્વરને અને આ સસ્તનતને એકી સાથે વફાદાર રહી શકે ખરો ? જે સસ્તનત માર્શીક લોના કેર વર્તાવી શકે, જે આવા સિતમોની તોખા ન કરે, જે પવિત્રપણે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓનો ભંગ કરીને ખીજ દેશો જોડે છૂપા દાલકરારો કરે, એ સસ્તનતને ઇશ્વરની ઝોળખ કે ઇશ્વરનો ડર છે એમ કેમ કહેવાય ? એ તો કેવળ રાક્ષસી રાજ્ય કહેવાય. એવી સસ્તનતને વફાદાર થવા નિકળવું એ ઇશ્વરને ખેવફા થવા ખરોખર છે. રામની આણુ મોટી કે રામની ?

૩. છોકરો મૂંઝવણમાં પડ્યો.

૪. મેં મારી દલીલ ચાલુ રાખી : ‘ધારો કે આપણો દેશ પણુ ધનપૈલવની પાછળ પડે, ખીજ પ્રજાઓને નિચોવે, દારૂગાંજના વેપાર ચલાવે, વેપાર વધારવાને સારૂ લડાઇઓ માંડે, પોતાની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા દગાખાજીઓ કરતાં પાછું વાળી ન જૂએ, એવે વખતે આપણે એવા સ્વદેશને અને ઇશ્વરને બંનેને એકીસાથે કેવી રીતે વફાદાર રહી શકીએ ? બંનેની આણુ કંઈ રીતે માનીએ ? એવે વખતે ઇશ્વરની આણુ માનવા ખાતર સ્વદેશની આણુને ઇન્કાર કરવી એ જ શું આપણો ધર્મ નથી ? તેથી માંડે કહેવું તો તમને એ છે કે તમારે એકમાત્ર ઇશ્વરને જ વફાદાર રહેવાને બંધાવું. એટલે દરજ્જે અથવા એની વિરુદ્ધ વર્તીને સાથે સાથે જ ખીજ પણુ કોઈને વફાદાર રહેવાની ભ્રમણામાં ફસાવું નહિ.’

૫. આ રસમય ચર્ચા હજી પૂરી થતી હતી એટલામાં તો ટ્રેન ઉપડી. મને એ સુંદર નૌજવાનોની કંઈક દયા આવી અને અસહકારની હિલચાલનું ઉકું રહસ્ય પણુ હું વધુ સમજતો થયો.

૬. માણુસજાતને માટે આ સંસારમાં એક જ સાદો, સર્વવ્યાપી અને સર્વોપરી ધર્મ હોઇ શકે અને તે એ કે એક ઇશ્વરને જ વફાદાર રહેવું, અંતરમાં વસતા રામની જ આણુ સર્વોપરી માનવી અને એ રામને કોઇ કાળે અંતરમાંથી આથમવા દેવા નહિ. રાજ પ્રત્યેની, દેશ

પ્રત્યેની અમર માનવજાતિ પ્રત્યેની વશાદારી જ્યારે જ્યારે એ ઇશ્વર પ્રત્યેની વશાદારીની આડે ન આવતી હોય ત્યારે ત્યારે અસમત તેમાં સમાય છે, પણ જ્યારે જ્યારે સ્વદેશનું, રાજનું, કે માનવજાતિનું વલણ ઇશ્વરાભિમુખ ન હોય, એમનાં મોં ઇશ્વરના સિંહાસનની ઉલટી દિશા તરફ હોય, ત્યારે ત્યારે એ બધાની આણુને તરછોડીને એકમાત્ર ઇશ્વરની જ આણુ માનવી રહી અદ્વૈતમત્ત અને અદરીયાન, ઇશ્વર અને સેતાન એ બે વિરોધી તરવો બધા જ ધર્મોમાં છે, અને એકને બંછીને ખીળને તળે એવું દરેક ધર્મમાં ઉપદેશાયું છે. દશમે ખીજી વશાદારી આમજ ઇશ્વર પ્રત્યેની વશાદારી ઉચે મૂકનારા આપણામાં ધણા પે છે. મને ઉમેદ છે કે હિંદુસ્થાનના નૌજવાનો અને તેમને કેળવનારાઓ પોતાના સ્વધર્મે અથવા વશાદારી વિષેના ખ્યાલો ફરી નવાસી જશે અને જ્યાં તેઓ જૂમ ફરી રજા છે એમ જુએ ત્યાં તે સુધારી ભેશે. કુમળાં મનનાં બાળકોને અર્પદાય સતે કે સેવામંત્રણી મુખ કરવા એ નાની વાત નથી.

૭. [આપણી સમગ્ર મંડાલ કેવળ ઇશ્વર પ્રત્યેની વશાદારી ઉપર જ ખડું થયું છે. રાજને, દેશને જ વશાદાર રહીને તો આજ આપણે અંધાપુંખી અને ખુદામરણીની કસાવના પુંદ્રા ધણા પે પીધા દોત.] ૩૧૪ ૫જી મઃણસે હિંદુસ્થાનમાં બ્રાહ્મવિશ્વમ ચેકું દોતે તો તે ગાંધીએ એમ તમે મને પાંચ વર્ષ પછી કહેશ.

મધ મધ છે. હું બાણ છું કે તે અવતારી પુરુષ છે. મને તો ખબર છે કે હું એવો તો યુરો મધ ગયો છું કે તેના લાથથી હું મરી જાઉં તોપણ કાંઈ ખોટું નહિ. ' પણ આપણી સસ્તનતને તો ખુદનો ડર રહ્યો જ નથી. ખુદને લાગે મરીશું એવો ખ્યાલ નથી. તે તો ખુદને યોગીને પો મધ છે. તેનો ખુદ, તેની તકબ્બરી, તેની દોલત, તેનો દગો છે. યુરોપિયન સંસ્કૃતિ સેતાનિયતથી ભરેલી છે; પણ અંગ્રેજ સસ્તનત સૈથી વધારે સેતાનિયતથી ભરેલી છે. આજમુખી હું યુરોપમાં અંગ્રેજ સસ્તનતને ઓછામાં ઓછી ખરાબ માનતો હતો; હવે તો મારી ખાત્રી થઈ છે કે એના જેવી ખુદને ભૂલી ગયેલી સસ્તનત બીજી દાર્દ નથી. એ સસ્તનતની સેવા હું નથી કરવા માગતો. એના આશ્રય તજે મારાથી એક ક્ષણ પણ ન રહેવાય.

૮. આ સસ્તનત તો પાપને જ ધર્મ માને છે; આ સસ્તનત પોતાના દેશને બીજા દેશને કચરી નાખીને આબાદ બનાવે છે; તે અત્યાચાર છે. હું હિંદુસ્થાનને બીજા દેશને કચરી-તારાજ કરીને આબાદ કરવા ઇચ્છતો નથી, બીજાના ધર્મને લોપ કરીને હિંદુસ્થાનને હું ચડાવવા નથી ઇચ્છતો; પણ આ સસ્તનત તો કહે છે કે બાદશાહીને સાફ ગમે તેવા અત્યાચાર અમે કરીશું. સસ્તનત બોલતી નથી, કરી બતાવે છે. પંજાબમાં તેણે કરી બતાવ્યું છે. હું કૃષ્ણનો પૂજારી તમને સહુને કહું છું કે એવી સસ્તનતની નિશાળોને, તેમની અદાલતોને તમે ફેંકી દેજો. મારા શરીર માટે મને કાંઈનો ડર નથી; માફ શરીર તો હું એ સસ્તનતને સોંપીને જ અહિં બેઠો છું; તમારા દિલની સરદારી તમે ઇશ્વરને જ સોંપજો. તે વખતે તમારી બેડી તૂટી જશે.

૯. અંગ્રેજ સસ્તનત અત્યારે લાલચ અને લોભને વશ પડેલી છે. લાલચથી જ તે અહિં આવી હતી. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની લાલચને લીધે જ અહિં આવી. તેણે આવીને જોયું કે રાજ્ય

વિના વેપાર માટે તેમ નથી. તેથી તે અદિ સિવા અને ફક્ત આજો જોઈ. તે આજો તે આપણું કરી અને તે વાત જોઈ. એ સોના-રૂપા હું ત્યાં સાર એ સત્તાને આપણને નમ કરી. તેણે સાલચોથી, અત્યાચોથી, અનેક મારાના બુલચોથી આપણું કર્યાં દરજી કરી લીધાં.

૧૦. મંત્રાગમાં, મંપારજીમાં, આશ્રમમાં દબરો વીધા નમીન લખી તેઓ પાક કરે છે. પણ ત્યાં પણ મજુરી નૂએ તે આપણી જ. બધા વેપાર કાંતો દગારીને કાંતો ફેસવાળીને કરવામાં આવે છે. આમ આ સત્તાનત સામ, દામ, મેહ અને હંડ એવી જે ચાર નીતિઓ કહેલી છે તે બધીનો ઉપયોગ કરીને આપણા ઉપર ચાલ્ય ચલાવી રહી છે. સરકાર પેસા તે ચોરની જ હતી; પણ હવે તે તે આપણા માનની ચોરી કરવા લાગી છે. ન્યાયમુખી એ કેવળ પેસાની ચોરી કરતી હતી, ત્યાંમુખી મેં એની બરદારન કીધી. મેં મારા આશ્રમના જેવા એની સામે બંધાર રાખ્યો. જેમ આશ્રમમાં કું કાંઈ ચોરને શિક્ષા કરતો નથી, તેમ મેં સરકારને પણ સદન કરી. પણ જ્યારે સરકારે મારા ફેસના માનને ઉછુ, ત્યાં કું ચેતી મયો કે એ તો ચપલનો અવતાર છે, એનો સંહાર કરવો જોઈએ. આથી કું રામચંદ્રનો અવતાર છું એમ નથી કહેવાનો દાવો કરતો, એને આપણે ધમ્વર માનીએ છીએ. કું ધમ્વર નથી, તમે પણ નથી, પણ આપણે બધા રામચંદ્રના વારસ છીએ. તેની વપમયાં, તેનાં કુઃખ વેડવાનો આપણો ધર્મ છે.

૧૧. સરકારને કું કાકુની સાથે સરખાવતો આવ્યો છું. કાંઈ કાકુ આપણી મિલકત હુંદી જાય અને પછી આપણને તેમાંથી અર્ધી પાછી આપવા માગે તો તે શું આપણે લઈ શકીએ ? પણ આ સરકાર તો કાકુના કરતાં પણ ખૂરી છે. સરકારે આપણને ખાલી કર્યા છે એટલું જ નહિ, પણ તે તો આપણા આત્માનો કબજો લેવા બેઠી છે. સરકાર આપણને ગુલામ બનાવવા બેઠી છે.

તો તેને આપણે એટલું જ કહેવાનું છે કે જ્યાંસુધી અમારું વિનયપૂર્વક નહીં પણ અમારી આગર, અમારી રવાના, પાત્રી ન આપે ત્યાંસુધી તમારી સામે મહોદ્બોધ સંગીતી દરમ છે.

૧૨. પછી પણ મનુષ્યનો સ્વભાવ નીચ છે એમ માનવું મારી સતિથી વિરુદ્ધ છે. પણ નોકરસાનીના મનના અધઃપતન વિશે મારી પાસે એટલો જાણો પૂરવો છે, કે મને લાગે છે કે નોકરસાની પેનાનો જે પાર પાડના માટે અમુક વસ્તુ ન જ કરે એમ રહ્યું નથી. મંત્રારજી જતાં પહેલાં ત્યાંના બેઠોનો ઉપર આસના અગાધ રો વિશે મેં જે વિગતો સાંભળી તેના ઉપર પ્રથમ તો મારો મુદ્દલ જ વિશ્વાસ બેઠો નહિ એ અસંશયઃ સાચું છે. પણ જ્યારે હું ત્યાં ગયો ત્યારે મેં જોયું કે ત્યાંની દિયનિ મારા આગળ વર્ણવવામાં આવી હતી તેના કરતાં તો ધણી જ વધારે ખરાબ હતી. જલિયાંવાલા આગ જેની નિદોષ લોકોની કાંઈ પણ કારણ વગર અને કશી ચેતવણી આપ્યા વગર હતલ યઈ દશે એમ માનવાને પણ પ્રથમ તો હું તૈયાર નહોતો. માણસ જેના માણસને પેટે આલવાની સમ્મ યઈ દશે એમ માનવા પણ હું તૈયાર નહોતો. પણ મેં મારી આંખે જોયું, અને જોઈને હું દિગ્ ગમ્મ ગયો કે મેં સાંભળ્યું હતું તેના કરતાં બનેલા બનાવો વધારે ગંભીર અને ગોઝારા હતા. અને આ બધું શાને સાફ કરવામાં આવ્યું કે કહેવાતી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને નામે; પણ ખરેખર તો ખોટો મોભો ટકાવવા માટે, ખોટું રાજ્યતંત્ર ટકાવી રાખવા માટે અને અસ્વાભાવિક વ્યાપાર પોષવા માટે !

૧૩. જેમ જેમ આ રાજ્યતંત્રનો હું વધુ વધુ અભ્યાસ કરતો જાઉં છું તેમ તેમ મારી તો વધુ ને વધુ જ ખાત્રી થતી જાય છે કે આ રાજ્યને સુધારવાના કાર્યમાં યીગ્રાં દબને ચલાવી લેવા મથવું એ કેવળ કાંકાં છે. અર્ધદબ્ધ ઈલાજોને હવે સ્થાન જ નથી. ધરમૂળમાંથી બધો પલટો થવાની જરૂર છે. પણ હું જે રાજ્યપલટાની હિમાયત કરી રહ્યો છું તે ખૂનામરડી અને તોપતલવારથી

૧૫. જે હિંદી સરકાર વડી સત્તાની અનીતિને શરણ થવાની પ્રતિજ્ઞા સજાહ આપી રહી છે તેણે એ વડી સત્તાને ભાગે આવનારી નાલેશીમાં પણ ભાગીદાર થવું જ નોંધ્યું. કાંઈ પણ નોકર વિશ્વાસઘાત થયા પછી કે પોતાની ઇજ્જત પર હાથ નખાયા પછી પોતાને મળતા હુકમોને માન આપવાને અંધાયેલો રહેતો નથી. સર્વેની સુલેહના કારણે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓનો તેમ જ સામાન્ય ખાનદાનીના નિયમોનો ચોક્કસ ભંગ નથી તો બીજું શું છે? ભૂખે મરતાની જોડે ખરી સહાનુભૂતિ ધરાવનારો તો એના દુઃખમાં સાથી બનશે, એને ભૂખના દુઃખથી દીવાનો બનતો નોંધને ગોળાએ દેવા નહિ નિકળે. જે અંધાધુંધી હિંદુસ્થાનમાં ફેલાશે જ તો તેની જોખમદારી હિંદી સરકાર ઉપર અને જે કાંઈ તેને તેના આટ-આટલાં દુષ્ટત્યો છતાં નભાવવામાં મદદ કરી રહ્યું છે તેમની ઉપર જ રહેશે; જેઓ તેમના દુષ્ટત્યોનો અમલ કરવા ઇન્કાર કરી રહ્યા છે, જેઓ લોકોને એ અક્ષમ્ય દુષ્ટત્યોને ભૂલી જવા કહેવાનું અશક્ય કામ કરવાની ના પાડી પ્રજાના રોષને યોગ્ય માર્ગે જ વહેવા દેવાની મહેનત કરી રહ્યા છે તેમના ઉપર કદાપિ નહિ.

૧૬. સરકારને સેતાની કહેવાતી જોઈ નામદાર વાઈસરૉય હેરાન થઈ રહ્યા છે. એ વર્ણન પોતાની જાતને લાગુ કરવામાં તેઓ નામદાર ભૂલ કરે છે. કારણ વ્યક્તિઓને તો કાંઈ જ સેતાની કહેવું નથી. વળી આ કાલ્પનિક આરોપની દ્વારણમાં પોતાના હિંદી સાથીઓને પણ જોળવવાની નામદાર વાઈસરૉયની ચાલાકી તો છે જ ઉઘાડી પડી જાય છે. પણ જે રાજ્યનંત્ર નામદાર વાઈસરૉય તેમ જ તેમના સાથીઓ—પછી તે અંગ્રેજ હોય કે હિંદી—ચલાવી રહ્યા છે તે તો સેતાનના એકેએક ગુણોથી વિશ્લેષિત છે,—દગાબાજી, પાખંડ પાપપુણ્ય નીતિ-અનીતિના ખ્યાલનો હાલુતો તિરસ્કાર, પ્રસંગ પડ્યે મમે તેવો સિતમ મૂળરવામાં પાછું વાળીને ન જોવું, અને બહુ તો અવકવરા એકરાર કરવા છતાં એવા દુષ્ટત્યો બચાવ જ કરવાની વૃત્તિ—આમાંના દયા ગુણમાં ચાલુ રાજ્યનંત્ર દગાબાજી છે.

૨૩. સરકારને દમ્ભ મનાવો ખદ છે. હાજીરાત મદતની દયાવવાની દમ્ભ તેને આજ્ઞા છે. આપણા મનની જે આપણી સંતિદાન દેવાની શક્તિ ઉપર તેને વિશ્વાસ નથી મેલો. અને જ્યાં સુધી આપણને દયાવી શકવાની આજ્ઞા રાખે ત્યાં સુધી સરકાર આપણી સાથે સમજાવીની નિષિદ્ધ કરે તે પણ જોઈ શકે તેમની સાથે કરે તેવી જ દોષ.

૨૪. સરકારના દિમાયનીઓ કરે છે કે આપણી માયગી જોઈ બેઠેલી છે કે તેનો અમલ અચક્ર છે. અચક્ર કરેલાંથી કંઈ વસ્તુનો અમલ અચક્ર નથી થતો. અચક્ર એક અચક્રના હાથને અભાવે દોષ છે અને બીજી શક્તિને અભાવે.

૨૫. પ્રજાની હિંદુઓને જીવનાર કોઈ પણ પ્રમાણિક સરકાર પ્રજાનાં મન રાજ કરવાની આવી સોનેરી તક ન મૂકાવે, ઉમદી અનાયાસે દારૂના કુટ વ્યસનને પ્રજામાંથી દૂરનાવે, નયગાસનગા અધકચરા સદીય કળવણીના અખતરઓનો પણ સ્વાસ્થ્યના પ્રયત્ન તરીકે આદર કરી ઉત્તેજન આપે, લવાઈ દારૂ કચળા પતવવાની પ્રજાની હિંદુને ઉદ્દીપ્ત કરે અને આગસના ઓસડ તરીકે સંચાકામની નિકળના દેશી કાપડની પૂરવણી તરીકે પણ હાયકંતામણ અને રેતિવાના હજોંદારને આવકારદાયક લેખે. કોઈ પણ પ્રજાદિનદશ સરકાર આ લગતો મર્મ સહેજે સ્વીકારે, સાનમાં તેનું ધાર્મિક અવધ સમજી જાય અને તેના મૂળમાં રહેલાં શુભ હેતુ તથા તેના નૈતિક બળ સામું જોઈ પોતા પ્રત્યેના તેના વિરોધ તરફ દુર્લેશ કરે એટલું જ નહિ, પણ બળ, આરિગ્ય અને પવિત્રતાની પિપાસા પ્રજામાં ફરી એકવાર પ્રવર્તવાના પ્રયત્નને વધાવી લે પણ સરકારનું હૃદય ન પવિત્રાય ત્યાં સુધી એવું ક્યાંથી અને રા અને એવો પલટો જોવાનો આજ્ઞા આજ્ઞા હજી ન રાખી શકાય.

૨૬. સંજોગે છે કે મારા વિચારમાં દોષ દોષ, મારી જુદિમાં મંદતા કે જડતા દોષ; પણ મારી આંખને આ સરકારના રંગદંડમાં ક્યાંયે પથ્થાપાપનો લવલેશ સરજો દેખાતો નથી

એટલું જ નહિ, પણ હું તો એને ઉલટી પ્રજ્ઞને ઘોંચપરોણા કરી કરીને તેને હાથે તોફાન કે મારફાડ કરાવવાની અને પછી ફરી પાછી ડાયરશાહી ચલાવવાનું ખાસ્સુ બહાનું શોધવાની પેરની કરી રહેલી દેખું છું. પંખળના પાપનું જે એક જ રસ્તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંભવે છે તે કરવાના સરકારના ઇન્કારનો અર્થ જ એ છે કે અમૃતસરની પેઠે લોકો જ્યાં જ્યાં ક્યાંયે ઘેઝા થાય ત્યાં ત્યાં ડાયરશાહી ચલાવીને અપરાધી નિરપરાધી સૌ ડાઇને ધોળે દહાડે તારા દેખાડી દેવા અને અમૃતસરના એક અધિકારીના શબ્દોમાં કહીએ તો આજની પ્રજ્ઞના અપરાધનાં ફળ એમનાં છોકરાનાં છોકરાને ભોગવવાં પડે એટલે સુધી એમની વલે કરવી.

૨૭. સરકાર તલવારનું શરાતન સમજે છે અને એ તલવારનો તોડ પણ આપણી સામે તેણે કરી રાખ્યો છે. એ તો આપણે ક્યારે ભૂલેચૂકે પણ ખૂનામરકી કરીએ એની વાટ જ નોઈ રહી છે. ખૂનામરકીનો મુકાબલો કરવામાં અને તેને દાખી દેવામાં તે અશ્ચત છે. તેથી જ આપણે અહિંસાધર્મ ઉપર દૃઢ રહીને તેમની હિંસાવૃત્તિને થીજવી દઈશું. તલવાર ચલાવવાની તરસ જેના ઉપર તે ચાલવાને ટાંપી રહી હોય છે તેના તરફથી કશો જવાબ ન મળતાં એનીમેળે મરી જાય છે.

૨૮. એ સલ્તનત સાથે મુકાબલો કરવામાં હું ધર્મની હાનિ બિલકુલ જોતો નથી. સગા દીકરા સામે હું પ્રસંગ આવે તો અસહકાર કરી શકું તેમ સલ્તનત સાથે પણ કરું. એ પણ ધર્મ છે. માણસ માત્ર ભૂત્રથી ભરેલો છે, પાપી છે. હું કબૂલ કરું છું કે હું પોતે સંયમધર્મ પાળું છું તોપણ હું સંપૂર્ણ નથી. મારામાં પાપ અને અપૂર્ણતા ભરેલાં છે. તો યે હું પાપથી ડરું છું. મારામાં ત્રુટિઓ છે તેને કહાડવાને હું પ્રયત્ન કરું છું. હું તેમનો શુભામ નથી.

૨૯. અત્યારનું રાજ્ય એ રામરાજ્ય નથી એ રાવણરાજ્ય છે. એ રાવણરાજ્યમાં આપણે પીગાઇએ છીએ, અને પાખુંડ.

મને શો હોત
 હું છે તેની સાથે અદિના પાખંડીઓ શું કરી શકવાના
 છે ? દિલ-મુસલમાનને પાખંડ કરવું હોય તોપણ આપણી પાસે
 પાખંડ નથી. રાવજીને પાખંડથી મારવો હોય તો તેના જેવાં ફર
 માર્યા તે વિદ્ય. ભુજા. જોઈએ તે ક્યોંથી લાવવા ? એને મારવાનું
 કામ રામ જેવો પાખંડી જ કરી શકે. રામની પાસે શું પાખંડ
 હતું ? એણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું હતું, એને છાવરનો ડર હતો
 એની સેના વાંદરાઓની હતી. વાંદરાઓએ કાંઈ દિવસ હથિયાર
 ઉપાડ્યા છે ? આજે પણ આપણે દીવાળી ઉજવીએ છીએ તે એ
 રામનો રાવજી ઉપરનો વિજય ઉજવીએ છીએ. પણ એ વિજય
 આપણે ત્યારે જ ઉજવી શકીએ જ્યારે આપણે આ દશ નહિ
 પણ હજાર માર્યાવાળા રાવજીને ઢિલઢિલ કરી શકીએ, તે નથી
 કરી શક્યા ત્યાંસુધી આપણે મારે વનવાસ જ રહ્યો છે, તમે
 સીનાજીના જેવી સતીઓની ઉપર કુદૃષ્ટિ ન કરો તો જ આ
 સંસ્થાનને તમે મહાત કરી શકશો. સેનાનને કાંઈ મહાત કરી
 શક્યો હોય તો તે છાવર જ છે. તેણે જ સંસ્થાનને પેદા કર્યો અને
 તે જ તેને મારી શકે છે. આદમીની ચક્તિથી તે હારતો નથી,
 એકલા પ્રિવંતી ગુલામી કરનાર માણસ મારફત છાવર જ તેને હરાવે છે.

૩૦. આવી રાક્ષની સંસ્થાનની રૈયને શું કરવું ? ગુજરાતીસાહજીએ
 કહ્યું છે કે જે અસત છે, જે ખુરા છે તેમની અસંમતિ
 કરવી-તેમને સજા હોડવો; તેમની મદોબ્બન તોડવી. તેમને
 અસદ્યોમ કરવો, તેમને મદદ આપવી બંધ કરવી. પણ આપણે રામ
 નથી મારે આપણે એના સરીરને મારીને કશું ન કરી શકીએ.
 આપણે તો માનીએ છીએ કે એની કુદ પાસનાઓને લીધે એ

વારંવાર નવા નવા શરીરો ધારણ કર્યા કરશે પણ આપણે વાત્મીકિ—પુરસ્કીર્તિસચ્ચની આજ્ઞા પાળી તેના સંગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; તેની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો જોઈએ. પારસી—કુરાન—ગ્રાહ્યત્વ—સ્વામિનારાયણે એ જ શીખવ્યું છે કે દુષ્ટનો સંગ ન કરવો, એને મદદ ન દેવી—લેવી.

૩૧. સીતાજીએ જેવો રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો, રામચંદ્રજીએ જેવો રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો તેવો અસહકાર આપણી સ્ત્રીઓ, પુરુષોએ સરકાર સામે કરવાનો છે. રાવણે સીતાજીને લાલચો આપી નાના પ્રકારનાં પકવાન મોકલ્યાં, પણ સીતાજીએ તેની અવગણના કરી, અને રાવણના પંખમાંથી છૂટવાને તેમણે ભારે તપશ્ચર્યા કરી. જ્યાંસુધી સીતાજી રાવણના હાથમાંથી છૂટ્યાં ન હોતા ત્યાંસુધી તેમણે કાંઈ વસ્ત્રાભૂષણ યા અસંકારોથી પોતાનું અંગ શણગાર્યું ન હતું. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ ભારે ઇન્દ્રિયદમન કર્યું. કૃષ્ણકૂલ, કંદમૂળ ખાઈને સંયમમાં દિવસ ગૂળાર્યા. બંને ભાઈઓએ કંઈયે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળ્યું. તમને હું કહેવા માગું છું કે જ્યાંસુધી આ બલિમ સસ્તનત આપણા ઉપર બેસી છે ત્યાંસુધી તમે સૌ બહેનો, અને આપણા સૌ ભાઈઓને કશો શણગાર કરવાનો અધિકાર નથી. જ્યાંસુધી હિંદુસ્થાન સ્વતંત્ર નથી, મુસલમાનોના ધા રૂઝાયા નથી, ત્યાંસુધી આપણે માટે ફરી જરૂરની છે. આપણે એશઆરામ આપણા શોકાગ્નિમાં બાળીને ભસ્મ કરવાં જોઈએ. હું દીન વચનથી તમારી પાસે માગું છું કે એશઆરામ તજી કંઈયે તપશ્ચર્યા કરો હૃદય અને મનને પવિત્ર રાખો.

૩૨. આ એક યજ છે તેમાં જ્યારે આપણે આપણું બલિદાન દઈશું ત્યારે આપણે જનને વિશુદ્ધ યજ્ઞશું અને આ રાવણરાજ્યને મિટાવીને રામરાજ્યની સ્થાપના કરી શકીશું. એ રામરાજ્ય તે સ્વરાજ્ય છે. સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યા વિના આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યમાંથી છૂટી શકીએ તેમ નથી.

૩૩. વિચાર કરોએ તો આપણે જોઈશું કે સ્વરાજ્ય મેળવવા સારૂ આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની દર જ નથી. જેમ વહેલી શુદ્ધિ તેમ વહેલું સ્વરાજ્ય. આટલું તો આપણે સમજી લેવું જ જોઈએ કે આપણે આત્મશુદ્ધિનો દાવો ખરો દોષ તો આપણે આપણું વર્તન મુધારે જ જવું જોઈશે. દારીયો માંડી કુંજર મુધી રૂના દંડે તપાસી આપણે તે આપવા જોઈશે. જેમ કંઈ આપણા દંડો આપણને જમન વચરે માગે આપશે એ વિષે કાઠએ શંકા જ ન થાયવી.

૩૪. આપણે યા તો વધારે રાક્ષસી જીવનને આ રાક્ષસી નીતિને શકવી રહી અથવા તો રાક્ષસી નીતિથી અમમ રહી તેને મટાડવી રહી. પાપ, અપાપ કેઈ કાંઈ સ્વનંમપણે નથી શકતાં જ નથી. તેને હંમેશાં ઓથ જોઈએ જ. તેથી જ સર્વ ધર્મેનું શિશુજી છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. પણ જો તેમ કરીને આપણે પાપનીતિ દૂર કરવી દોષ તો આપણે દરેક કાણે વિચાર કરીને આપણા જીવનને પાપમાંથી બચાવી લેવું એટલે પાપી નીતિ એની મેળે પડી ભાંગશે.

૩૫. આપણે આપણા શીમનું રક્ષણ કરવું હોય તો અસહકાર વિના બીજો ઉપાય નથી. વિદ્યાર્થીઓ શાળાત્યાગ એ કારણથી કરતાં અટકે છે કે આજે શાળા છોડીશું તો કાલે આપણા શિક્ષણનું શું થશે? હું તમને વિશ્વાસ આપું છું કે જે શ્રદ્ધાથી જનપ્રીય રાવણને આહાર તજતાં હતો—સમચંદ્રજી પાસેથી તેમને. આહાર તે પહેલ્યેતો જ હતો—તે શ્રદ્ધાથી તમે આ સેતાની સદ્ગુણગતનું શિક્ષણ છોડશો તો તમારે માટે સમચંદ્રજી અને શ્રીકૃષ્ણ બચવાનું શિક્ષણની ગોઠવણ કરશે.

૩૬. ગીતામાં અબેહલુદ્ધિ ઠલી છે તેનો અર્થ શું? જ્યાંસુધી પંખજના પુરુષા ઉપર જે મારપીટ થઈ, પેટ અને નાક ધસાવવામાં આવ્યા, વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અત્યાચાર થયા, તે તમારા ઉપર જ થયા હતા એમ તમને ન થાય ત્યાંસુધી તમે અબેહલુદ્ધિ નથી મેળવી.

શ્રીકૃષ્ણ રામદાસ સ્વામી વિષે કહેવાય છે કે તેમણે કોઈને આશુક મરાતી જોઈ હતી ત્યારે તેમને એટલું દુઃખ થયું હતું કે તેમની પોતાની પીઠ ઉપર આશુકની સોજા દેખાઈ. રામદાસ સ્વામીએ કેળવેલી આ અભેદદૃષ્ટિને લીધે તેઓ આપણા પૂજ્ય થઈ પડ્યા છે. પંજાબમાં અને મુસલમાનોને જે ગેરઈ-સાફ થયો છે તે આપણને જ થયો છે એમ આપણને ન લાગે તો આપણે ઈસ્લામનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું, હિંદુધર્મનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું ? [હિંદુસ્થાનપૂરતી પણ અભેદબુદ્ધિ આપણે ન મેળવી શકીએ તો હિંદને ફોલી ખાતી સરકારને આપણે કઈ રીતે મિટાવી શકીએ ?].

૩૭. સરકારે અસહકારને નિંદવામાં દંભનો ઉપયોગ પુષ્કળ કર્યો છે. સરકાર કહે છે કે અસહકારથી અંધાધુંધી થશે. પણ સરકાર જાણે છે કે અસહકારની સાથે જ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ છે. સરકારની કેળવણીનો ત્યાગ એટલે કેળવણીની અવ્યવસ્થા નહિ પણ શુભાભીની કેળવણી મટી સ્વનંતતાની કેળવણીની સ્થાપના; સરકારની અદાલતનો ત્યાગ એટલે ટંટાદ્રિસાદોનો વધારો નહિ પણ તેનો પંચોની મારફતે ચૂકાદો; ધારાસભાનો ત્યાગ એટલે ધારાઓનો-સંયમનો ત્યાગ નહિ પણ સ્વચ્છંદી કાયદાઓ મટી પ્રગતે માન્ય એવા સંયમો કંપી ધારાઓનું સ્વચ્છંદાએ પાત્રન; પરદેશી કાયદો ત્યાગ એટલે નગ્નાવસ્થા નહિ પણ પ્રગતએ પોતાની હસ્તકર્માર્થા ઉત્પન્ન કરેલા પવિત્ર કાયદો શરીરરક્ષાગ્નેષો પવિત્ર ઉપયોગ, સરકારની સિપાઈગિરીની ભરતીનો ત્યાગ એટલે પ્રગતમાં પોતાની રક્ત કરવાની શક્તિ; આમ સરકારની સામે અસહકારનો અર્થ પ્રગતમાં અંદરઅંદર સંપૂર્ણ સહકાર એમ છે.

૩૮. સરકારના દંભને પર નથી તેમ તેની ઉદ્ધતાઈનો જે પાર નથી જે માણસ નકામે રૂંદ બતાવે છે તે ઉદ્ધત છે. જે ન થઈ સહે એવો દાવો કરે છે તે ઉદ્ધત છે. સરકાર એવો દાવો કરે છે કે હિંદુસ્થાનને બહારના હુમલાના ભયથી તે જ બતાવે છે. અને કહે છે કે જે અસહકારની ફરેદ થાય તો, એટલે સરકાર વિદાયની

લે તો, હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ નમાયા બાળકના જેવી કેવળ રક્ષારદિન ચંદ્ર નામ અને હિંદુસ્થાનની ઉપર ગમે તે પ્રજા દુમલો કરી શકે. હાકીકત એવી છે કે જ્યારે આપણી વચ્ચે સહકાર હોય, જ્યારે આપણે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ ઇસ્લામ, પારસી એક પ્રજા છીએ એમ માની નિહરપણે સ્વામ્યી બની રહીએ, પ્રજા પોતાની જોઈની અમલવાદિની હાજતો હિંદુસ્થાનમાં જ ઉત્પન્ન કરે ત્યારે હિંદુસ્થાન ઉપર કટાક્ષ ઠાણ કરી શકનાર છે ?

કહો અહિંસાનો, શાંતિનો અર્થ નામદાઈ નથી, તેનો અર્થ શુદ્ધ મહાનગી છે. હિંદુસ્થાનપર એવો દુમલો થાય ત્યારે હિંદુસ્થાનમાં તો પરમ શાંતિથી શત્રુનો પરાજય કરે અથવા તો તેનાથી એ રીતે એવી ઉદ્ધતાઈ સહન નથાય તો તેની દારિય જતો—શીખ, મુસલમાન વિગેરે દુમલાખોરને કંડ કે અહિંસા, અમનનો અર્થ પરધીનતા-કુર્બાનગતા નથી. શાયે ત્યાં જ હામા હોઈ શકે. જ્યારે સરકારને છેલ્લી સલામ કરવાનો વખત આવશે ત્યારે હિંદુસ્થાન આજની જેમ નિસ્તેજ નહિ હોય પણ તેનું તેજ ચોમેર અગદળ રહ્યું હશે. જો હાઇ એમ કહે કે એવો દિવસ કંઈ આવે ? તો એવી શંકા કરનારને જવાબ એટલો જ અપાય કે જ્યાંસુધી એવો દિવસ આવે નહિ ત્યાંસુધી હિંદુસ્થાન સ્વરાજ્ય બોમવવા સાપક ન જ બને. અને જ્યારે એવો શુભ દિવસ આવવાનો હશે ત્યારે તે કેવળ શાંતિમય અસહકારથી જ આવ્યો હશે.

૧૭. અપરિપક્વ.

૧. જેવો પોતાને અસહકારી કહેવડાવે છે તેઓ જેટલે અંશે ગાંધી
 ચેતનામાં રોકાય છે તેટલે દરજ્જે તેઓ અસહકાર દિ'સા કરે છે
 અને પોતાના અધિકારવાનો ભંગ કરે છે. પણ 'હકીકતમાં
 અસહકારીઓનું દરેક ભાષણ ગાંધીનું અને ગદગોષ્ઠનું એક એક રતોત્ર જ
 હોય છે' એ મત તોરે હું મળતો થય શકતો નથી. હું ખાતી
 અહીં મુ કે અસહકારીઓના ભાષણો જે સરકારની સામે કદ
 વચ્ચેના અવરો હોય છે તે આગળી પોતાની સાથે ઓળાં કદ
 વચ્ચેના નથી હોતા. પણ તે નિદા અને ગદગોષ્ઠના કરતાં
 અસહકારી મુખનમાન એકલા અને સ્વદેશીની તરફેણી દલીલોથી
 કદ વચ્ચેના હોય છે. આ મત કમળનો સાથી સંપાદક પૂરતો
 એવો છે કે આગળી નવનમ. માટે તરફથી જુદા જવાબ મળી
 નહોતો એ તક હોય અત્યંત સહયોગી સહયોગી પ્રગત્યે આગળી
 નવનમ. તક હોય આગળી તક

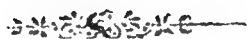
1. 이 글은 우리 민족의 역사와 문화를 소개하는 글이다. 우리 민족은 오랜 역사를 가지고 있으며, 독특한 문화를 발전시켜 왔다. 이 글에서는 우리 민족의 역사와 문화를 소개하고, 우리 민족의 전통을 계승하고 발전시키는 데에 노력해야 한다는 것을 강조하고 있다.

અપર, પુ. ર. એ નિરુપના વિશેષ એ નિરુપ ન
વપરના નિરુપના એવું છે એવે નિરુપ નથી કે
અપર પુ. ર. એવે નિરુપને નાનું એવું એવે મરુપને નાનું
પરના, એવે નિરુપ નાનું એવે તે વપરના એવે નાનું એવે
મ. ૧૧. ૧૧૧૪. અપર એ ને વપરના એવું છે એવે ને
હાલે ૧૧૧૪. અપર એવે નિરુપ નિરુપ છે, પણ એ ને વપર
નિરુપ એવે ને એવે નિરુપના એવે તેને વપરના
છે પણ ને અપર એવે ને એવે એવે વપરના એવે
નાનું હોય એવે વપરના એવું છે એવે ને એવે
અપર ને

૩. દિધર્મયો દુષ્ટો એવી નિર્ભક્ષનાથી અપર છે
એવાઓની ઉપર તેમાં નિંદના, સન્દેહના વરસાદ વરસાદે છે
પુણ્યસિદ્ધિ દયાધર્મના મૂર્તિમંત અવતાર હતા. પણ તેમણે મુદા
રામના સમુદાને સગતા ને વિશેષણોથી સમાપણ. મરુ છે તે
વિશેષણોની જાએ ને કાષ્ટ વિશેષણ સરસાર્થ કરી ચકરી. એમને
ધર્મ અર્થ નામ ને એવાં આપ્યાં છે કે ને પોતે ને એ
દુષ્ટોના કાષ્ટ ને કાષ્ટ દુષ્ટ ગુણ સચવતાં હોય. અને ઇશુ ખ્રિસ્તે
પણ એમને તેણે 'કાળોતરા સાપ, પાખંડી, અને ધોળા કબરોની
ઓક્ષાદ' કહ્યા તેમની ઉપર ઇશ્વરી કાપ કિતરવાનું સાપવચન
ઉચ્ચારતાં આચાર આધિ શું? શુદ્ધ ભગવાને પણ ધર્મને નામે
નિર્દોષ બકરાઓના ભોગ આપવા નિકળેલાઓને માટે વાપરેલાં
વિશેષણો મુલાયમ હતા શું? કુરાન, ઇશુ, ઝંડ-અવસ્તા,
શું કાષ્ટ ધર્મય એવા વિશેષણોના ઉપયોગ વિનાનો
નથી. એટલું ને કે આમાના એક સત્પુરુષનો એ વિશેષણો
વાપરવામા દુષ્ટ હેતુ નહોતો. તેમને તો માત્ર તેમની સામેની
બ્યક્તિઓ અનર વસ્તુઓને યથાર્થ રૂપે વર્ણવવી હતી અને તેને માટે
તેમને જાણ પણ એટલી ને સચોટ પસંદ કરવી પડી કે આપણને
સારા અને નરસા વચ્ચેનો ભેદ તરફાળ સમજાય.

૪. મરજીર અપાર લેના અમમકારને નમૂનામાં આપણે જોઈએ. એમ અપારિય લેવામાં આપણા પાત્રનું છે. અપાર અપારમાં જ નિરૂપે વિકાર અને અપારી અપારો કરેલા છે કે અપારે દરમદી કરવા આપણમાં ન જ દીલીએ. અને આ અપારને જોઈ મનમાં મને વિષયો ના આપણે જી કરીએ કે તેની દરમી ન દરમીની મૂલી કરાએ અને એના લેણ પાત્ર સંયમ આપણને પાત્રને જે એમ નહીં એની આપણને માની આપણા હાવમાંથી એને જોવા જાતી એ તેમની અપેક્ષી મેલીએ.

૫. 'અપારકારી' કે ખીજ 'કરી'નાં કાર્યો આપણને પાત્ર પાત્રની જરૂર નથી. મને નેએનાં કાર્યો કરવા અપાર લાગે છે. પાત્ર મને તેથી તેનો દેવ નથી થતા, અને તેથી તેની ખોટા જોટલી એકસ રીતે હું જાત્રી શકું છું તેમની એકસ રીતે ખીજ થોડા જાત્રી શકું છે એમ હું માનું છું. અપારકારીની સામે જોટલી દરમીની હું થયો છું તેમની દરમી થોડા થયા હશે. પાત્ર મને કોઈ નહિ અપારી હું વિવેક મૂળો નથી.

૧૮. સહકારમાંથી અસહકાર.

૧. મને લાગે છે કે હું હાથ ને કામમાં ગિરફતાર થઈ રહ્યો છું તેનું રહસ્ય નાના બાળકો આગળ પણ મૂકી શકાય એમ છે. છતાં હું ને કહેવાનો છું તે સઘળું બાળકોને જ માટે નથી. મારા પોતાનાં બાળકો, મારાં પોતાનાં તથા શિક્ષણ આદિકામાં મારાં પોતાના માનેલાં બાળકોથી મેં કરી વાત છાની નથી રાખી.

૨. મારે માટે તો માત્ર એક ધર્મ છે, તે હિન્દુધર્મ. અને હું મને હિન્દુ કહેવાડીને અભિમાન લઉં છું, પણ હું કંઈ કદો દર્મક હિન્દુ નથી. હું હિન્દુધર્મને જે રીતે સમજું છું તે પ્રમાણે એ અનિશ્ચય બાપક છે. એમાં બીજા બધાં ધર્મો માટે સહિષ્ણુતા રહેલી છે, માન રહેલું છે. એટલે જ હું મારા ધર્મના સંરક્ષણ માટે જોઈતા ઉત્સાહ અને વેગથી પ્રયત્ન કરું તેટલા જ ઉત્સાહ અને વેગથી ઈસ્લામનું સંરક્ષણ કરતો તમે મને લૂઓ છો. ઈસ્લામનો બચાવ કરવામાં તો મને હવેના ધુંટણ આવે છે, કારણ મને લાગે છે કે તેમ કરતા હું મારા પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાને માટે લાયકાત મેળવી રહ્યો છું. યુરોપની પાસથી સનાઓનું જોખમ ઈસ્લામ ઉપર જોટલું ઝડુમે છે તેટલું જ હિન્દુધર્મ ઉપર ઝડુમે છે. આજે ઈસ્લામનો વારો છે, કાલે હિન્દુધર્મનો વારો આવે. મને લાગે છે કે હિન્દુધર્મની ઉપર જોખમ તો જવારથી જિંદગી સગા આ દેશમાં આવી ત્યારથી છે; અને એ જોખમ બહુ મુશ્કેલ રીતે રજું છે. મેં જોયું છે કે આપણા વિચારના પાયા પાયાત્વ અસરે કરીને લાંબી ઉભા છે.

પાશ્ચાત્ય સભ્યતા સેતાનની પ્રવૃત્તિ રૂપ છે. અનેક વર્ષો થયાં આપણે કોઈ અન્ય માયાથી ભોળવાઈ રહેલા છીએ.

૩. મિત્રરાજ્યો યુદ્ધમાં જોડાયાં ત્યારે તેમનો પ્રગટ હેતુ તો નબળાં રાષ્ટ્રોનું સંરક્ષણ કરવાનો હતો, પણ એ હેતુની પીછોડી નીચે તેઓએ અનેક કૂડકપટોનો પ્રયોગ કર્યો. છતાં અમૃતસર કાંગ્રેસ વખતે સરકાર સાથે સહકાર કરવા માટે મેં દેશને અતિશય આગ્રહપૂર્વક અને ખરા દિલથી વિનંતિ કરી, કારણ મને ત્યાર સુધી ભરોસો હતો કે બ્રિટિશ પ્રજા પોતાનાં પાપો માટે પશ્ચાત્તાપ કરશે, બ્રિટિશ પ્રધાન પોતાનાં વચનો પાળશે.

૪. જ્યાંસુધી સરકારની ન્યાયશુદ્ધિ વિષે મને જરા પણ શંકા હતી ત્યાંસુધી હું સહકાર કરતો હતો અને સહકાર કરવાની પ્રજાને સલાહ આપતો હતો. પણ પંજાબના પ્રકરણનો નિકાલ થતાં અને તુર્કી સુલેહની શરતો પ્રગટ થતાં મારો એ બધો વિશ્વાસ નાબૂદ થયો. મારી માન્યતા ભૂલભરેલી ફરી એટલે હું અસહકાર કરતો થઈ ગયો. સરકારની પ્રત્યેક મહેરબાની, તેનાં બધાં સુધારા મારે મન ઝેરથી ભર્યાં દૂધ જેવા ત્યાજ્ય થઈ પડ્યા.

૫. હવે હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મનુષ્યને જીવનમાં એક વાર એવો પ્રસંગ જરૂર આવે છે કે જ્યારે ખુદ કે સેતાન એ બેમાંથી એકનો પંથ તેણે ગ્રહણ કરી લેવો જોઈએ. બ્રિટિશ રાજ્યસત્તાની સાથે આટલાં વર્ષના સહકારના પરિણામે મેં એ જોયું કે એ સત્તાધીશો સાથે જે પ્રસંગ પાડે છે તેની અવનતિ થાય છે. મને ચોક્કસ લાગી ગયું કે જ્યાંસુધી હિન્દ પોતાનો આદેશ સમજી ન જાય અને ઇંગ્લાંડની પ્રજાની સાથે પોતાના સરખાપણાનું આખી પ્રજાને ભાન જાગત ન થાય ત્યાંસુધી બ્રિટિશ સંબંધ ચાલુ રહેવાથી આપણો અધઃપાત ચાલુ જ રહેવાનો.

૬. લૉર્ડ વિલિંગ્ડને એક વખતે એક માનપત્રના જવાબમાં કહ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનમાં ના પાડવી એ તો કાંઈને આવડતું જ નથી.

૮. અમેરિકા સમ્બંધિત 'Non-cooperation' માં જેટલા અધિસર્જનો ભર્યા છે અને એ તેમણે બીજા કોઈ સમયમાં આજુબા મુકેલા છે તેથી અધિક છે અને 'Non-cooperation' સમ્બંધિત સરખા કબી કરાવ. આરો વિવાદ છે કે અધિસર્જનોને જાણનારો બધી વાતે ફરજી જ છે. અધિસર્જનો પાંચોને જે સરસા મળી શકે છે તે સરસા વિસર્જનો પાંચોને મળ્યા એક તેના કરતાં વધારે જોરાવર છે. દિસર્જનો મેળવના એ એક જગ્યા પોજના જે કબી કરે. કેમકે પાસવના રહેતી જ છે. અધિસર્જનોને સંપૂર્ણ પાળનારો જ સંપૂર્ણ મદાનગી બતાવી શકે. એક માણસ પગ અધિસર્જન સંપૂર્ણપણે માળવાને તૈયાર હશે તો દુનિયાને વચ કરી શકશે. જે નમ્રતાથી કરીશ કે આજે મારા આ જર્જરિત દેહે પણ આટલી ભારે લડન ઉઠાવવાની મારી કંઈક શક્તિ છે, તેનું કારણ માફ અધિસર્જનનું પાલન જ છે અને દિંદુ પોતાના ધર્મને ઓળખી તેને પાળશે તે દિવસે તો પોતાની છાપ જગતમાં પાડશે જ. દિ-દુરયાન જે દિવસે દિસર્જનને પ્રાધાન્ય આપશે તે દિવસે માફ જીવન જન્ય રૂપ થઈ પડશે.

૯. પણ મારો વિવાદ હજી અચલિત છે. અને તમે હિંદુ માણાપોનાં સંતાનો દિંદુ તરીકે તમારું જગતમાં કર્તવ્ય શું છે એ સમજશો તો તમે કદિ અન્યાયા અને દુર્જનની સાથે સહકાર કરશો નહિ. દુર્જનની સાથે કામ ન પાડવા વિશે પુલસીદાસજીએ જે અમર દુહાઓ લખ્યા છે તેના સંદર્ભની ક્યાંયે સરખામણી થાય એમ નથી. અને હિંદુસ્થાને આજે બ્રિટિશ રાજ્ય જેવા પ્રકારનું છે તેવાના પાસેથી કાંઈ પણ શુભની આશા રાખવી એ આલમા ખાથ ભરવા જેવું છે. મેં તો એ રાજ્યની સાથે અનેક વર્ષો સુધી ગાઢ સહકાર કર્યો છે અને એ સહકારને અંતે મને કેટલાક ભારે અનુભવો થયા છે. એ અનુભવોના પરિણામે જ આ લયંકર છતાં ઉદાત્ત અને યશસ્વી યુદ્ધ મેં ઉઠાવ્યું છે અને તમને બધાને તેમાં સામેલ કરવા મથી રહ્યો છું.

અસહકાર કરતાં જોતો વિલંબ આપણને લાગે છે તેટલું પણ આપણને લાગે છે, આવી ખારી શુદ્ધ માન્યતા છે. હું તમારી જાણે એટલું જ મારું થું કે આત્મવિકાસના આ મુદ્દામાં મને ઉપર અપારોગ્ય અને સન્મતિ આપે, હોય અને કાપડનાથી મને સરાય નેગરો રાખે એવી તમે પ્રાર્થના કરો.

૧૯. અસહકારનું પ્રતિપાદન.*

૧. અસહકાર શું છે અને આપણે શામાટે એ શસ્ત્ર લેવાનું છે? ઘડી વાર હું એના કારણમાં ઉતરીશ. અત્યારે દેશની સામે જે પ્રશ્નો પડેલા છે. પહેલો અને મોટામાં મોટો ખિલાફતનો. આ બાબતમાં મુસલમાનોનાં દિલ ચીરાઈ ગયાં છે. ઇંગ્લાંડને નામે બ્રિટિશ પ્રધાનોએ અત્યંત વિચારપૂર્વક આપેલાં વચનો પર પાણી ફેરવવામાં આવ્યું છે. હિંદી મુસલમાનોને અપાયેલાં જે વચનોના જોર પર બ્રિટિશ પ્રજાએ સ્વીકારેલી મદદ હિંદની પાસેથી કહડાવવામાં આવી તે વચનોનો લંગ કરવામાં આવ્યો છે અને મહાન્ ઇસ્લામધર્મ જોખમમાં આવી પડ્યો છે. મુસલમાનો બ્યાજગી રીતે માને છે કે બ્રિટિશ વચનો જ્યાંસુધી ન પળાય ત્યાંસુધી તેમને માટે બ્રિટિશ પ્રત્યે વફાદાર રહેવું અશક્ય છે, બ્રિટિશ પ્રત્યે વફાદાર રહેવું કે ઇસ્લામ અને પયગમ્બર પ્રત્યે, એ સવાલ જ્યારે આવી પડે ત્યારે તો કાંઈ પણ મુસલમાન પોતાની બાજુ જાહેર કરવામાં એક ક્ષણની પણ વાર ન લગાડે એ દેખીતું છે, અને મુસલમાનોએ લગાડી પણ નથી. તેમણે કશું ન છૂપાવતાં છોડ્યોક અને ખાનદાનીલરી રીતે દુનિયાને જણાવી દીધું છે કે જો બ્રિટિશ પ્રધાનો તેમ જ બ્રિટિશ પ્રજા આપેલાં વચનો નહિ પાળે, હિન્દના સાત કરોડ મુસલમાનોની લાગણીને માન નહિ આપે, તો તેમનાથી વફાદાર રહી શકાશે નહિ.

* મદ્રાસમાં સમુદ્રતટ પર ૩૦-૪૦ હજાર માણસોની વિરાટ સભા આગળ અંગ્રેજોમાં આપેલું વ્યાખ્યાન; તા. ૧૨-૮-૧૯૨૦.

તે ખરી કરી બતાવવાની તક મળવાની નથી. એ દિવસને મન
અંતર કરતાં મુસલમાને વધારે નજીકનો હોય અને એ મુસલમાનોની
માત્રણી ન્યાય અને ધર્મેના પાયા પર ખરી થયેલી હોય વિશે
તમારા મનમાં શંકા ન હોય, તો હું તમને 'ઠકું છું' કે ન્યાયપ્રી
મુસલમાનોની માત્રણીનું વ્યાજનીપણ કાયમ છે, અને તેમના
પ્રધાને પ્રધા, ખાતદારીભર્યા અને દિલ્લિસ્થાનને કશું તુકસાન ન
કરનારા છે, ત્યાંમુધી તમારે મુસલમાન ભાઈઓની પડખે ઉભા
રહે જ છૂટકો છે. મુસલમાનોએ આ નિર્મેજ સાધનોની શરત
સંપૂર્ણતાએ સ્વીકારી લીધી છે અને સારી વ્યાજમની સમક્ષ
વગરસહોએ તેઓ તેમ કરી શકે એમ જોયા પછી જ એ શરતે
દિલ્લિ ભાઈઓની મદદ કબૂલ રાખવા તેઓ તૈયાર થયા છે.

૩. આવી ગિયનિ દિલ્લિ-મુસલમાનોએ મળીને જ આખા યુરોપની
ખ્રિસ્તી રાજ્યસત્તાઓનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ, અને તેમને જણાવી
દેવું જોઈએ કે દિલ્લિ નિર્મેજ દમે, પણ સ્વાભિમાન જળવવાન
હજી તેનામાં શકિત છે પોતાના ધર્મેની ખાતર, પોતાના માનન
ખાતર હજી તેને મળતા આવડે છે. આ જ ખિલાફતનો એ
સાબમાં અર્થ ॥

૪. પણ આ ઉપરાંત વગરનો સવાલ ઉભો છે. પંચાનન
બનાવે દિલ્લિના હૃદયને જે કરી જખમ કર્યો છે તેવો છેલ્લ
સેકામાં બીજા કામ પણ બનાવે નહિ કર્યો હોય ૧૮૫૭ ની સાલને
બળવો નથી જૂલનો પણ એ બળવા દરમિયાન દિલ્લિને ગમે
તેટલું ખમતુ પડ્યું હોય તોપણ રૉલેટ કાયદા દ્વારા દિલ્લિને જે

અપમાન આપવાનો પ્રયત્ન થયો અને એ કાયદો પસાર દિંદનું જે પ્રયત્ન અપમાન કરવામાં આવ્યું તેની છુટાના દિ' ઇનિડાસમાં ક્યાંયે મધ કાઢે તેમ નથી. આ બ્રિટિશ પ્રેમ પાસેથી ન્યાય મેળવવાના કારણે પણ તમારે કંઈક રસ્તો શો જ છે. બ્રિટિશ સરકાર તથા નામદાર વાઈસરોયને ખિતાઈત પંજાબને વિષે ચોક્કસાગણી શી છે એની પૂરી પાલિમેન્ટની બંને સભાઓમાં થયેલી ચર્ચાએ તથા બ્રિટિશ સરકાર અને નામદાર વાઈસરોયે લીધેલા પગલાંએ પૂરેપૂરું બતાવી આપ્યું છે કે તેઓ હિંદને બ્યાજબી ન્યાય આપવા તૈયાર નથી. આપણા આગેવાનોએ આ મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કહાડવો જ જોઈએ. અને આપણે બ્રિટિશ રાજ્યકર્તાઓના બરોબરિયા છીએ અને તેમને હાથે આપણું સ્વમાન જળવાવી શકીએ છીએ એ ન્યાંસુધી આપણે સાબિત નહિ કરી આપીએ ત્યાંસુધી આપણી અને તેમની વચ્ચે કાંઈ જાતનો સંબંધ કે ભાઈચારો સંભવતો નથી. આથી જ હું અસહકારનો સુંદર અને સચોટ માર્ગ બતાવી રહ્યો છું.

૫. કેટલાક કહે છે કે અસહકાર ગેરકાયદે છે. હું તેનો ઇન્કાર કરું છું. હું તો કહું છું કે અસહકાર એ ન્યાયી અને ધર્મસંમત માર્ગ છે. દરેક મનુષ્ય તેને ગ્રહણ કરી શકે છે અને તે સંપૂર્ણપણે કાયદેસર છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક મહાન આદ્યનારે તો કહ્યું છે કે બ્રિટિશ બંધારણની દૃષ્ટિએ તો ચોક્કસ બળવો સુદ્ધાં સફળ નિવડે તો સાવ કાયદેસર છે. અને પોતાના કથનના ટેકામાં તેણે મારાથી ઇન્કાર ન કરી શકાય તેવા ઐતિહાસિક આધાર ટાંક્યા છે. હું તો સફળ કે નિષ્ફળ કાર્ષ બળવાને કાયદેસર કહેવાનો દાવો બિલકુલ નથી કરતો, કારણ બળવામાં ખૂનામરકીની માન્યતા રહેલી છે. હું તો હિંદુસ્થાનને પહેલેથી કહેતો આવ્યો છું કે ખૂનામરકી યુરોપમાં ગમે તે હેતુઓ બર લાવતી હોય, પણ આ દેશમાં તે આપણું કામ કદિ સાધી આપવાની નથી. મારા ભાઈ સમાન ભાઈબંધ શૌકતઅલી

ખૂનામરફીમાં શ્રદ્ધા રાખનારા છે. જો તેમનાથી બની શકે તેમ હોત તો તે કે'દલાગની જે એમણે શ્રિદિશ. સામ્રાજ્ય વિરુદ્ધ તલવાર ખેંચી હોત. તેમનામાં શરવીરની મર્યાદા અને શ્રિદિશ સામ્રાજ્યની સામે યવાની જરૂર જોવાનું ડઘાપણ જન્મે છે. પણ ખરા સિપાઇની દૃષ્ટિએ આજે દિંદમાં તલવારથી કામ લેવાની અસંમતિવિતા તે જોઈ શકતા હોવાથી તેઓ મારા પક્ષને સ્વીકારી મારી અથવા મદદ કરૂં છું રાખવા તૈયાર થવા છે. તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જ્યાંસુધી હું તેમની જોડે છું ત્યાંસુધી અંગ્રેજીની સામે તો યં પણ આ દુનિયા પરના કોઈ પણ માણસની સામે તેઓ ખૂનામરફીના વિચાર નહિ કરે. હું તમને ખાતરી આપું છું કે તેઓ પોતાનું વચન ખરા ધર્મેનિશ્ચને શોભાવે તેમ પાળી રહ્યા છે, ખરી ધમાનદારીથી અસહકારને માત્રે ચાલી રહ્યા છે; અને એ જ ખૂનામરફી વગરનો અસહકારનો માર્ગ પસંદ કરી દિંદુરથાનને વિનવી રહ્યા છું.

૧. હું તમને કહું છું કે દિંદુરથાનમાં આપણી વચ્ચે આજ ભાઈ શોકનઅગીના કરતાં વધુ સાચો કોઈ સિપાઇ નથી. જો કદિ તલવાર ખેંચવાનો વખત આ દેશમાં આવી જ પડેાંયશે તો એ કેવી તલવાર ખેંચી શકે છે એ તમે જોશો. મને પણ તમે તે દિવસે દિમાસયના અરણ્યો તરફ ચાલી નિકલેશો જોશો. દિન્દ જો દિવસે તલવારનો ન્યાય સ્વીકારશે તે દિવસે દિન્દી તરીકેનું માઈ જીવન સમાપ્ત થશે. દિન્દુરથાનને આ દુનિયામાં પ્રવૃત્ત કરતો વિશેષ આદેશ છે એમ હું માનું છું તેથી જ, અને દિન્દના પ્રત્યેક સરિઓએ ને કહેા વર્ષાના અનુભવ પછી પશુજગ ઉપર ખરો થયેલો ન્યાય નહિ, પણ આપણાં ઉપર, પણ ઉપર, કુખ્યાની ઉપર ખરો થયેલો ન્યાય જ આ સસાનમ કોઈ પણ અનુભવને માટે ખર્ચ વાગુ છે એ મદાનુ સમને યોગી દલાડુ છે એમ હું માનું છું, તેથી જ હું એ સિદ્ધાન્તને વજમી રહ્યા છું અને મરજુની થી સુધી વજમી મરીશ તેથી જ હું તમને સમજાવી રહ્યા છું કે જ્યાં જ્યાં દેશનઅગી -

ખૂનાગરકીમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોવા છતાં અસહકારને હથિયાર તરીકે સ્વીકારે છે ત્યારે જ હું તો તેને સમજામાં હથિયાર તરીકે જ માનું છું. હું તો માનું છું કે વગર હિંદુશ્મનની સામે ઉઘાડી છાતીએ મરવાની હિમ્મત ને કરી શકે તે શરવીરમાં શરવીર સિપાઈ છે. આવો ખૂનાગરકીરહિત અસહકાર છે, તેથી મારા નિદાન દેશન-ધુઓને સમજાવી રહ્યાં છું કે જ્યાંસુધી અસહકાર લોહીના ઝાઘ વિનાનો છે ત્યાંસુધી તેમાં ગેરકાયદે એવું કશું જ નથી.

૭. હું તો ઉલટો સવાલ કરું છું કે આજે બ્રિટિશ સરકારને 'હું તમારી સેવા કરવા ઇન્કાર કરું છું' એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કોઈ પોતાના બધા માનસાંદ સરકારને વિનયપૂર્વક પાછાં સોંપી દે તો એ શું ગેરકાયદે છે? સરકારી કે ગ્રાંટ લેતી નિશાળોમાંથી પોતાનાં છોકરાંને ઉઘાડી લેવાં એ કોઈ પણ માખાપને માટે શું ગેરકાયદે છે? જે કાયદાની સત્તાનો મને ચડાવવામાં નહિ પણ મારી અધોગતિ કરાવવામાં ઉપયોગ થાય છે તે કાયદાની સત્તાને હું હવે નથી પોષી શકતો એમ કોઈ પણ વકીલે કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કોઈ પણ સિવિલ સર્વન્ટે કે જજે 'જે સરકાર આખી પ્રજાની ઇચ્છાને માન આપવા નથી ઇચ્છતી એવી સરકારની નોકરી કરવાની હું ના પાડું છું' એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? હું તમને પૂછું છું કે કોઈ પણ પોલિસે કે સિપાઈએ પોતાના જ લાઇઓને અપમાનિત કરનાર સરકારની સેવા બજાવવાની ફરજની સામાયિકને પોતાની નોકરીનું રાજીનામું રજૂ કરવું એ શું ગેરકાયદે છે? હું કૃષ્ણા જીલ્લાના એકુતોને જાહેર કરું કે 'તમે જે કર સરકારને આપો છો તેનો ઉપયોગ સરકાર તમને ચડાવવામાં નહિ પણ તમને નબળા પાડવા તરફ કરે તો બહેતર છે કે તમારે કશા કર ન ભરવા' એ શું ગેરકાયદે છે? હું માનું છું અને વિનયપૂર્વક કહું છું કે આમાં કશું જ ગેરકાયદે નથી. મેં આમાંની એકેએક વાત મારા જીવનમાં કરી જોઈ છે, અને કોઈએ મને એના

ખૂનાગરદીમાં અહીં રાખતા હોવા છતાં અસહકાર તરીકે સ્વીકારે છે ત્યારે જ હું તો તેને સજામાં સજા તરીકે જ ગાનું છું. હું તો ગાનું છું કે વગર હિંદુશ્મનની સામે ઉઘાડી છાતીએ મરવાની હિમ્મત ને કરી શકે તે શૂરવીરમાં શૂરવીર સિપાઇ છે. આવો ખૂનાગરદીરહિં અસહકાર છે, તેથી મારા વિદ્વાન્ દેશબન્ધુઓને સમજાવી રહો છું કે ન્યાસુધી અસહકાર લોહીના ડાઘ વિનાનો છે ત્યાંસુધી ગેરકાયદે એવું કશું જ નથી.

૭. હું તો ઉલટો સવાલ કરું છું કે આજે બ્રિટિશ સરકારને 'હું તમારી સેવા કરવા ઇન્કાર કરું છું' એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કોઇ પોતાના બધા માનસાંદ સરકારને વિનયપૂર્વક પાછા સોંપી દે તો એ શું ગેરકાયદે છે? સરકારી કે ગ્રાંટ લેતી નિશાળોમાંથી પોતાનાં છોકરાંને ઉઘાડી લેવાં એ કોઈ પણ માથાપને માટે શું ગેરકાયદે છે? જે કાયદાની સત્તાને મને ચડાવવામાં નહિ પણ મારી અધોગતિ કરાવવામાં ઉપયોગ થાય છે તે કાયદાની સત્તાને હું હવે નથી પોષી શકતો એમ કોઈ પણ વકીલે કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કોઈ પણ સિવિલ સર્વન્ટે કે જજે 'જે સરકાર આખી પ્રજાની ઇચ્છાને માન આપવા નથી ઇચ્છતી એવી સરકારની નોકરી કરવાની હું ના પાડું છું' એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? હું તમને પૂછું છું કે કોઇ પણ પોલિસે કે સિપાઇએ પોતાના જ ભાઇઓને અપમાનિત કરનાર સરકારની સેવા બજાવવાની ફરજની સામે થઇને પોતાની નોકરીનું રાજીનામું રજૂ કરવું એ શું ગેરકાયદે છે? હું કૃષ્ણા જીલ્લાના એકુતોને જઇને કહું કે 'તમે જે કર સરકારને આપો છો તેનો ઉપયોગ સરકાર તમને ચડાવવામાં નહિ પણ તમને નબળા પાડવા તરફ કરે તો બહેતર છે કે તમારે કશા કર ન ભરવા' એ શું ગેરકાયદે છે? હું માનું છું અને વિનયપૂર્વક કહું છું કે આમાં કશું જ ગેરકાયદે નથી. મેં આમાંની એકેએક બાબત મારા જીવનમાં કરી જોઇ છે, અને કોઇએ મને એના

ન પાડત. પણ મારા દાણમાં તો મુમુક્ષુમાન જોઈતું પવિત્ર મુદ્રાન
 સોંપવામાં આવ્યું હતું. હું મુમુક્ષુમાન જોઈને સલાહકાર હોય અને
 દાણ નરનને મારે તેમની દુઃખન ભાગ દાણમાં મેં પામેલી છે.
 અંતઃકરણના પવનની ઉપરવદ થઈને જોઈ પણ સંસ્થાના નિર્જનતા
 રાહ જોવાની સલાહ તેમને મારાથી કેમ આપી શકાય! હું
 મુમુક્ષુમાનોએ ધોરણ મળીને પોતે અત્યારમુથી સ્વીકારેલું ખાનદાનીમનું
 ધારણુ આજે ફરવવા નેવાર થતું! ઇશ્વર ન કરે અને કદાચ
 હોંઘિલે તેમની વિરુદ્ધ દયાવ આપી તો! હું તો તોપણ મુમુક્ષુમાન
 બાઈઓને જ હલે જ જવાનો કે તેમણે તેમના દીનને થયેલા
 અપમાનને સાંખવા કરતાં એકલે પગે પણ ઉભા રહેતું અને
 સડે જતું. મુમુક્ષુમાનો આલે તો હોંઘિલની પાસે બેસે બિંહુકની
 દાણમાં મદદ માગે; પણ મદદ મળે, યા ન મળે, હોંઘિલ દ્વારા
 દોષાવાની તેમનાથી રાહ જોવાય તેમ નહોતું. તેમને તો
 નિરર્થક ખૂનામરજી અથવા નિર્દોષ છતાં પરિજામકારક અસદકાર
 બેમાંથી એક રસતો સીધો જ ખૂટકો હતો; અને તેમણે અસદકારનો
 માર્ગ પકડ્યો છે. અસદકારનું પવિત્ર સ્વરૂપ મારી પેટે જ જોને
 મન વમી મનુ છે તેમની તો ચોક્કસી કર જ છે કે તેમણે વગર
 દીસે એ મુમુક્ષુ અમલ કવે. અને ખુદ હોંઘિલને પણ બીજો
 દેશો નિર્ણય આપવાનું અશક્ય કરી મનુ, કારણકે હોંઘિલ પણ
 અતે તો તેમની વ્યાજ્ઞાનાના મોટા સમુદાયનો મન દર્શાવનાર નહિ
 તો બીજો શું છે? અને એ વ્યક્તિઓ એકમત બનીને હોંઘિલમાં
 જાય તો પછી ત્રાસનાથી પણ તેમના મનથી જુદો મન કેમ
 આપી શકાય? એ આપણે અમાઉ મન આપ્યા વગર અથવા
 મન દર્શાવતા હોને કશા મન વગર જ હોંઘિલમાં જવા માગતા
 હોઈએ તો જ આપણે ત્રાસના નિર્ણયની રાહ જોઈ બેગીએ.
 જેઓ નિશ્ચય નથી કરી શકતા તેમને હું કહું છું કે બેસે હોંઘિલ
 સુધી થાઓ, પણ જેમને આ બાજનમા દીવા જેવું દેખાઈ
 ચૂક્યું છે તેમને મારે તો હવે થોભવું એ ચોક્કસ પાપ

ધન્યતનો સવાલ છે, તો હું એક હોઉં કે હમ્મરમાં એક હોઉં, મારે મારા સિદ્ધાંતને વગળી રહે જ છૂટકા રહો. એમ કરતાં મારે મરણ થાય તોપણ એ જીવીને મારે મોંએ મારા સિદ્ધાંતનો ઇન્કાર કરવા કરતાં તો બહેતર જ થયું. હું ફરી ફરી કહું છું કે કોઈએ પણ ધારાસભામાં જવામાં આપણે ભારે ભૂલ કરીયું. હાલની સરકાર જોડે અપણાથી સહકાર ન કરી શકાય એમ જો આપણને સાચે જ લાગી ગયું છે તો આપણે છેક મથાળેથી જ આરંભ કરવો જોઈએ. પ્રજાના આપણે સ્વાભાવિક આગેવાનો છીએ અને આજે પ્રજાને અસહકારની સલાહ આપવાનો અધિકાર તેમ જ શક્તિ આપણે મેળવેલાં છે. તેથી હું તો ફરીફરીને એ જ કહેવાનો કે નવી ધારાસભા માટે કોઈ પણ શરતે ઉભા રહેવું એ અસહકારના ધોરણથી વિરુદ્ધ જ છે.

૧૪. બીજું પણ એક કડણ પગલું મેં મૂક્યું છે, વકીલોએ વકીલાત છોડવાનું. સરકાર વકીલોની મદદથી પોતાની સત્તા કેટલી નભાવે છે એ જો હું 'પૂરેપૂરું' જાયું છું તો મારાથી બીજી સલાહ આપી જ કેમ શકાય? દેશની લડત ચલાવનારા આપણા હાલના આગેવાનોમાં ધણાખરા વકીલો જ છે એ વાત સાચી છે. પણ જ્યારે સરકારની પ્રતિનિધિ યંત્રાની દેવાની વાત આવે ત્યારે તો હું જાણું જ છું કે સરકાર પોતાનું માન અને માનો જાળવવાના કામમાં વકીલવર્ગ સામું જ મૂકે છે. તેથી જ હું મારા વકીલ લાઇઓને તેમની વકીલાત મોકુફ કરી દઉં સરકારને એમ ખતાવી આપવા સમગ્રની રહેા છું કે તેઓ પોતાના ઓતરરી હોદ્દા વધુ વખત નભાવવા નથી ઈચ્છતા, કદાચ વકીલો અદાલતના ઓતરરી અમલદારો નહીં હોય છે. અને તેટલે દરજ્જે તેઓ કેટલા ધારાધોરણને અર્ધીન છે. તેથી જ સરકારની જોડેના સહકાર એવી કોવા માગના હોય તો તેમનાથી આ ઓતરરી હોદ્દા ન જ માગવી શકાય. પણ આમ થતાં કવદા અને વ્યવસ્થાની ગી ગત થશે એવો સવાલ કરવામાં આવે છે. મારો જવાબ એ છે કે આ જ વકીલવર્ગની

અવસ્થા ઉભી કરીશું. આપણે પંચાયતી કોર્ટો સ્થાપીશું અને આપણા દેશબંધુઓને શુદ્ધ, સાદા, નિર્મળ, ધરમ્યુ અને સ્વદેશી ન્યાય વહેંચીશું. વકીલોએ વકીલાત છોડવાનો અર્થ આ છે.

૧૫. બીજી પક્ષ એક મુશ્કેલી મેં પ્રગટ કરી છે. છોકરાઓને નિશાળામાંથી ઉઠાડી લેવાની, કોલેજના છોકરાઓએ ઉઠી જવાની અને સરકારી તેમ જ સરકારી ગ્રાંટ લેનારી અર્ધસરકારી નિશાળા અને કોલેજો ખાલી કરી મૂકવાની બીજી કુંડુ સૂચવી જ કેમ શકું? મારે લોકલાગણીનો તાગ લેવો રહ્યો. મારે બાળકો રહ્યા કે મુશ્કેલીમાં ઉઠેલાં હોય સુધી દૂલાયા છે. જો હોય સુધી દૂલાયા હશે તો તો તેઓ સરકારમાં સમજી જવાના કે જે સરકાર ઉપરથી તેમનો બધો ધંતબાર ઉઠી ગયો છે તેમની મારફત પોતાના છોકરાઓને રોજવણી મળવા ફેવી એ રહેલું અનુમતું છે. જો હું સરકારને કશી મદદ આપવા સજી નથી તો તેની કોઈ પક્ષ જાતની મદદ હું લઈ પક્ષ કેમ શકું? મારી નજરમાં તો હાલની નિશાળા અને કોલેજો સરકારને જોઈતા કારકુનો અને નોકરો તૈયાર કરવાની ફેરફારોમાં માત્ર છે જો હું સરકાર જોડેનો સહકાર ખેંચી લેવા માગું છું તો હું એ મોટી ફેરફારને મદદ ન જ કરું. ગમે તે બાબતોથી વિચાર કરી જુઓ. અસહકારના સિદ્ધાંતને માનવો અને છોકરાઓને પક્ષ સરકારી નિશાળામાં મોકલવા રહેતું એ બંને તમારાથી બની જ શકશે નહિ.

૧૬. માનર્યાદ અને ઈફકાઓ ધરાવનારાઓને પક્ષ મેં તેમના કલ્યાણો છોડી દેવાની સલાહ આપી છે. આ સરકારના માનર્યાદ હવે તેમનાથી રાખી રહેવા જ કેમ? એક કાળે જ્યારે આપણે એમ માનતા હતા કે આપણો ઇન્જન આખરે આ સરકારના હાથમાં સલામત છે ત્યારે એ માનર્યાદ સાથે જ માનમુલ્યક હતા, પણ અત્યારે તો એ આપણા માનનાં નહિ પણ અપમાન અને નાબોચીનાં મુલ્યક છે. કારણ આપણે જોઈએ કે આ

સરકાર પાસે ન્યાય જેવી વસ્તુ નથી. દરેક માન્યાંદ ધરાવનાર પોતાનો ઈશ્કાગ પ્રગ્નના દૂસરી તરીકે ભોગવે છે; તેથી જ અત્યારે સરકાર જોડેના અસહકારના પ્રગ્ન તરફના પહેલા પગથિયા તરીકે એક ધડીની દીલ કે વિચાર કર્યા વગર એ સરકારના માન્યાંદોનો ત્યાગ આપણે ધર્મ થયો. મારા મુસલમાન ભાઈઓને હું કહું છું કે આ પહેલી ફરજ બમ્બવામાં જો તમે નિષ્ફળ નિવડશો તો આખા અસહકારમાં તમે નિષ્ફળ થશો; સિવાય કે પ્રગ્ન ફળવાયેલા વર્ગને આગળ એ મૂકી કાનિતના સમયની કાન્સની પ્રગ્ન એ રાજ્યની લગામ હાથ લીધી હતી તેમ અસહકારની લગામ પોતાના હાથમાં લે અને ફોડને સર કરે. હું કાનિતની હિમાયત નથી કરતો; હું તો પ્રગતિ છું છું. મારે અવ્યવસ્થિત વ્યવસ્થા નથી જોઈતી; મારે અંધાધુંધી નથી જોઈતી. મારે તો અત્યારે વ્યવસ્થા તરીકે ભાસવામાં આવતી અંધાધુંધીમાંથી સારી વ્યવસ્થા જોઈએ છે. જો એ વ્યવસ્થા જુલમમારે રાજ્યની જુલમી લગામ હાથ કરવા સ્થાપેલી વ્યવસ્થા હોય તો મારે મન એ વ્યવસ્થા નહિ પણ અવ્યવસ્થા જ છે. મારે આગળના અન્યાયમાંથી ન્યાય ધરાવવો છે, તેથી જ હું તમારી સમક્ષ નિષ્ઠા અસહકાર મૂકી રહ્યા છું. જો આ સાન્ત છતાં રામચાણુ માર્ગનું રહસ્ય આપણે સમજી જઈશું તો તમે જોશો કે આપણે કાંઈની સામે એક કલ્પે શુદ્ધ પણ કલાકવાપણું નહિ રહે. તેઓ તમારી સામે તરવાર ફેલામશે; તમારે સામે તરવાર તો શું પણ સારી લાકડી કે આંગળી પણ હથેલી નહિ કરવી પડે.

૧૭. તમને લાગશે કે આ શબ્દો મેં કાલ મગરને કહ્યા છે. કારણકે સરકારની દાવણી નીતને હું અવગણી રહ્યો છું. પણ તથા જુલમ સરેલી છે એમ માનું છું. પણ મેં આ તરંગો પૂરેપૂરે વિચાર કર્યા. પણ જ આપણાં છે. જો કેલવન ન માન્ય. મેં જોઈતી સામે નથી જોઈતી. મારે અવ્યવસ્થા નથી. મેં કહ્યું આજે

નિદ્રામાં સૂતો છે, પણ હું તમને કહી શકું છું કે હું એને રોજ
કહેતો કે 'તમે અન્યાયી છો અને તમારાં કામો અનર્થના પાયા
ઉપર ઉભાં થયેલાં છે.' હું એને કહેતો કે 'તમે સંજ્ઞને નમાઈ મૂક
નથી કરતા.' આમાં મારો એના પ્રત્યે રોષ નહોતો; હું તેને આી કહી
શાત કહેતો કારણકે હું તેને આદતો. એ જ ન્યાયે આજે હું
ચિદિય પ્રગળે કહી રહ્યો છું કે હું તેમને આદું છું, અને તેમની મોગત
છત્તું છું; પણ એ યોગ્ય યોગ્યી શરતોએ છત્તું છું. મને તો
મારું સ્વમાન જાળવીને, તેમના યોગ્યા બરોજરીઆ બનીને જ
રહું પોતાય તેમ છે. જો એ બરોજરીઆપણું આપવા ચિદિય
પ્રગળ નેમાર ન હોય તો મારે એ ચિદિય સંબંધ
ન જોઈએ. આમાં જો મારે ચિદિય સોઢાને જતા કરીને દેશમાં
ધોણ વખતને માટે અભ્યવરથા અને અંધાધુંથી વહેરવાં પડે તેમ
દશે તો એવી અભ્યવરથા અને અંધાધુંથી પણ હું વહેરી શકું,
પણ ચિદિય જેવી મદાનુ પ્રગળે હાથેથી અન્યાય નહિ લઉં. તમે
જોશો કે આ આખું પ્રકરણ પૂર્ણ થયે આજ મી. મૉન્ટેગ્યુ
પછીના અમલદારો મને અમલદાર દ્વારા, અને શાદમદાની ભતનો
નહિ પણ સરકારે પ્રગળી ગરદન પરની ફાંસી વધુ ટાઈટ કરવાની
દાનતથી અધિકારીને જોડેલા શાદમદાના આગમનનો બદિષ્કાર
પોઠારીને તે દ્વારા, સામ્રાજ્યની અગાઉ કહિ ન કરેલી એવી સૌથી
મોટામાં મોટી સેવા કર્યાના સર્વિફિટો આપશે. શાદમદાના
આગમનને ન વધાવવા અને તેનો જેટલો બની શકે તેટલો જોરાવર
બદિષ્કાર કરવા હું પ્રગળે નહિ મમજરી લઈ શકું તો પણ એકલો
હોમો રહીને હું એક જ પણ એની સામે પોઠાર કરતો રહીશ.
એટલા જ માટે હું અર્ધ નમારી સામે હોમો રહીને તમને આ
ધર્મયુદ્ધમાં જોડવા વિનવી રહ્યા છું.

૧૮ અસહકારનું આ ધર્મયુદ્ધ ઝાઝ ખ્યાળી કે ત્યાગીવેરાગી સૂચવી
રહ્યો નથી. હું સહુ કે ત્યાગીપણાનો ઇન્કાર કરું છું. હું ખ્યાળી કે
સીખસદીપણાનો ઇન્કાર કરું છું. મારામાં સાધુ સંન્યાસીપણાનો

આરોપ મને માન્ય નથી હું માટીનો માણસ છું, માટી પેદા થયો છું. તમારામાંના દરેકના જેવો-કદાચ તમારાથી વધારે-દુઃસાદો ખેડુત છું. તમારા જેટલી જ દુર્બળતાઓથી ઘેરાયેલો છું. પણ મેં કાળા માથાના માનવીને માથે પડનારી કઠણમાં કસોટીઓ પાર કરી છે; એ પાર કરવાની પૂરી નાલીમ લીધી છે. મેં મારા પવિત્ર હિન્દુધર્મનું રહસ્ય ઓળખ્યું છે. અસહકાર એ સાધુસન્યાસી કે ત્યાગીવેરાગીને જ સાફ નહિ, પણ દરેક સામાન્ય શહેરીને માટે, વધુ વાતો બણ્યા વિના, ઉડા પાણીમાં ઉતર્યા વિના—ઉતરવાની ઇચ્છા કર્યા વિના—કેવળ પોતાનો સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ બજાવવા ઇચ્છનાર માણસને માટે પણ છે એ પાઠ હું શીખ્યો છું.

૧૯. યુરોપ પ્રજામાંના જનસાધારણને પણ આજે તલવારને ન્યાય શીખવી રહ્યું છે. પણ ભરતખંડના ઋષિઓ જેઓ આર્યાવર્તની મહાન્ પરંપરાઓના રક્ષક હતા તેમણે તો ભારતવર્ષની પ્રજાને તલવારનો કે ખૂનામરડાનો નહિ, પણ સહી લેવાનો આત્મચર કરી છૂટવાનો મંત્ર ઉપદેશ્યો છે; અને જ્યાંસુધી હું અને તમે આ સાદી સાધનાના શ્રી ગણેશાય ધૂંટવા જેટલા પણ તૈયાર નથી ત્યાંસુધી તલવાર ખેંચવાની તૈયારી તો આપણાથી સેંકડો યોજન દૂર છે એ તમે નિઃસંદેહ માની લેજો. એ રહસ્ય ભાઈ શૌકતઅલીના અંતરમાં કાતરાયું ત્યારે જ એમણે મારી સાચેસાચા ભક્તિભાવે અને વિનયભાવે આપેલી સલાહ સ્વીકારી લીધી છે અને આજે ‘ધણું’ જીવો અસહકાર એમ તેઓ અસહકારની જમ બોલાવી રહ્યા છે.

૨૦. ખુદ ઇંગ્લાંડમાં પણ સને ૧૯૧૪ની યુરોપિય લડાઈ દરમિયાન નાના બાળકો સિદ્ધે નિશાળોમાંથી ઉઠાવી લેવામાં આવેલા, ઑકસફર્ડ અને કેમ્બ્રિજની કોલેજોને ભોગલો લાગેલી, એ ખૂલતા ના. વફાલોએ પોતાની કાર્ટો અને ઑફિસો છોડેલી અને ખાંધોમાં

સહતા રહી લડવાનું સ્વીકારેલું. હું તમને ખાત્રીઓમાં લડવાનું તો નથી કહેતો, પણ ઈંગ્લાંડમાં સ્ત્રીપુરુષો અને શૂરવીર હોકરાઓએ જે આત્મચર ક્રિયા તે આત્મચર હું—તમારી પાસેથી અવસ્ય માગી રહો છું. જે પ્રજાની જોડે તમે લડત મથાવવા તૈયાર થઈ રહ્યા છો તે વખત આજે કેટલો આપભોગ આપવાવાળી છે એ જૂઠળા ના. સાથે એ પણ યાદ રાખજો કે બોઅરોની એક નાની ટોળીએ આ જ જોશવર પ્રજાને હંધી હતી. પણ તેના વજીસોએ પણ વજીસાતો છોડી હતી, તેમની માનાઓએ પોતાનાં હોકરાઓને સાળાઓ તેમ જ કોલેજોમાંથી ઉઠાડી લીધાં હતાં અને એ જ બાળકો પ્રજાના સ્વયંસેવકો બન્યાં હતાં. મેં આ મારી સગી વાંખે તેમને જોયેલાં. હું મારા દેશબંધોને આજ દરેક લગ્નની પૂર્વે સાધવી પડતી આ આત્મચરની સાધના વગર બોગ્સ કરું ન સાધવા વિનવી રહો છું. તમે ખૂનામરજીમાં શ્રદ્ધા રાખનારા હો કે અર્ધિસામાં શ્રદ્ધા રાખનારા હો, આ આત્મચરની—તાક્ષીમતી પરીક્ષા તમારે આપવી જ પડવાની. હવે તમને તથા આપણા આગેવાનોને સદ્બુદ્ધિ આપો, દિગ્મત આપો, પ્રજાને તેના કષ્ટ થયે તરફ દોરી જવાનું સમ્યક્ગ્ન આપો, હવે દિગ્દુસ્થાનની પ્રજાને સત્ય માર્ગે દોરો અને કાલ્પ જર્ણ સદેસો એવો આ આત્મચરનો માર્ગ આક્રમવાનાં દરિ, શક્તિ અને સાદમ આપો.

૨૦. કલકત્તા કૅંગ્રેસમાં ભાષણ.

૧. હું સારી પેઠે સમજું છું કે આ મહાન મેળાવડા સમક્ષ આ ઠરાવ * મૂકવાથી મારે માથે કેટલી બધી ગંભીર જવાબદારી આવી પડે છે. જે તમે આ ઠરાવ મંજૂર કરશો તો મારી પોતાની તેમ જ તમારી મુશ્કેલીઓમાં કેટલો બધો વધારો થવાનો છે એ પણ હું સમજું છું. મારો ઠરાવ તમે મંજૂર કરો તો એનો અર્થ એ જ થવાનો છે કે આજસુધી પ્રગ્ન પોતાના હક્ક અને ઈજ્જતને જાળવવા સાફ જે નીતિ અપત્યાર કરતી આવી તેને આપણે સાફ બદલી રજા છીએ. હું પૂરેપૂરું જાણું છું કે આપણા ઘણા આગેવાનો આની વિરુદ્ધ છે. આપણી માતૃભૂમિની સેવામાં હું આપી નથી શક્યો તેટલો વખત અને શક્તિ તેમણે આપ્યાં છે. ચાહે તે આપભોગે પણ સરકારની રાજ્યનીતિમાં ક્રાંતિ કરી મૂકવા કહેનારી આ નીતિનો વિરોધ કરવો એ તેમને પોતાની ફરજ લાગે છે. આ બધું પૂરેપૂરું સમજીને હું તમારી સમક્ષ ઉભો છું. પરમેશ્વરથી ડરતો અને સ્વદેશ પ્રત્યેના ધર્મભાવથી પ્રેરાઈને હું આ ઠરાવ રજૂ કરું છું, તેને તમે વધાવી લેશો એમ હું ઇચ્છું છું.

૨. હું માગી લઉં છું કે હું ગાંધી છું એ ખ્યાલ ધરીને માટે તમે છોડી દેજો. હું મોટો 'મહાત્મા' છું અને જોડૂકમી અમલ કરવો મને ગમે છે એવા મારા ઉપર આરોપ છે. હું હિમ્મતપૂર્વક કહું છું કે હું તમારી પાસે 'મહાત્મા' તરીકે નથી આવ્યો તેમ જોડૂકમી અમલ ચલાવવાની ઉમેદથી પણ નથી આવ્યો; હું તો મારા અનેક વર્ષોના આચરણમાં અસદકારનો મને જે અનુભવ

* વધુ માટે જુઓ પવિત્રાનંદ ક.

યોગે તે રાજ્ય દરવા આજ નમારી આજન ખેડે કયો છું. દલોડોની
ગેલીવાળી સોડે. સમાજોએ અસદકારનો ખીકક કહેશે છે અને
મુસલમાનોએ તો ૧ લી ઓગસ્ટ ૧૯૨૦ થી રીને અધ્યારમાં
મૂકવા સાથે રવરૂષ પણ આપી દીધું છે. ભવેશ કાવંકમમાંની
ધણી ખરી બાબતો આજ કે વળા જેમ સ્વયે જમવામાં પણ
મૂકાની તથા છે. હું ફરીથી તમારી પામેથી માખી કાડું છું કે તમે
આ મદતવા પ્રથમાં માનુસ કોણ છે તે જામું ન જોઈશ; અને
ધીરજ અને શાન્તિથી તેના ઉપર તમારો નિર્બંધ જાંખો.

૩. વળી આ રાવ મંજુર કયો એટલે તમે મૂકવા એમ નથી.
દેક જલે દાવની જે જે કથમ પેનાને સાથ પાળી હોય તેટલા
પ્રમાણમાં લાગશે જ નેનો અમલ રાહ ફરી દેવા પડ્યો.
મારી વિનંતિ છે કે તમે ધીરજ રાખીને માફ બોલું સંતોષાતો.
તાળીઓ પણ પાટી નદિ કે દુરિયો પે કરશે નદિ, માટે પેનાને
માટે તો એમ કરો તો પે મને બહુ લાગવાનું નથી. પણ તાળીઓથી
વિચારતો પ્રવાહ અટકે છે અને તાળીઓ અને દુરિયોથી બોસનાર
અને સંતોષનાર વચ્ચે સંધાયેતો તાર તૂટે છે. માટે તમારૂં પેનાનું
વસણ ગમે તે હોય, જ્યાં એકે વડતાને તમે દુરિયો કરીને બેસાડી
નદિ દેજો. અસદકાર એ તો તાલીમ અને આપબોગની સાધના
રૂપે કદપાયેતો છે, અને વિરુદ્ધ પદના મન ધીરજ અને શાન્તિથી
સમજ લેવા એ અસદકારનું લક્ષણ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ જેટલા
વિરુદ્ધ વિચારો પણ અરુપરસ નજાતી લેવાની શક્તિ જ્યાંસુધી
આપણે કાળીસું નદિ ત્યાંસુધી અસદકાર અસંભવિત છે.
દોષની વરાળો નિકળતા વાતાવરણમાં અસદકાર ન જ નથી શકે.
દોષને દાખી દેવા એટલી એક અગત્યની વાત હું કહ્યા
અનુભવોથી ત્રિસ વર્ષેમા સીખ્યો છું. દાખી રાખેલી ઉખ્યતામાંથી
જેમ શક્તિ પેદા થાય છે. તેમ સંયમમાં રાખેલ દોષમાંથી પણ
એવું બળ પેદા કરી શકાય કે જે સારા જગતને દયમયાવી
નાખે કાંગ્રેસમાં આવનારાઓને એક જ સેનાના સૈનિક મિત્ર તરીકે

જુસ્સો અને લાગણી બતાવ્યા પછી માત્ર પોતાની કોથની લાગણીઓનું પોષણ પ્રદર્શન કરીને જ બેસી રહેવાનું પસંદ કરશે ? પ્રમુખ * સાહેબે પોતાના પ્રારંભિક લાપલુમાં પંખજના સીતમેળું જે દિગ્દર્શન કરાવ્યું એનાથી વધુ તાદ્દશ વિવેચન તમે કદિ સાંભળેલું ? આવી હાલનમાં નાખુશ અધિકારીઓને ન્યાય કરવાની ફરજ પાશ્વર્ય વિના, ખૂનથી અરણ્યપેશા તેમના દાથોની ગમે તેવી ભારે મહેરબાની પણ સ્વીકારવા પહેલા તેમના દિલ્લો પથ્થરપાથ બેસાડી વિના કોંગ્રેસને આ બાજતમાં દાદ મેળવવાનો, પોતાનું નામ અને પોતાની ઇચ્છા જાળવવાનો ખીજો રસ્તો જ કયો છે ?

૭. કેવળ આ જ કારણથી હું મારી અસહકારની યોજના તમારી સમક્ષ મૂકી રહ્યા છું અને તમને આગ્રહ કરી રહ્યા છું કે બીજી કોઈ પણ યોજનાને એની અવેજીમાં તમે સ્વીકારતા ના. મારી યોજનાનો મને આગ્રહ છે એટલામાટે હું તમને આમ નથી કહેતો. મારા કહેવાની મતક્ષમ એ છે કે ખૂબ વિચાર કરી જેનાં મારી યોજનાના કરતાં બીજી યોજના તમને અધિયાત્મિક ન લાગે તો તમે એને નામંજુર કરજો. આ યોજનાને પ્રજા તરફથી પૂરતા પ્રમાણમાં ટેકા મળ્યો છે એવો હું દાવો કરું છું અને તેને અમલ કરો તો તમે એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવી શકો એ તમને ફરીથી કહેવાની હું દિગ્દર્શન કરું છું. આ મંજૂર સમાજ આ હરાવને માત્ર પસાર કરે એટલું બસ નથી, પણ દિનપ્રતિદિન વધુ વધુ જોડાપૂર્વક પ્રજા તેને અમલમાં મૂકે ત્યારે જ એ ફળદાયી નિવડે તેમ છે. આ અમલી કાર્યક્રમ દેસની અત્યારની સ્થિતિને પૂરેપૂરી લક્ષમાં લઈને જ ઝાંઝાવવામાં આવ્યા છે.

■ અસહકાર સિવાય બીજો એક માર્ગ પ્રજા સમક્ષ દતો, અને તે તલવાર ખેંચવાનો પણ દિલ્લની પાસે અત્યારે વલવાર નથી જે તેના પાંચ નલવાર દોળ તો હું જાણું છું કે તેજી અસહકારની આ સજાને કાન સરખો પે ન દીધો હોત પણ હું

હું પૃષ્ઠું છું કે આપણી વચ્ચે પરસ્પર સહનશાક્ત કૃત્રીએ અને એકબીજાના મત ગમે તેટલા વિરોધી હોય તો પણ તે નભાવી લેતાં શીખીએ તેના કરતાં વધુ સારી તાલીમ જીજી કંઈ હોઈ શકે?

૪. મને કહેવામાં આવે છે કે મારો ઠરાવ રજૂ કરીને હું મોટું ભંગાણુ પાડવા બેઠો છું; મારા ઠરાવથી હું દેશના રાજ્ય-પ્રકરણી જીવનમાં ફાડ પાડી રહ્યો છું. કૌંગ્રેસ એ કંઈ અમુક પક્ષની સંસ્થા નથી. દરેક મતમતાંતરને માટે કૌંગ્રેસનો માંચડો ખુલ્લો હોવો જોઈએ. પોતાના પક્ષની સંખ્યા નાની છે એટલામાટે કોઈએ કૌંગ્રેસ છોડી જવાની જરૂર નથી. તેમજી વખત જતાં દેશને પોતાનો મત રુચતો કરાવીને પોતાની જ બહુમતી કરી લેવાની આશા રાખવી જોઈએ. કૌંગ્રેસે વખોડી કહાડેલી ટ્રાઈ પણ નીતિને કૌંગ્રેસને નામે કોઈ અખત્યાર કરી ન શકે. તમે મારી પોતાની રીતને નાપસંદ કરશો તો હું કંઈ કૌંગ્રેસ છોડીને ચાલ્યો નથી જવાનો. આ જ મારા વિચારોની અસ્પષ્ટતા હશે તો તે બદલાઈ બહુમતી થાય ત્યાંસુધી હું કૌંગ્રેસને સમગ્રવતો જ રહેવાનો.

૫. ખિલાફતને અન્યાય થયો છે એ વિષે તો બે મત છે જ નહિ. ગમે તેટલો ભોગ આપવો પડે તે આખીને પણ જે મુસલમાનો પોતાની સાગર આજે જાળવશે નહિ તો તેઓ માનઆબરૂ સાથે સ્વીકારવાના નથી અને પોતાના હક્કરત પયગમ્બરનો ધર્મ પાળી શકવાના નથી.

૬. પંચમ કેપર નીતમ ચૂંટાયો છે; અને જે દહાડે એક પણ પંચમીને તે સાતકુ વડક ને દહાડે આખું વિદ્યુત્થાન પેટે ચાલું એમ માનવે. જે આજે વિદ્યુત નામને જાળવવા ન માગતા હોઈએ તો આ નામનેવાને વેળે દહાડે જ આપણે તૂટકે રહ્યા. આ એ સીમેન્ટી લોક નેમવા મહિનાએ ચલાવે આપણે મચી રહ્યા છીએ, પણ હજી નહિય સંસ્કરને આજે વાળી શકવા નથી. પ્રજા અહીં સુધી આટલાટકુ ક્યાં પહોંચે—આટલાટકો

જુસ્સો અને સામળી બતાવ્યા પછી માત્ર પોતાની કોધની ભાગ્યીઓનું પોક્કળ પ્રદર્શન કરીને જ બેસી રહેવાનું પસંદ કરશે? પ્રમુખ * સાહેબે પોતાના પ્રારંભિક ભાષણમાં પંચગતના સીતમોનું જે દિગ્દર્શન કરાવ્યું એનાથી વધુ તાદ્દય વિવેચન તમે કદિ સાંભળેલું? આવી દાક્ષતમાં નાખુસ અધિકારીઓને ન્યાય કરવાની ફરજ પાડ્યા વિના, ખૂનથી ખરડાયેલા તેમના દાથોની ગમે તેવી ભારે મહેરબાની પણ સ્વીકારવા પડેલા તેમના દિલ્લો પશ્ચાત્તાપ ભેષા વિના કોંગ્રેસને આ બાબતમાં દાદ મેળવવાનો, પોતાનું નામ અને પોતાની ઇજ્જત જાળવવાનો ખીજો રસ્તો જ કયો છે?

૭. કેવળ આ જ કારણથી હું મારી અસહકારની યોજના તમારી સમક્ષ મૂકી રહ્યા છું અને તમને આગ્રહ કરી રહ્યો છું કે બીજી કોઇ પણ યોજનાને એની અવેજમાં તમે સ્વીકારતા ના. મારી યોજનાનો મને આગ્રહ છે એટલામાટે હું તમને આમ નથી કહેતો. મારા કહેવાની મતઘણ એ છે કે ખૂબ વિચાર કરી જોનાં મારી યોજનાના કરનાં બીજી યોજના તમને અડિયાતી ન લાગે તો તમે એને નામચુર કરજો. આ યોજનાને પ્રજા તરફથી પૂરતા પ્રમાણમાં ટેકા મળ્યો છે એવો હું દાવો કરું છું અને તેના અમલ કરે તો તમે એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવી શકો એ તમને ફરીથી કહેવાની હું દિનમન કરું છું આ મંગલ સમાજ આ દરમિયાને માત્ર પસાર કરે એટલું બસ નથી, પણ દિનપ્રતિદિન વધુ વધુ જોસપૂર્વક પ્રજા તેને અમલમાં મૂકે ત્યારે જ એ ફળદાયી નિવડે તેમ છે. આ અમલી કાર્યક્રમ દેશની અત્યાસની સ્થિતિને પૂરેપૂરી લક્ષમાં લઈને જ ગોઠવવામાં આવ્યા છે.

૮. અસહકાર સિવાય બીજો એક માર્ગ પ્રજા સમક્ષ લેતો, અને તે તલવાન બંધવનો. પણ દિનદિન પાસે અત્યાગે તલવાર નથી જો તેના પાન તલવાન હોત તો હું જાણું છું કે તેણે અસહકારની આ તલવાન કાન ચરખો ચે ન દીધો હોત પણ હું

તો તમને એ જણાવી દેવા ઇચ્છું છું કે ખૂનામરકીને રસ્તે નાખૂશ રાજ્યકર્તાઓના હાથથી ન્યાય પડાવવા ઇચ્છતા હશે તો તે માર્ગે પણ આ અસહકારના કાર્યક્રમમાં જરૂરી એવી તાલીમ અને અપભોગ એ એ વસ્તુઓ વગર તમારૂં ચાલવાનું નથી, એટલે ભેજાવાળા અહારવટીઆઓએ લડાઈ જીતેલી મેં આજસુધી નથી સાંભળી; પણ પોતપોતાનું નાકું સાચવી રહીને માથું હાથમાં લઈને મરવાવાળા કવાયતી લશ્કરે લડાઈઓ જીતેલી મેં તેમ તમે પણ જોઈ છે. તમારે બ્રિટિશ સરકારને, અંગ્રેજ પ્રજાને કે યુરોપની સામટી પ્રજાઓને એક વખતનો પૂરો ફડો કરી નાખનારી લડાઈ આપવી હોય તો આપણે તાલીમ અને આપભોગને ફળવવાં જ પડવાં. એ તાલીમ અને આપભોગની સ્થિતિએ પ્રજાને ચડેલી જોવા હું ઉત્સુક છું, એ સ્થિતિ જોવા હું ઉતાવળો થયો છું. શુદ્ધિઅગમ આપણે પછાત નથી. પણ હું જોઉં છું કે રાષ્ટ્રીય પાયા પર હજી આપણામાં આપભોગ અને તાલીમ નથી આવ્યાં. કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં તો દુનિયાની બીજી કાઈ પ્રજાએ નથી કેળવ્યાં એટલાં તાલીમ અને આપભોગ આપણે કેળવ્યાં છે. એ જ વૃત્તિને રાષ્ટ્રીય વ્યવહારમાં પણ દાખવવાને અત્યારે હું તમને વિનવી રહ્યો છું.

૯. હું હિન્દના એક ઝેડાળી બીજા છોડા સુધી એ વાતનો પત્તો મેળવવા ફરી રહ્યો છું કે પ્રજામાં ખરો પ્રજાકીય જીરુસો આવ્યો છે કે નહિ, પ્રજા રાષ્ટ્રની વેદિ ઉપર પોતાના ધન, પોતાનાં સ્ત્રીપુત્ર અને પોતાના સર્વસ્વનું અગ્નિદાન આપવા તૈયાર છે કે નહિ. અને જો પ્રજા કશું જાકી રાખ્યા વગર પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા આજ તૈયાર હોય તો આ જ લાણે સ્વરાજ્ય હું તમારા હાથમાં મૂકાવી દેવડાવવા તૈયાર છું. આટલો આપભોગ આપવા પ્રજા તૈયાર છે ? ખૂશી છે ? શક્તિમાન છે ? માનવાદવાળા પોતાના ખિતાબો અને માનના હોદ્દાઓ છોડી દેવા તૈયાર છે ? માથાપો દેશની લડત લડવા ખાતર પોતાના છોકરાઓની પુસ્તકો કેળવણી બૂઝાડવા તૈયાર છે ? હું તો કહું છું કે જો શાળાઓ અને કોલેજો

૧૦. મારા દેશગન-ધુઓ મારી આ વાત જાણીને સમજી લે એમ
હું ઇચ્છું છું; અને આ વાત તેમને મળે જો ન જીતરતી હોય તો
મારા હાથને ના મંજૂર કરવો એ જ તેમની ફરજ થશે.
હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેની ખરી એકતાને હું સિદ્ધિશ જોડેના સંબંધના
કરતાં હજારો ફરજો વધુ કિંમતી મણું છું અને એ
સંબંધ તથા હિંદુ-મુસલમાન એકતા એ જો વચ્ચેથી
કોઈ પણ એક જ પસંદ કરવાનું મારે ભાગ આવે તો હું
હિંદુ-મુસલમાન એકતાને જ પસંદ કરૂં અને સિદ્ધિશ સંબંધને
જતો કરૂં તે જ પ્રમાણે એક બાજુ પંજાબની અને તેથી આખા
હિંદની ઇજ્જત, અને બીજી બાજુ હિંદમાં અમુક વખત પૂરતી
અંધાધુંધી, હાકરાઓની કેળવણીની ધૂળધાણ, અદાલતોની અને
ધારાસભાઓની બધી, સિદ્ધિશ સંબંધનો ત્યાગ, એ જો વચ્ચે
પસંદગી કરવાનું આવે તોપણ હું પંજાબ અને હિંદનું માન અને
તેની સાથે આવનારા અંધાધુંધી, શાળાઓ, અદાલતો વિગેરેની

તો તમને એ જણાવી દેવા ઇચ્છું છું કે ખૂનામરદોને રસ્તે નાખી
રાજ્યકર્તાઓના હાથથી ન્યાય પડાવવા ઇચ્છતા હશે તો તે માર્ગે
પણ આ અસહકારના કાર્યક્રમમાં જરૂરી એવી તાલીમ અને અપભોગ
એ એ વસ્તુઓ વગર તમારું ચાલવાનું નથી, એતાલ ભેજવાળા
અહારવટીઆઓએ લડાઈ જીતેલી મેં આજસુધી નથી સાંભળી;
પણ પોતપોતાનું નાકું સાચવી રહીને માથું હાથમાં લઈને મરવાવાળા
કવાયતી લશ્કરે લડાઈઓ જીતેલી મેં તેમ તમે પણ જોઈ છે.
તમારે બ્રિટિશ સરકારને, અંગ્રેજી પ્રજાને કે યુરોપની સામટી
પ્રજાઓને એક વખતનો પૂરો ફડકો કરી નાખનારી લડાઈ આપવી
હોય તો આપણે તાલીમ અને આપભોગને ફળવવાં જ પડવાનાં.
એ તાલીમ અને આપભોગની સ્થિતિએ પ્રજાને ચડેલી જોવા હું
ઉત્સુક છું, એ સ્થિતિ જોવા હું ઉતાવળો થયો છું. બુદ્ધિબળમાં
આપણે પછાત નથી. પણ હું જોઉં છું કે રાષ્ટ્રીય પાયા પર
હજી આપણામાં આપભોગ અને તાલીમ નથી આવ્યાં. કૌટુંબિક
ક્ષેત્રમાં તો દુનિયાની બીજી કાઈ પ્રજાએ નથી ફળવ્યાં એટલાં તાલીમ
અને આપભોગ આપણે ફળવ્યાં છે. એ જ વૃત્તિને રાષ્ટ્રીય
વ્યવહારમાં પણ દાખવવાને અત્યારે હું તમને વિનવી રહ્યો છું.

૯. હું હિન્દના એક છેલ્લી બીજા છેડા સુધી એ વાતનો
પત્તો મેળવવા ફરી રહ્યો છું કે પ્રજામાં ખરો પ્રજાકીય જીવસો
આવ્યો છે કે નહિ, પ્રજા રાષ્ટ્રની વેદિ ઉપર પોતાના ધન, પોતાનાં
સ્ત્રીપુત્ર અને પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપવા તૈયાર છે કે
નહિ. અને જો પ્રજા કશું બાકી રાખ્યા વગર પોતાનું સર્વસ્વ
હોમી દેવા આજે તૈયાર હોય તો આ જ ક્ષણે સ્વરાજ્ય હું તમારા
હાથમાં મૂકાવી દેવાડાવવા તૈયાર છું. આટલો આપભોગ આપવા પ્રજા
તૈયાર છે? ખૂશી છે? શક્તિમાન છે? માનચાંદવાળા પોતાના
ખિતાઓ અને માનના હોદ્દાઓ છોડી દેવા તૈયાર છે? માયાપો
દેશની લડત લડવા ખાતર પોતાના છોકરાઓની પુસ્તકો ફળવશી
મૂડાડવા તૈયાર છે? હું તો કહું છું કે જો સામાઓ અને કોલેજો

સરકારે મારે કારકુનો 'હદાગ્ચનાં' કારખાનાં માત્ર છે તેમાં છોકરાઓ ન મોકલવાથી આપણે છોકરાઓની કેળવણી કુખ્યાનીએ છીએ એમ ન્યાયમુખી આપણે માનતા હોઈશું. 'ત્યાંસુધી સ્વતંત્ર્ય આપણાથી સંકોચ ગાઉં દૂર છે. બીજી પ્રગ્નના હાથ હેઠળ પડેલી કાંઈ પણ પ્રગ્ન એક હાથે એની મહેરબાનીનો સ્વીકાર કરતી જાય અને બીજી બાજુ સ્વતંત્રતા પ્રગ્ન તેને માથે જે બોમ્બ અને બેખમદારી નાખે તેને કુખ્યાની જાય એ ન જાની રહે. વિજેતાઓના તરફથી આપની કોઈ પણ મહેરબાની છુનાયેલી પ્રગ્નના કલ્યાણની ખાતર નહિ પણ સ્વતંત્રતાઓના જ સામગ્રી ખાતર હોય છે, એ વાત જે સહેલું કાંઈ પણ પરાધીન પ્રગ્નને સૂઝી આવે છે તે જ હાથથી એ પ્રગ્ન સ્વતંત્રતાઓને દરેક જાતની મરજપાન મદદ આપવી બંધ કરે છે અને તેથી મદદ આપવાની ચોક્કસી ના પાડે છે. આપણી સ્વતંત્રતાની સહનની ફોનદના આ મૂળાદ્ય છે. પછી તે સ્વતંત્રતા સામ્રાજ્યની અંદરનું હોય કે બહારનું.

૧૦. મારા દેશજન-પુત્રો મારી આ વાત જાણ્યર સમજાવે એમ હું હાંસુ છું; અને આ વાત તેમને મળે જે ન ઉતરતી હોય તે મારા હાથને ના મંજુર કરવો એ જ તેમની ફરજ મથી. હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેની ખરી એકતાને હું વિલિયમ્સને પ્રત્યક્ષતા કરતાં હાજરો દરજ્જે વધુ કિંમતી મારું છું અને એ સંબંધ તથા હિંદુ-મુસલમાન એકતા એ બે વચ્ચેથી કાંઈ પણ એક જ પસંદ કરવાનું મારે જાગ આવે તો હું હિંદુ-મુસલમાન એકતાને જ પસંદ કરું અને વિલિયમ્સ સંબંધને જતો કરું તે જ મનાવું એક બાજુ પગની અને તેથી આખા દિલની ઈચ્છા, અને બીજી બાજુ વિલિયમ્સ અનુકરણ પૂરતી અંધપુખી, છોકરાઓની કેળવણીની ધૂરપાત્ર, અદાલતોની અને ધારસખાઓની જગ્યા, વિલિયમ્સ સંબંધને ત્યાં, ને ને વચ્ચે પસારી કરવાનું આવે તેવું હું પસંદ અને દિલનું મન અને તેથી સહિ આજનાર અંધકુરે, હાજાઓ, અદાલતો વિનેદની

એટલી વારમાં દિવ પોતાનું સ્વાસ્થ્ય-મેજરી થઈ જાય છે. આથી આ દરાવમાં ઉમેરેલો મુધારો તમારે આગળથી જ મેં રજીસ્ટરે. એ મારા મન દરાવની મુદતનાં જરા જમણે છે એટલું જ. ૨:૩ ના અભિપ્રાય મુજબ દરાવમાંના બદિલકારને ઘટના એ ઘટના કાર્યક્રમના સમતોલપણને જરૂર જમાડે છે. પણ અર્થે ૬ મંદિરે ઉતારેલા કાર્યક્રમની વધારાત કરવા નથી હોતી. મારે તે પ્રત્યક્ષ આગળ જવકાર કાર્યક્રમ મૂકવો છે. અને ૬ મંદિરે કમુન ૩૧ થી ૩ વિદેશી માલનો બદિલકાર જો આપણાથી થઈ શકે તે જ નેશનલ વરતુ છે. આવો બદિલકાર અને સ્વરાજ્ય જાને તમને પસંદ હોય તો તે દરાવના ઉદ્ધાર પ્રેરણામાં છે.

૧૩. અંતમાં હું તમને આ બાબત ખૂબ હોશ વિચાર કરાવે મન આપવા અને મારા તરફનો અંતર ખ્યાલ તદ્દન છોડી દેના વિનંતુ છું. મેં આ દેશની સેવાઓ જાળવી હોય તેના ખ્યાલને પણ તમે વચ્ચે આપવા દેશો નહિ. એની કિંમત અર્થ ન હોય. હું પ્રત્યક્ષ આગળ મૂકું તે કાર્યક્રમ બહુ વગરનો જ હોય એવો મારો ભેદ દાવો નથી. હું એટલો જ દાવો કરું છું કે મેં આ કાર્યક્રમ તૈયાર કરવા પાછળ ધણી જ મહેનત ઉઠાવી છે. અત્યંત વિચાર કર્યો છે અને જવકાર હોય તેવો જ તે કાર્યક્રમ ઘડાવો નિશ્ચય મેં કાવ્યમ રાખ્યો છે. આ એ વાતો તો તમે મહત્ત્વમાં જરૂર મંજો. તમારી પાસે કામ કરનાર મહત્ત્વ પણ તૈયાર છે. અત્યારે આ પંદરમુ દરાવની વેળાએ જ દાલ બહેલે વિચાર પૂરતા જ હોય, પણ મારા કાર્યક્રમને પ્રત્યક્ષ કમુન કરનારા હાથે અનુયાયીઓ તમારા મેંડ ઉભા છે.

૧૪ ઉપર દરાવ સામે રજુ કરવામાં આવેલા વાંધાઓનો જવાબ આપવાનો મારો ખર્ચ છે બધા વાંધા મેં ખૂબ ખ્યાનપૂર્વક સંભાળ્યા, પણ તે મારે મળે નથી ઉતરી શક્યા. ખી, કીણા અને હાથ કરે છે કે મારા કાર્યક્રમ અવ્યવહાર છે હું તો હજી

પણ અને એ તેને આવનારી નથી આવનારમાને જ રજ પલ
અવગતની કમરે પાસર વડુ પડ્યામાં કહે તમારા અંતર પંચુ તેટલાં જ
સ્વાતંત્ર્ય હોય, તમે પંચુ ધરવાળી કલ્પજ્ઞ અજ્ઞાન રાખવા માસ
જેરમા જ રહેજો હો, પંચાગની આપડ નિષ્કર્ષક કરવા તરફમા
મે, તે નવરસકારો આ હસાન તમારે મેળુર કરવો ઘટે.

૧૧. પંચુ આરણ પે અસ નથી, મૂળમુદાની વાત ઉપર જે
જુદા હે નથી અજ્ઞો, તે વાત એ જ દે ખારાસમાઓનો ઉદ્ધારોએ
નથી મન આપનારાઓએ સંપૂર્ણ બદિષ્કાર કરવો. આ જ
સ્વતંત્ર મુદાનો પ્રથમ ઘટ્ટ પડ્યો છે, અને બીજી નાની મોટી આગતોમાં
માનવાજ રમે તે પંચુ આ સમાના ગતમાં જે તડો પડ્યાનાં દશે
તો તે આ જ પ્રશ્નની આગતમાં પડશે એ હું જાણું છું.
ધારાસમાઓ મારફત સ્વરાજ્ય મેળવાશે કે ખારાસમાનો ત્યાગ કરીને?
ધારાસમાઓ દ્વારા સ્વરાજ્ય મેળવવાની વાતમાં પ્રશ્નની શ્રદ્ધા છે
અરી? આ આગતમાં અત્યારે હું વધુ દલીલ નહિ કરું. ધારાસમાઓનો
બદિષ્કાર ન કરવાની તરફેણમાં જે જે દલીલો રજુ થશે તેનો
જવાબ હું પાછળથી આપીશ. હાલ તો એટલું જ કહીશ કે જે
બ્રિટિશ સરકાર અને તેના અત્યારના અમલદારો ઉપરનો આપણો
વિશ્વાસ તદ્દન ઉડી ગયો હોય, જે આપણે માનતા હોઈએ કે
બ્રિટિશ સરકારને તેનાં દુષ્કૃત્યોને માટે કોઈ પણ જાતનો પશ્ચાત્તાપ
નથી થયો, તો આ સુધારાઓ મારફત અને સ્વરાજ્ય મળશે એમ
તમે માની શકો જ કેમ?

૧૨. પ્રથમ વિદેશી માલનો બદિષ્કાર કરે એમ હું અવશ્ય
કહીશું છું, પણ અત્યારે તે ન બની શકે તેવી વાત છે એ પણ
હું જાણું છું. જ્યાંસુધી સાયો ટ્રાંકણીઓને સારૂ પણ આપણે
પરદેશના મોં સામું જોવું પડે છે ત્યાંસુધી વિદેશી માલનો બદિષ્કાર
અશક્ય છે. પણ જે તમે મુશ્કેલી પહોંચવાને અધીરા થયા હો
અને તે ભોગ આપવા તૈયાર હો, તો હું કયૂંક કહું છું કે પરદેશી
માલનો સંપૂર્ણ બદિષ્કાર કરી બતાવીને આંખ મીચીને ઉઘાડો.

વિચાર કરવા દરમિયાન ન કરી, અને વિચારને તોર જોઈ, બાળકે માતાપોએ લેખું કે એક આપનારી નખને એકાદ એકાદિને માટે ઉપામાં ફોની જોવાની એ ન કરી કે તેમણે વિચારને નહીં અટકાવ, આ એ આપને નહીં આપને આપને અને સવારી કમેરી છે.

૧૭. બ્રિટિશ સમુદાયે આપને નોટિસ આપ્યા પરંતુ અમદાવાદમાં સરકારની માગણી એમના સામે વાંધા ઊભાવામાં આપ્યા છે, પણ માતા રાવમાં સરકારની સવાર માગણી નથી કરવામાં આવી, યથા તેના વ્યુત્પન્ન કરી ન થયા પામે તે માટે સરકાર અર્ધન રૂપે જરૂરી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે, અને 'પાસપાસુ'ની મુલાકાતમાં પણ મિશન વિશ્વાસન રત્ન કામ કરે તે દરમિયાન અમુક આપનેના આવની કાલથી જ અમલ અને જીજ્ઞાસી તેવારી કરવાનું તે છે જ, તે પછી એને જ નોટિસની મુદત માની લેવામાં છે વાંધા.

૧૮. ધારાસભાઓના બદિષ્કારની બાબતમાં તે આટઆટલી થઈ વચ્ચે એક પણ વસ્તુવાળી કમીલ મેં ન સાંભળી. પત્રિકા વર્ષમાં ધારાસભાઓ મારફત આપણે કંઈક કરી શક્યા છીએ એટલે એક જ મુદ્દો સ્થાને મોટે મેં સાંભળ્યો, જે મને કબૂલ છે; અને આપણી બહુમતી યાવ એટલે ત્યાં રહીને આપણે વધુ તાલ આપી શકીએ અને સરકારને ઉભા પણ રાખી દઈ શકીએ એ પણ મને માન્ય છે. પણ ઈંગ્લાંડના ઇનિદાસના અગ્વાસી નરીકે દુર્લભ સહયોગ અને વિલામતમાં એ વાત અત્યારે સિદ્ધાંત રૂપે મનાય છે કે દરેક સંસ્થા વિરોધમાંથી ઉદ્ભવે પોષણ મેળવે છે અને શક્તિ પામે છે.

૧૯. સરકાર આગે નેશનાલિસ્ટોને ધારાસભા બહાર રહેલા જોવા નથી માગતી. હું ચોક્કસ માનું છું કે ધારાસભાની બહાર રહીને વધુ

હું કે એમનો કાંઈ પણ ભાગ આજ આ ધડીએ અમલમાં શકાય તેમ છે. વળી નિશાળો અને વડીલાતો બાળકોમાં 'રક્તે રક્તે' રાષ્ટ્ર ઉમેરવામાં આવ્યો છે. એ આ યોજનાનું અવધારુપણું પૂરવાર નથી કરતો. એ દુર્બળતાનો અવશ્ય સૂચક છે. પ્રજામાં નેટલી ધગશ અને કામ કરનારાઓ નેટલે અંશે આ કાર્યક્રમ સફળ લોહીનું પાણી કરશે તેટલે દરજ્જે એ દીમ્પી આવશે. અસહકારસમિતિ જ્યાંસુધી હયાત છે ત્યાંસુધી તો એ આવી અબીજ અનેક કલમોવાળો કાર્યક્રમ પ્રજા આગળ મૂક્યા જ કરે. મારા દોઢ જ મહિનાના અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ છે. પ્રજામાં પૂરતી લાગણી છે અને આ કાર્યક્રમ અમલમાં મૂક લોકો તૈયાર છે.

૧૫. એથી ઉલટું પરદેશી માલનો અહિંકાર ખરેખર અશક છે. એ કલ્પનામાં બરોબર હોય તોપણ પ્રજા ચાહે તો આજે જ અમલમાં મૂકી શકે એવો વ્યવહારુ કાર્યક્રમ જ પ્રજા સમક્ષ મૂકવું ઉત્સુક છું.

૧૬. એક વાત ચોકખી કરવા હું ખાસ ઉત્સુક છું. જો તમે અસહકારનો કાર્યક્રમ મંજૂર કરો તો આવતી કાલથી જ છોકરાંઓને નિશાળમાંથી ઉકાડી લેવાનું અને વડીલાત અંધ કરવાનું તમારે માથે છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. જો તરત તેમ કરવા તૈયાર ન હો તો જ 'રક્તે રક્તે' વિશેષણ તમને વિચાર કરવાનો વખત લેવા પૂરતી છૂટ આપે છે. આ તો પાયા વગર ઘર બાંધવાવાળી વાત છે. છોકરાંઓને કેળવણી આપ્યા વગર સુંદર મકાન તો શું પણ ઘાસનું ઝુંપકું પણ હું ન ઉલું કરી શકું. પણ પ્રજા એક વાર લડાઈમાં ઉતરી—પછી તે લોહીવાળા હોય કે વગર લોહીની—એટલે તત્કાળ એની નિશાળો અને અદાલતો અંધ જ પડવી જોઈએ. મેં એ લડાઈઓ જાતે નિહાળી છે. ત્યાં તો લાગલી જ અદાલતો અંધ પડેલી મેં જોઈ, કારણકે લોકોને પોતાના ખાનગી કળ્યાનો

વિચાર કરવા પુરસ્કૃત ન રહી; અને નિશાળે બંધ પડી, કારણકે માળાપોએ જોયું કે એવા આપદાળની વખતે તેમનાં હોડરાંઓને માટે ઉચામાં ઉંચી કેળવણી એ જ હતી કે તેમણે નિશાળે જઈ અટકવું. આ એ બાબતો જ આપણી લાગણી અને ધગરાની કમોડી છે.

૧૭. સિટિશ સપૂતે અગાઉ નોટિસ આપ્યા વગર અસહકારમાં સ્વરાજ્યની માગણી બેજાગ્યા સામે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે; પણ મારા દરાવમાં સ્વરાજ્યની સ્વતંત્ર માગણી નથી કરવામાં આવી. થયા તેવા જુદાઓ ફરી ન થયા પામે તે માટે સ્વરાજ્ય સાધન રૂપે જરૂરી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે; અને 'પાલખાણ'ની ધ્યેનામાં પણ મિશન વિલાયત રહ્યું કામ કરે તે દરમિયાન અમુક બાબતોનો આવતી કાલથી જ અમલ અને બીજીની તૈયારી કરવાનું તો છે જ. તો પછી એને જ નોટિસની મુદત માની લેવામાં શો વાંધો ?

૧૮. ધારાસભાઓના બહિષ્કારની બાબતમાં તો આદ્યઆદથી થયાં વચ્ચે એક પણ વજૂદવાળી દલીલ મેં ન સાંભળી. પાંચિસ વર્ષમાં ધારાસભાઓ મારફત આપણે ઈર્ષક કરી રાખ્યા છીએ એટલે એક જ મુદ્દો સાંભળે તે માટે મેં સાંભળ્યો, જે મને કમૂલ છે, અને આપણી બહુમતી થાય એટલે ત્યાં રહીને આપણે વધુ માસ આપી સપ્ટેમ્બર અને સરકારને ઉભી પણ રાખી ઈર્ષ સપ્ટેમ્બર એ પણ મને માન્ય છે પણ ઇંગ્લાંડના ઇનિડાસના અભ્યાસી તરીકે હું જોઈ રાખ્યો છું અને વિલાયતમાં એ વાત અત્યારે સિદ્ધાંત રૂપે મનાય છે કે દરેક સંસ્થા વિરોધમાંથી ઉદ્ભવે પોતાનું મેળવે છે અને રહિ પામે છે.

૧૯. સરકાર આજે નેશનાલિસ્ટોને ધારાસભા બહાર રહેલા જોવા નથી માનતી કે આકલ અનુ પૂં કે ધારાસભાની બહાર રહીને વધ

દેશરોવા થઈ શકે છે. હિન્દના એકપૂરા લોકમાન્ય
 બહાર રહ્યા તેથી જ આવડી અગ્રોહિક લોકમેસ કરી
 ધારાસભામાં ગયા હોત તો કરોડો હિન્દીઓ
 બહુઈ અસર ચલાવી શકત ખરા? અસહકાર વિશે
 તમારી આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ તેની સારેવી
 વાત તમને નથી કહેવામાં આવી, તે મારે કહેવી રહી
 મરણ અગાઉ પંદર દિવસ પર હું તથા લાઇ ચો
 મળવા ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે 'હું પોતે એવી
 કે ધારાસભામાં જઈને જરૂર પડે ત્યાં સરકારને હરકત
 જરૂર પડે ત્યાં સહકાર કરવો એ બહેતર છે, પરંતુ લાઇ ચો
 તેમને પૂછ્યું કે 'આપે દિલ્હીમાં મુસલમાનોને વચન આપે
 શું? લોકમાન્યે જવાબ આપ્યો કે 'અલબત્ત, જો
 કરશે,—અને આ શબ્દો કેવળ ધારાસભાના અધિકાર પૂરતા
 નહોતા—'તો હું તમને મારો કાલ આપું છું કે મારો પક્ષ
 જોડે જ રહેશે.'

૨૦. આ ધારાસભાઓ શું છે? શું તમે એમ માનો છો
 ત્યાં જવાથી અને જઈને ચર્ચા કરવાથી તમે બ્રિટિશ પ્રધાનો ઉપર
 અસર કરી પુર્કો જોડેની શરતો ફેરવાવી શકવાના છે, અથવા
 પંચાયતને માટે પચાસાપ કરાવી શકવાના છે? માત્રવિચાર કહે છે
 કે કૉંગ્રેસ કમિટીની ધણી ખરી માગણીઓ હવે જઈ જ પૂરી
 પડશે, કારણકે મૂલમમાં સાગ લેનારા ધણા ખરા વડા અમલદારો
 ચાલ્યા ગયા છે અગર જવાના છે, અને ખુદ વાઈસરૉય પણ
 ઉનાળો આવતાં જશે. હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં પોતે તો
 આટલું જ ફરિયાદ ગિરોઈમાં કલમ નથી સારી ને ના આ વિશે
 ચર્ચા થઈ ત્યારે એ જ વાત પર ભાર વડા કાલે અમલદારોને
 તેમની નિષેધક અને મૂલમાટની દૃષ્ટિએ જ જોવામાં
 આવે, તેમની મુદત પૂરી થયે નહિ, અને

તેની મૂલ પૂરી થવા અથાક ચાલનારું ન આવે તે
 રિપોર્ટ થવાની રજા પાડવામાં આવે. મૂલ પૂરી થવે તે વખતે, ૫
 મું ૩ બીજા અમલદારો મું, આપે જલ્દી છે એ જાણે માટે રૂં
 કરું છે? મારે તેમની પાને પધાનાય કરાવે છે, તેમનાં
 અંતરજીવનદાયમાં છે, અને તેમાંનું હું તેમનું નથી જ જ્ઞેતે. એની
 રિવિનિ અમનસર કોમિશન વેગાએ એ જોઈ રાખી હતી, તેની જ
 સદસર જોઈ સદસર કરવાની નરંજીમાં એ કોમિશનને ને વેગાએ મોટા
 ખર્ચે આમલક કરો દતો. ૫૫ પાછળથી મારી આંખો ઉપરી
 અને ફુલ્લી અંતઃકરણે મેં જોયું કે બિટિશ પ્રધાનમંત્રી કે
 દિલી સરકારે જાણે મૂળથી જ કદિ દિલ્હી બધું કંઈક નથી.
 ૫૬૫૫ કરવાને બદલે તમને ઉઘડું દેખાડી દેવામાં આવ્યું કે
 બિટિશ ચાન્સ દેશને જો તમારે રહેવું હશે તો જુલમ અને
 તાલુની આજુ તમારે માની લેવી પડશે. આદલા માટે જ હું આ
 જાણિએની રોગીને આપારની અદાલતોની અને રાષ્ટ્રીય સાળાઓ
 ન રથાપી શકું તો મારાં ઓકરાઓના સિસલુની સુદાં બેટ
 અમલવા ઇચ્છું છું.

૨૧. ૫૬૫ એવી રાષ્ટ્રીય સાળા પ્રથમ સ્થપાય અને પછી
 આપણાં ઓકરાઓને આપણે સાળામાંથી ઉઠાડીએ એવી રાહ
 જોવાની હું ચાહતી ના પાડું છું. જરૂર હોયે યશે એટલે
 સાધનો એનીમેજે ઉઠા યશે. આપણા ઓકરાઓ સાળા બહાર
 નિકળશે એટલે આપણા માલનિયાજ જ રાષ્ટ્રીય સાળાઓ માટે
 કેં ઉપરાવવા કરતા થઈ જશે હું દિલીઓને માનવમરના રાખવા
 નથી માગતો દરેક દિલી રીનસર કેળવાય, પોતાના રાદના
 પ્રતિજ્ઞ સમજતો થાય અને પોતાને ગુલામ બનાવનારી કેળવણી
 કરે એમ હું ઇચ્છું છું.

૨૨. એ જ આખો છેલ્લો કહી લખશ. પ્રજા ઝીણા બેદ નથી સમજી શકતી. એને તો એમ જ લાગે છે કે પ્રજા સરકારની જોડે સહકાર કરવા ઇન્કાર કરતી હોય ત્યાં નવી ધારાસભા રૂપે ભૂલથી પ્રજાના પ્રતિનિધિ મનાતા મંડળમાં તો અસહકાર સૌ પહેલાં દેખાઈ આવે એ જોઈએ. અને તેમ થતાં સરકારની આંખો જરૂર ઉઘડી જશે. વાત તો એમ ધારાસભામાં જવાની ના પાડનારા ધારાસભાઓનો બધો કંઈ ખેસી રહેશે નહિ, પણ દેશના એકબીજા છતાં સરકારની નહિ પણ લોકોની નજરે એકેએક લાવશે અને કૉંગ્રેસ પણ દર વર્ષે એ દુઃખોને જોઈ એ બધાં દુઃખોનું જોસ આ મહાપ્રજામાં અસાધારણ ધગશ આણે અને તેના મહાક્રોધનો અદભૂત કાર્યશક્તિના રૂપમાં ફેરવી નાખે.

૨૩. ધ્યાન રાખજો કે મુસ્લીમ લિ સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પોકારી ચૂકી છે. આપણો ખેંચે અને ત્રણ ભાગ એથી તદ્દન ઉઘડી સાફ છે. સ્વતંત્ર છતાં એક જ નિર્ભય

મુસલમાન ધારાસભા

અડચણ

ખરા !

એ

દષ્ટિએ

અહિં

વાત તરફ

કે મુસલમાન

ભાંગી પડે

વાત નથી કરે

૭. આપણે એક કસમ લેવાના છે, કે જેલની અને મારણીની બરદાસ કરવાને આપણે તૈયાર છીએ, તેમ જ મોતની બરદાસ કરવાને તૈયાર છીએ. અને તે શામાટે? અમારા મુક્તકર્તા માટે અમારા મજબૂબને માટે. તે સાથે બીજી શરત એ છે કે તેમ કરતાં છતાં પોતાના ગુસ્સાને રોકીએ. બરદાસનો અર્થ જ એ છે કે હું ગાળ દઉં, છતાં તમે સામી ગાળ ન દો. હઝરનઅલી પર કોઈ પાગલ ચૂંક્યો. તેઓ ઉઠ્યા અને ચૂંકનારને ચૂંચન કર્યું—મારી બક્ષી. તેઓ જો સામા ચૂંક્યા હોત તો ઇસ્લામ આજ આવો ન હોત. આ પુરાણી રીત છે. આ કંઈ ગીતાજીમાં, ભાગવનમાં, કે કુરાને-શરિફમાં કે ગ્રંથસાહેબમાં જ છે એમ નથી. બધા ધર્મોમાં એ જ વાત છે કે સખુરીથી જે કામ લેશે તેની ભૂલ ખુદા માફ કરશે—ખુદા કલ્યાણ કરશે.

૮. હું હંમેશને માટે તમારી તલવારને છીનવી લેવા નથી માગતો, અત્યારે તો છીનવી લઉં જ. તેમાં આપઘાત નથી. આપઘાત હિંદુ અને મુસલમાન બન્ને ધર્મમાં હરામ છે. પરંતુ પર કુદૃષ્ટિ કરનાર—અત્યાચાર કરનાર કોઈ પાગલ હોય તો તેણે તો જરૂર સાબરમતીમાં પડી મરવું જોઈએ. બાકી સ્ત્રીને પોતાનું શિશુ જળવવાનો બીજો માર્ગ ન હોય ત્યારે તે આપઘાત કરે. પણ દેશને ખાતર સખુરી જળવતાં મરણને ભેટવું પડે તો તે આપઘાત હરગીઝ નથી. હિંદીઓ નિશ્ચય કરે છે કે હિંદુસ્થાનનું તારણ શાંતિ વિના અશક્ય છે, કેમકે શાંતિ વિના હિંદુસ્થાન એક ન થાય, શાંતિ વિના રેટિયો ન ચાલે. હિંદુ-મુસલમાન એકતા વિના અને રેટિયા વિના હિંદુસ્થાન એક ડગલું પણ આગળ ન જઈ શકે. હિંદુ-મુસલમાન એકતા એ હિંદુસ્થાનના પ્રાણ છે, રેટિયો શરીર છે, બન્નેની જડ શાંતિમા રહેલી છે. આજે પણ હજી તમને સમજાવવાનું બાકી રહ્યું હોય તો હું પણ પાગલ અને તમે પણ પાગલ. અનુભવથી જુઓ કે શાંતિથી, અસહકારથી કાવતો નીચે નીચે જાય તો આજે સ્વરાજ્ય કેમ નથી મળ્યું એ સવાલ મને કોઈ

પૂછી નહિ શકે. સ્વરાજ્ય તો તમારા ખીરસામાં પડેલું છે. હામ દો ને લો. મજબીયુક્તને સ્વરાજ્ય નહિ મળે. યોદ્ધાઓ તો આ જ કહેતા કે આજે તમે સૌને પુત્રને સૌને હોડિ, દુકાર બનો. તમે હજી ખણી સમજ્યા ન હો તો મારી છબથી હવે દુઃખ તમને કંઈ અંતગાવવા નથી માગતો. હું ચાટું છું: તમે ઇશ્વરની આર્થના કરો, તમારા પોતાના પર હાતમાર રાખીને પોતાના દિલને પૂછો, એકાંત સ્થાનમાં જઈને બેઠગી કરો, અને તમારા બીનરના અવાજને પૂછો કે મેં વાત કહી તે સચી છે કે નહિ. સચી માનવા હો તો તેની સારી રીતે કદર કરો અને તૈયાર થઈ જાઓ. જેલ બહાર હશે તેણે કારણ બનાવવું પડશે. કારણ હશે તો ઠીક, નહિ તો તમારી અને મારી બારે ફેંજી થશે.

૯. ધ્યેય એ કપડાં જેવી વસ્તુ ન હોવી જોઈએ કે જે ધડીમાં પહેરાય અને ધડીમાં ફહાડી નખાય. ધ્યેય તે છે કે જેને માટે મનઓ જમાનાના જમાના સુધી મરી જાય છે.

પરિશિષ્ટ ક.

કલકત્તા કૌન્સિલનો ઠરાવ.

ખિલાફતની બાબતમાં હિંદી સરકાર તેમ જ સામ્રાજ્ય સરકાર બન્ને તેમની હિંદુસ્થાનની મુસલમાન પ્રજા પ્રત્યેની ફરજ અદા કરવામાં લડાડડતી રીતે ખોટી નિવડી અને મુખ્ય પ્રધાને પોતે આપેલાં વચનનો જાણી જોઈને ભંગ કર્યો. આથી મુસલમાન લાઇઓ ઉપર આ રીતે આવી પડેલા ધાર્મિક સંકટને ન્યાયની રીતે દૂર કરવામાં મદદ કરવાની દરેક ખીછ હિંદી ડ્રામની ફરજ થઈ પડી છે; વળી ૧૯૧૯ ના એપ્રિલ મહિનામાં બનેલા બનાવોના સંબંધમાં પંજાબની નિર્દોષ પ્રજાનું રક્ષણ નહિ કરવામાં તથા જે અમલદારોએ સિપાઈને ન છાજે એવી જંગલી રીતો અખત્યાર કરી ગુન્હા કરેલા, તેમને શિક્ષા નહિ કરી તથા જે સીધી કે આડકતરી રીતે ઘણા ખરા અમલદારોના ગુન્હાઓ માટે તથા પ્રજાનાં દુઃખો તરફ નિષ્ઠુર વર્તન માટે જવાબદાર ગણી શકાય એવા સર માઈકલ ઓડવાયરને નિર્દોષ ઠરાવી, એ બન્ને સરકારે પ્રજા તરફ અત્યંત ગેદરકારી અને કર્તવ્યભ્રષ્ટતા દર્શાવી છે; વળી એ જ બાબતમાં આમની-અને તેથી થે વિશેષ ઉમરાવોની-સભામાં જે ચર્ચા થઈ, તે ઉપરથી (વિલાયતમાં) હિંદુસ્થાનની પ્રજા તરફ સમભાવનાનો અત્યંત અભાવ, અને પંજાબમાં ત્રાસ વર્તાવી પ્રજાને દાખી દેવાની રાજ્યનીતિની ખરેખરી પસંદગી જ ઉઘાડાં પડ્યાં છે; અને વાઈસરોયના છેલ્લા લાખણ ઉપરથી ખિલાફત અને પંજાબની બાબતમાં જરાયે પશ્ચાત્તાપની લાગણી નથી એમ પૂરવાર થાય છે.

● 知：知（し）る、知（ち）る、知（ち）り、知（ち）れ、知（ち）れぬ

- [illegible]

- [illegible]

- (૩) આ વિષયમાં દરજ્જાના ફરજીયાત રહેલી દરજ્જા જે ગર્ભ માનમન રાજીવી તેના અંતરિયાં રૂપે જેના છે તેના રહે છે તેથી તથા માન-માંદ દાણ, દાણાઓ ઉપરના અંકુસ દાણ, બાલકો અને બાલકોમાં દાણ, સરકારની સત્તા બાંધે છે તેથી, અને આ દિલ્લાસમાં એકામાં એકામાં જેનામાં બેઠું રહે, અને બાંધેલી મુદતો બર આપવા માટે એકામાં એકામાં બેઠું બાંધેલા રહે, એ સર્વે કારણોનો વિચાર કરી, આ કામિસ પ્રજાને આમદપૂર્વક એવી સલાહ આપે છે કે —

- (ક) ખિનાબો અને માનના (આનરરી) હોદાઓ,
તથા નુનિસિપલ અને લોકલ મંડળમાં સરકારે
નિમેષા અધિકારના હોદાના સંજ્ઞાનામાં ગ્રાપવા.

- (ખ) સરકારની ધંપીઓ નથા હરખારોમા, નથા સરકારી અમલદારોએ બરેલા કે અમના માનમા બરાયેલા

જાનકી એ કામગીરીને જવાબી હોવા તેમાં કોઈપણ
ફેરફાર નહીં હોય.

(૧) આ અધુનની વિધેય આકૃષ્ટ, જરૂરી બની જાય
જુદાઈ આગળ પાસા પાસા જાયેલા કિસ્મતી તે
અવગણી જ્યાં આંતરરાષ્ટ્રીય છે.

(૨) જાનકી એ કામગીરીને જવાબ હજી જાણેલા પુરવારી
કામે પણ જાણવામાં નથી અને તેમજ પાસા જાણેલા
અને જરૂરની જાણવામાં નથી અને આમથી
કામગીરીને જવાબમાં નથી.

૩. હવે કામગીરી એ જાણવામાં કિસ્મતી વિધેય સરકાર
દે. અધિકાર વિધેયના જાણવામાં કામગીરી એ જાણવામાં આ કિસ્મતી
કામગીરીને જવાબમાં નથી.

(૩) તેમજ હવે કામગીરીના જાણવામાં કામગીરીને જાણવામાં
કામગીરીને જવાબમાં કામગીરીને જાણવામાં નથી.

(૨) વિદેશ પરના કામગીરીના કામગીરીને જાણવામાં
પુરવારમાંથી જ પાસા મને પુરવાર થઈ શકે તેવા કામગીરી
કામગીરીને જવાબમાં કામગીરીને જાણવામાં નથી.

(૩) એ અધિકારીઓ મુદ્દાનો સાર જ એ છે કે કામગીરીના
નિષ્પક્ષપાતી નિવેદન ન લાવવો પણ અધિકારીઓના
દુષ્કૃત્યોનો ટાંકપિછોડો કરી આખા પ્રકરણ કામગીરી
છોડી દેવો.

(૪) તેમજ ગુ-દેગાર અધિકારીઓ સામે લેવા લલામણ કરેલ
પગલું આ પ્રકરણની ગંભીરતા તરફ લેવામાં નથી.

જેવું હોય બ્રિટિશ ન્યાયના નિષ્પક્ષપાતીપણા વિશેની બધી બાબત કદપનાઓ તેણે નષ્ટ કરી છે.

- (૫) બ્રિટિશ પ્રજા પંચાયતના અત્યાચારોની બરપાઇ કરવા ધટું પગલું લેવાની બાબતમાં જે રીતે નિષ્ફળ નિવડી છે, હિંદી સરકારની એ વિશેની લલામણોમાં જે રીતે સંમત થઇ છે અને પંચાયતના અધિકારીઓના અપરાધોને તેણે જે રીતે જતાં ક્યાં છે, તે સામે આ કૌન્સિલ પોતાની સખ્ત નિશાના બહેર કરે છે. વળી આ કૌન્સિલ એમ પણ માને છે કે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે પોતાના ખરીતામાં સુંદર અને ઉચ્ચ ભાવનાઓની વાતો કરેલી હોવા છતાં તે અનુસાર અમલ કરવામાં તે નિષ્ફળ નિવડ્યું હોવાથી હિંદી પ્રજાનો વિશ્વાસ ઓથો છે.

બાહ્ય બિબિનચંદ્ર પાણી ઉપમૂચનાં.

૧. સને ૧૮૧૬ના એપ્રિલના બનાવોની બાબતમાં દિદી તેમ જ બ્રિટિશ સરકારે સાવ બેદરકારી બનાવી અને નિર્દોષ માણસોનું રક્ષણ ન કરતાં તેમને દિયકારા અને જંગલી અમલદારોના બક્ષ થવા દીધા; વળી જે 'સર માહકલ ઓડવાયર' મીધી કે આકતરી રીતે તેના અમલ દેહના અમલદારોના ગુન્હાઓને મારે નોખમદાર અને પ્રજાના બધા કુ:ઓ નરક બેદરકાર નિવડ્યો તેને હોય મુક્ત માન્યો; વળી આમની સખામાં અને ખાસ કરીને ઉમરવોની સખામાં દિદના લોકો પ્રત્યે દિસમંજોરો જે અભ્યવ અને પંચાયતમાં અખન્યાર કરવામાં અવેલી ગુણમ અને કવની નીતિ પ્રત્યે સંમતિ દર્શાવવામાં આવ્ય. તેથી.

૩. વળી હિંદમ. વચ્ચે પણ ખરે અધિકારી બરે મિનઅધિકારી મુરોપિનોએ ઉપની જ કવ અને ગુણમની નીતિને દા: અપો છે એટલું જ નહિ, પણ એ કવ અને ગુણમની નીતિ

ચલાવનારાઓનું ગૌરવ કરવાને કુંડ અને એવા જ બીજા માન આપવાના પગલાં પ્રત્યક્ષ લઈ રહ્યા છે તેથી.

૮. વળી ખિલાફતની બાબતમાં હિંદી તેમ જ બ્રિટિશ સરકાર હિંદી મુસલમાનો તરફની તેમની ફરજ બજાવવામાં સદંતર નિષ્ફળ નિવડી છે; તેમ જ વડા પ્રધાને તેમને આપેલું પોતાનું વચન બાળી બૂચરને તોડ્યું તેથી.

૯. વળી સુલેહની શરતોમાં સુચવવામાં આવ્યું છે તે મુજબ તુર્કી સામ્રાજ્ય છિન્નલિપ્ત કરી તેનાં ખંડિયા રાજ્યો કરી નાખવામાં હિંદને લય ઉભો થવાનો સંભવ રહેલો છે તેથી, અને આ બધા અન્યાયોનો અસરકારક ઇલાજ અને તેમ કરી બનવા ન પામે એ વિષેની ખાત્રી હિંદના સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાના હક્કોને તત્કાળ કબ્જ રખાવવામાં જ રહેલી તેથી આ કૉંગ્રેસ એવો ઠરાવ કરે છે કે

(ક) આગેવાન હિંદીઓના ઑલ ઇન્ડિયા કૉંગ્રેસ કમિટીએ ચૂંટી કહાડેલા સભાસદોના એક મિશને મુલાકાત લઈ વડા પ્રધાનને કહેવું અને એ મિશને વડા પ્રધાન સન્મુખ હિંદનાં દુઃખોની યાદી તેમ જ તત્કાળ સ્વતંત્રતા બક્ષવાની માગણી રજુ કરવી.

(ખ) આ મિશનની મુલાકાત લેવાની અગર ૧૯૧૯ ના સુધારાના કાયદાની અવેજીમાં સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય હિંદને આપવા એ ના પાડે તો હિંદ હવે - પરાધીન પ્રાંત તરીકે રહેવા બિલકુલ તૈયાર નથી એ વિશે બ્રિટિશ પ્રગ્તને હાંસાભાર શંકા ન રહે એવા સક્રિય અસહકારની નીતિ પ્રગ્તએ અપ્પત્યાર કરવી.

(ગ) દરમિયાન હિંદી પ્રગ્તએ મહાત્મા ગાંધીજીના અસહકારના કાર્પકમની તરફેણમાં વિચાર કરવો અને અંતે તેમાં જરૂર જણાય તો સુધારાવધાન કરીને આખા દેશમાં અગર અમુક પ્રાંતો પૂરતા સંજોગો અનુસાર તે અપ્પત્યાર કરવો; એ સંજોગોનો વિચાર એક સંયુક્ત કમિટિ કરે

જેમાં (૧) કોંગ્રેસના વિચ (૨) યુસ્તીય વિચના પાંચ (૩) સેન્ટ્રલ ખિલાફત કમિટીના પાંચ (૪) અસહકારને સિદ્ધાંત સ્વીકારનારી દરેક દેશીય વિચના પાંચ એ મુખ્ય અભિપ્રાય રહે. આ સંયુક્ત કમિટીના પ્રમુખ મદદમાં ગાંધી ધાવ.

(૫) દરમિયાન ગાંધીજીના અસહકારના કાર્યક્રમને અમલમાં મૂકવાની તૈયારી તરીકે નીચેના કાર્યો તરત દાખ પડવામાં આવે:—

(૧) મન આપનારાઓને અસહકાર વિષે મમલુની આપવી.

(૨) શાસ્ત્રીય શાળાઓ મુદતી.

(૩) સવાદ પંચાલનો મુદતી.

(૪) ખિતાબો અને ભોજાના મનદો ન મળતા દેશ તેવા માનના દેશો હોદ્દા.

(૫) સરકારી ભેડીઓ, દરખાસ્ત અને એવા મેલાવણામાં ન જવું.

(૬) મહત્વ મદદનો રદ. પી મહત્વને સંતોષિત કરવું.

(૭) કુટુંબિકત બેઠા અને કુટુંબિકતને લઈ અસહકાર બીજા વેચાર ઉદ્દેશ્ય અનુસાર દિવસ મુદતી રહે તેવો મેંચી હેરી. તે જ મેંચી મહત્વને પળે પળે અનુસાર મુદતી નિર્ણય કરવું.

(૮) પરીણતી અસહકારને મહત્વને સંતોષિત કરવું. દરમિયાન અને મહત્વને લઈ અસહકારને સંતોષિત કરવું. દરમિયાન અને મહત્વને લઈ અસહકારને સંતોષિત કરવું.

(૯) અસહકારને મહત્વને સંતોષિત કરવું. દરમિયાન અને મહત્વને લઈ અસહકારને સંતોષિત કરવું. દરમિયાન અને મહત્વને લઈ અસહકારને સંતોષિત કરવું.

પરિશિષ્ટ સ્વ.

નાગપુર કાંગ્રેસનો ઠરાવ.

૧. નાગપુરની કાંગ્રેસે એક પણ વિરુદ્ધ મત પડ્યા વગર અસહકારનો જ ઠરાવ પાસ કર્યો હતો તે નીચે મુજબ છે:—

આ કાંગ્રેસ એવો મત ધરાવે છે કે ચાલુ હિંદી સરકારે હિંદી પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોયો છે તેથી; હિંદી પ્રજાએ હવે સ્વરાજ્ય સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેથી; છેલ્લી ખાસ કાંગ્રેસ અગાઉની આજ્ઞાસુધી મળેલી એકેએક કાંગ્રેસ પોતાના હક્ક અને સ્વતંત્રતા સ્વીકારાવવાના તથા અનેક ભારે રાષ્ટ્રીય અન્યાયોની અને તેમાં જે ખાસ કરીને ખિલાફત અને પંગખના અન્યાયોની દાદ મેળવવામાં નિષ્ફળ નિવડી છે તેથી—આ કાંગ્રેસ તેણે કલકત્તાની છેલ્લી ખાસ એક વેળાએ પસાર કરેલો અહિંસાત્મક અસહકારનો ઠરાવ ફરી બહાલ રાખે છે અને જાહેર કરે છે કે ચાલુ સરકાર સાથે સ્વેચ્છાપૂર્વક રાખવામાં આવતા વ્યવહારના ત્યાગથી માંડીને છેક કરો આપવાની ના પાડવા સુધીનો આખો કાર્યક્રમ અગર તેનો ચોક્કસ ભાગ કે ભાગો કાંગ્રેસ અગર ઓછ ઇન્ડિયા કાંગ્રેસ કમિટી નક્કી કરે તે તે વેળાએ અમલમાં મૂકવો અને દરમિયાન પ્રજાને તેને સાર ફળવવા માટે નીચેની દબે અસરકારક પગલાં લેના રહેવું:—

૨. (ક) સોળ વર્ષની અંદરનાં નિશાળોમાં જતાં છોકરાંઓનાં માત્રાપોતે (જાળકાને પોતાને નહિ) સરકારની માલેકીની, સરકારી મદદ લેનારી અગર કોઈ પણ વ્યક્તિના સરકારી અંદુશ હેઠળની શાળાઓમાંથી ઉઠાડી લેવાની આગતમાં વધુ જોગવાઈ પ્રયત્નો કરવાની અને

તેની સાથે સાથે જ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અમર તેને અભાવે તેમના હાથમાં દોષ તેવી બીજી સાધનો ઉભા કરીને એવાં-છાકરાંઓની ડુંગવણીની ગોઠવણ કરવી.

(ખ) સોજા વર્ષ અને તેથી વધારે વયના વિદ્યાર્થીઓએ જો તેમને સામગ્રી હોય કે જે સરકારનો નાશ કરવાની પોતાના રાષ્ટ્ર ગંભીર પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેવી સરકારના હાથ અમર અંકુશ હેઠળ આસતી કે તેની મદદ સેની શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ડુંગવણી લેવી એ તેમના અંતઃકરણની વિરુદ્ધ છે તો તેમણે વચરવિચરે અને પરિણામ સાધું ન જોતાં તત્કાળ પોતપોતાની શાળા-કોલેજોમાંથી છીડી જવું અને કાં તો અસહકારની પ્રતિજ્ઞા કાઢી ખાસ સેવા બળવવામાં શેકાર્થ જવું અમર તો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓમાં જઈ ત્યાં પોતાની ડુંગવણી આણુ રાખવી.

(ગ) સરકારી, સરકારી યુનિવર્સિટીને જોડાયેલી અમર તો સરકારી મદદ લેનારી શાળાઓના શિક્ષકો, સંચાલકો, બવરથાપકો તથા દૂરદ્રીઓએ તેમ જ યુનિવર્સિટીઓએ તથા લોકલ બોર્ડોએ પોતપોતાની શાળાઓ અને શિક્ષણસંસ્થાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દેવી.

(ધ) વજીતો અને ધારાશાઓઓએ પોતાની વજીયાત છોડી દેવા વધુ જોરબળો પ્રયત્નો કરવા અને દેશસેવાના કાર્યમાં શેકાર્થ જવું; અને અસીયોને તેમ જ વજીતોને પણ સવાદ મારફત ધરમેજે કષ્ટઆ પતાવવા અને અદાલતોનો બદિષ્કાર કરવા વિનવવા.

(ઢ) દ્વિદુસ્થાનને આર્થિક દશાએ સ્વનંત્ર અને સ્વાધીન બનાવવા સ્પષ્ટ દેશના વેપારીયને ધાર ધાર પરદેશીઓ જોડેના વેપારી સંબંધ તોડવાનો કાર્યક્રમ પાર ઉતારવા

વ્યવહારમાં તે જ રીતે આપસના વ્યવહારમાં પણ પ્રગ્નનાં વાણી તેમ જ વર્તનમાં અહિંસાની તેટલી જ સર્વોપરી અગત્ય છે એમ માને છે. આ કોંગ્રેસ એમ પણ માને છે કે ખૂનામરઘા કે શરીરગતની કદપના સાચા લોકસત્તાવાદની વિરોધી છે એટલું જ નહિ, પણ એ અસહકારનાં ખીજાં પગથિયાંઓના અમલની પણ આડે આવનારી છે.

૬. અંતમાં ખિલાફત અને પંજાબ પ્રકરણોનો ન્યાય મળે અને એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ્ય સ્થાપી શકાય તે સારૂ આ કોંગ્રેસ તેને જોડાયેલા તેમ જ વગર જોડાયેલાં સર્વે જાહેરમંડળોને વિનવે છે કે તેમણે અત્યારે ખીજાં બધાં કામ પડતાં મૂકીને સરકારની સામે અહિંસા અને અસહકારનો પ્રચાર કરવામાં જ પોતાની બધી શક્તિઓને રોકવી. વળી સરકાર સામેના આવેલા અસહકાર પ્રગ્ન આપસના ભેદ ભૂલીને સંપૂર્ણ સહકાર બતાવે તો જ અને ત્યારે જ કૃતેહમંદ થઇ શકે તેમ હોવાથી આ કોંગ્રેસ બધા જાહેર મંડળોને વિનવે છે કે તેમણે હિંદુ-મુસલમાન એકતાને વધારવા સર્વ પ્રયત્નો કરવા. આ કોંગ્રેસના હિંદુ પ્રતિનિધિઓ પણ આગેવાન હિંદુઓને વિનવે છે કે તેમણે બ્રાહ્મણ કે અબ્રાહ્મણ વચ્ચેના બધા કલેશ-કજબાઓની સમાધાની કરી દેવી અને અસ્પૃશ્યતાની એબમાંથી હિંદુધર્મને ઉગારી લેવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો. તેઓ ધર્મચાર્યોને પણ માનપૂર્વક વિનવે છે કે તેમણે દબાયેલા વર્ગો પ્રત્યેના વર્તનની બાબતમાં હિંદુધર્મની સુધારણા કરવાની સમાજમાં વધતી જતી ઇચ્છાને સહાયકર્તા થવું.

મહાત્મા ગાંધીજીનો ટેકો.

ગાંધીજીએ આ હાથને ટેકો આપતાં જણાવું હતું કે કોંગ્રેસનો હેતુ જાત જાતિના 'અંતરના નાદ'ની આડે આવી શકે નહિ એનો એવો અર્થ કરવો એ જૂથ છે. કોંગ્રેસના હેતુને એ રીતે અંધનકારક મળ્યાનો મેં કદિ આમદ નથી જનાર્યો. હજારન મોદાની માટે જ વિદ્યાર્થીઓની બાળનમાં ખૂબી સેજ વર્તી વપની મર્જાની સામે છે. હું દીકરા કે સોજ વર્તી અંતરનો જાણ વિદ્યાર્થી શાળા ઉદ્યોગનો નિમણી દરો તો આ દુનિયામાં તેને જાણ અદકારી શકનાર છે? પણ કોમજ વપના બાળકોને આપણે અસહકારનો ઉપદેશ ન કરવો ઘટે. એના અંતઃકરણને જાગ્રત કરવાનું કામ આપણું નથી પણ એના આજ્ઞાપનું છે. 'અંતરના નાદ'ને માન ન આપતાં કોંગ્રેસની આજ્ઞાને માથે અજાવવાની સૂચનાને હું મજતો નથી ઘઈ શકતો. મારા પોતાના અંતરના નાદની વિરુદ્ધ હું કોંગ્રેસની બહામણુ યથેચી જોઉં તો શું કરું? મારે તો હજારોની મેદનીએ કરેલી આજ્ઞાની વિરુદ્ધ જાગ્રતે પણ મારા 'અંતરના નાદ'ને માન આપવું રહ્યું. આથી જ મેં અલિંગદ અને કાશીના વિદ્યાર્થીઓને 'અંતરના નાદ'ની પવિત્રતા ફરી ફરીને સમજાવવા પાછજ એટલી તરહી લીધી. પોલિસ અને ઘરકરી લોકોના સંબંધમાં પણ સાહેબ લોકોના નોકરીને ફોડવાનો હાથમા આશય નથી. એમાં તેમને એટલું જ સમજાવવાનો આશય છે કે આ મંતાની સરકારની સેવા બજાવીને તેઓ અવદેશનુ અદેશાણુ કરે છે. આ તેમને સૂઝી જાય એટલે તેઓ નોકરીઓ છોડે આપણે તેમની વફાદારીને કે નોકરીને અંગે રહેલી તેમના કરજ વિરુદ્ધ તેમને નથી ઉશ્કેરતા. આપણે તો માત્ર એમના અતઃકરણમા જગતી આત્મજ્યોત્ ફોડવી ન નાખવાને જ માત્ર એમને સમજાવવાની છીએ આ વાતને કહો તો હજી વધારે ૨૫૯ કરે.

જો હું પોતે જનરલ ડાયરની હાથ નીચેનો કાંઈ સિપાઈ હોત અને જલિયાંવાલામાં મને નિર્દોષ માણસો પર ગોળી ચલાવવાનો હુકમ મળ્યો હોત તો હું જીવને જોખમે પણ એ હુકમનો અનાદર કરવાનો મારો ધર્મ ગણત. સિપાઈની જિંદગીની સપ્તાઈથી હું વાકેફ છું છતાં કહું છું કે જો કાંઈ સિપાઈને એના અમલદાર તરફથી એના પોતાના 'સ્વધર્મ'ની વિરુદ્ધ જનારો હુકમ મળે તો પોતાની જિંદગી આપીને પણ એ હુકમનો અનાદર કર્યે જ એને છૂટકો રહ્યો. મને ઉમેદ છે કે આ દરાવને પાસ કરીને તમે છેલ્લા ત્રણ મહિનામાં સરકાર જોડે અગર તો આપણી વચ્ચે મચેલાં વિખવાદ અને કલેશ-કડવાંશ-સર્વ કંઈ ભૂલી જશો અને કેવળ એક ચિત્ત થઈને દરાવમાં દોરેલો કાર્યક્રમ પાર પાડવાના કામમાં લાગી જશો. આટલું કરશો તો હું ફરી એક વાર તમને યાદ આપું છું કે સ્વરાજ્ય મેળવવાને એક વર્ષ પણ નહિ અને નવ મહિના પણ તમને લાગવાના નથી.

પરિશિષ્ટ ગ.

અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ.

૧. હેઠી મહાસભાની બેઠક બાદ હિંદુસ્થાનના લોકોએ સ્વાતંત્ર્ય ઉપરથી જોખું છે કે અદિસાત્મક અસહકાર અખત્યાર કરવાને લીધે દેશે નિર્મયતા, આપભોગ અને આત્મ-માનમાં ભારે પ્રગતિ કરી નથી, તથા એ પ્રગતિથી સરકારની પ્રતિજ્ઞાને ભારે ધક્કો પડ્યોયો છે તેથી, તથા દેશ આખો સ્વરાજ્યની દિશામાં અપાટભરે પ્રગતિ કરી રહ્યો છે તેથી, આ મહાસભા કલકત્તાની મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં પસાર થયેલો અને નાગપુરમાં ફરી મજબૂર થયેલો ઠરાવ કાયમ રાખે છે અને જ્યાંસુધી ખિલાફતનાં તથા પંજાબનાં દુઃખોનું નિવારણ ન થાય તથા સ્વરાજ્ય ન સ્થપાય અને હિંદુસ્થાનના રાજ્યવહીવટનો કબજો બિનજવાબદાર સરકારના હાથમાંથી હિંદુસ્થાનના લોકોના હાથમાં ન આવે ત્યાંસુધી અત્યાર કરનાં વધુ જોસથી અદિસાત્મક અસહકારનો કાયમ દરેક પ્રાગ પોતાને માટે જે રીતે અલાવવાનું કરાવે તે રીતે આજ રાખવાનો પોતાનો મક્કમ નિશ્ચય નહોતો કરે છે.

૨. વાસ્તવમાં સાહેબે જાહેરના પોતાના અપરજોમા જે બધી ધમકાવ્યા અ.વા છે તેથી તથા તેને ચિન્તુને દિલ્લી સરકારે જુદા જુદા પ્રા. મ. નિયત કરવા દરેક રેવનુ નામીને મેનકાઈદે અને અ.વા. મ. નામીને નામની રજૂ નામની-સભાએ નામ જમાવવાની રીતે નામ કરીને અત્યાર કરનાં નામ નામ નામના કરેલા નામને પાટીલ કમલ નામ અ.વા નામ કરી નામ આ કમલની નામના નામ કરેલા મદનજી નામ નામ કરી નામ.

ગુજરાતી દેવાનો તથા લોકોને તેમની મદદ મળતી બાંધ કરવાનો છે તેથી, આ મહાસભા હરાવ કરે છે કે મહાસભાની તમામ પ્રવૃત્તિઓ તેણે દરજ્જે જરૂરી હોય તેણે દરજ્જે મુદતવી રાખવી અને સફ્ટ કોમને મહાસભા અપીલ કરે છે કે તેમણે ગાંધી ૨૩ મી નવેમ્બરે મહાસભાની દરજ્જાદાર સભાએ મુંબઈમાં નક્કી કરેલા હરાવમાં જણાવેલી શરતો પ્રમાણે સ્થાપના દેશમર જે સ્વયંસેવક સેન્યો તૈયાર કરવામાં આવે તેમાં જોડાઈને શાન્તિપૂર્વક તથા કશી પણ હોલ્ડા કર્યા વિના પકડાયા મારે પોતાની જાનને અર્પણ કરવી. વળી નીચે જણાવેલા પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી ન કરે તેને સ્વયંસેવક તરીકે સ્વીકાર્યો નહિ:—

૧. માર્ગને સ્વચ્છ રાખીને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે

(૧) હું રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સેન્યનો સૈનિક થવા પ્રયત્નું છું.

(૨) ત્યાંસુધી હું ને સેન્યમાં સ્વીકૃતિ ત્યાંસુધી હું વાતો અને કર્મોના અધિકારપરાયણ સ્વીકૃતિ તથા મનસા પણ તેવા જ રહેવાનો ખરા દિવસી પ્રવલ્ન કરીશ, કનેનુંકે હું માનું છું કે હિંદુસ્થાનના આત્માના સર્વોચ્ચમાં કેવળ અધિકાર જ સ્થિતિદાય તથા પંચાંગને મદદ કરી શકે અને સ્વયંસેવકની સ્થાપના કરી શકે તથા હિંદુસ્થાનની તમામ કનેત તથા મનો, હિંદુ, મુસ્લમાન, બૌદ્ધ, સિક્ખ, ખ્રિસ્તી તથા પારસી તેના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે રહે.

(૩) હું સ્વચ્છ, સ્વચ્છતા, માનુષ્ય અને તરીકે સેન્ય તથા ને ને સ્વચ્છતા પ્રવલ્ન કરીશ.

(૪) હિંદુસ્થાનના આત્માના સર્વોચ્ચમાં કેવળ અધિકાર જ સ્થિતિદાય તથા પંચાંગને મદદ કરી શકે અને સ્વયંસેવકની સ્થાપના કરી શકે તથા હિંદુ, મુસ્લમાન, બૌદ્ધ, સિક્ખ, ખ્રિસ્તી તથા પારસી તેના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે રહે.

અને હું ખીજા તમામ કપડાનો ત્યાગ કરી દાંધે કતિશી તથા દાંધે વજોડી ખાદીનો ઉપયોગ કરીશ.

(૫) દિંદુ તરીકે હું અરપચવાનું કલંક દૂર કરવું જરૂરી તથા ન્યાયપુત્ર છે એમ માનું છું. જ્યારે જ્યારે બની શકે તેમ હોય ત્યારે ત્યારે તેમના અંગત સંબંધમાં આવવાના પ્રસંગો હું શોધીશ તથા અત્યંતજનનિની સેવા કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

(૬) હું મારા ઉપરી અમલદારોની મુચનાઓનું તથા સ્વયંસેવક સમિતિ અથવા કારોબારી સમિતિ અથવા તે મહાસભાએ સ્થાપેલી ખીજા કોઈ સંસ્થા આ પ્રતિષ્ઠાના તત્વથી વિરોધી ન હોય તેવા જે નિયમો રચશે તે તમામનું પાલન કરીશ.

(૭) મારા ધર્મે તથા કેશને ખાતર ગુસ્સો ક્યાં વિના હું જોશ, મારખીટ તથા મોતની પણ ખરદાસ કરી લેવા તૈયાર છું.

(૮) હું જોશમાં જાઉં ત્યારે મહાસભા પાસેથી મારા કુટુંબ માટે અથવા મારા ઉપર આધાર સખનારાઓ માટે કોઈ પણ જાતની મદદ હું માગીશ નહિ.

૪. આ મહાસભાનો વિશ્વાસ ■ કે અદાર વર્ષનો અને તેની ઉપરનો દરેક રાખ્સ સ્વયંસેવક સૈન્યમાં તરત જોડાઈ જશે.

૫. જાહેરસભાઓ બરવાની બધીનું સજ્જનામું નિકળું દોવા છતાં અને સમિતિઓની સભાઓને પણ જાહેરસભાઓ ગણવાનો પ્રયત્ન થયેલો દોવાથી, આ મહાસભા સમિતિસભાઓ તથા જાહેરસભાઓ બરવાની સલાહ આપે છે. જાહેરસભાઓ બધું

પેરા. આધાર. પ. નં. તા.

૩. પાડોશીનર્મ.

૧-૩	ન. જી.	૩-૧૧-૨૦
૪	"	૨-૧૦-૨૧
૫	"	૧૫-૮-૨૦
૬-૮	"	૨-૧૦-૨૧

૪. ખિસાફતના અન્યાયનો

ઉપાય.

૧-૪	ન. જી.	૨૩-૫-૨૦
૫-૬	"	૧૬-૫-૨૦
૭	"	૨૧-૮-૨૧
૮-૧૦	"	૧૬-૫-૨૦
૧૧	"	૩-૧૧-૨૦
૧૨	"	૨૩-૫-૨૦
૧૩-૧૪	"	૭-૮-૨૧

૫. પંજાબના અત્યાચારો.

૧	ન. જી.	૨૭-૧-૨૧
૨	"	૨૬-૧૨-૨૦
૩-૫	"	૨૬-૨-૨૨
૬	"	૨૬-૧૨-૨૦
૭	"	૨૭-૧-૨૧

૬. જલિયાંવાલા બાગ.

૧	ન. જી.	૨૮-૧૨-૧૯
૨-૫	"	૧૫-૨-૨૦

૭. ચાંદપુરના અત્યાચારો.

૧-૮	ન. જી.	૧૯-૬-૨૧
-----	--------	---------

પેરા. આધાર. પ. નં. તા.

૮. અન્યાયી રાજ્યનીતિ.

૧-૩	ન. જી.	૧૭-૭-૨૧
૪	"	૧૯-૬-૨૧

૯. અન્યાયની ભરપાઈ.

૧-૫	ન. જી.	૧૨-૬-૨૧
૬	"	અપ્રાપ્ત.
૭	"	૩૧-૧૦-૨૦

૧૦. સવાલજવાબ.

૧	ન. જી.	૨૪-૪-૨૧
૨	"	૩૦-૧-૨૧
૩	"	૫-૯-૨૦
૪	"	૧૦-૧૧-૨૧
૫	"	૬-૬-૨૦
"	"	૧૯-૧૨-૨૦
૬-૮	"	૬-૬-૨૦
૯	"	૫-૯-૨૦
૧૦	"	૧૦-૧૧-૨૧
૧૧	"	૨-૧-૨૦
૧૨	"	૫-૯-૨૦
૧૩	"	૨૩-૫-૨૦
૧૪	"	૫-૯-૨૦
૧૫	"	૩૦-૧-૨૧
૧૬	"	૨૦-૧-૨૧
૧૭	"	૧૦-૧૧-૨૧
૧૮	"	૧૦-૭-૨૧

પેશ. આધાર. પ. નં. ના.

૧૧. આપબોમનો પત્ર.

૧	ન. ઇ.	અધાર.
૨	"	૨૬-૧-૨૧
૩-૪	"	૫-૫-૨૧
૫-૬	"	૧૧-૧૦-૨૧
૭	"	૫-૬-૨૧
૮	"	૩૦-૧૦-૨૧
૯	"	૧૪-૧૨-૧૯
"	"	૧૪-૩-૨૦
૧૦	"	૧૬-૧૨-૨૦
"	"	૬-૨-૨૨
૧૧	"	૧૧-૧-૨૨
૧૨	"	૨૦-૧-૨૧
૧૩	"	૬-૬-૨૧
૧૪-૧૭	"	૨૦-૬-૨૦

૧૨. અસહકારનું તત્વ.

૧-૧૨	ન. ઇ.	૮-૮-૨૦
૧૩	"	૧૪-૧૧-૨૦
૧૪	"	૧૮-૧૧-૨૦
૧૫-૧૭	"	૧૬-૧૨-૨૦
૧૮	"	૧૦-૧૧-૨૦

૧૩. વડીયાવી - પ્રેમ.

૧-૮	ન. ઇ.	૪-૧૨-૨૧
-----	-------	---------

પેશ. આધાર. પ. નં. ના.

૧૪. અદિમા એ જ તરબોપાત્ર.

૧-૧	ન. ઇ.	૧૧-૧૨-૨૧
-----	-------	----------

૧૫. વફાગારી.

૧-૧	ન. ઇ.	૨૭-૩-૨૧
૧-૭	"	૨૧-૬-૨૧

૧૬. સહનતની યોગ્યતા.

૧	ન. ઇ.	૨૮-૧૧-૨૦
૨	"	૨૮-૭-૨૧
૩	"	૨૭-૧૨-૨૧
૪	"	૨૮-૧૧-૨૦
૫-૬	"	૩૦-૧૨-૨૦
૫	"	૨૧-૧૧-૨૦
૭	"	૧૬-૧૨-૨૦
૮	"	૩-૧૧-૨૦
૯-૧૦	"	૨-૨-૨૨
૧૦	"	૨૭-૧૨-૨૧
૧૧	"	૩૧-૧૦-૨૦
૧૨	"	૧૦-૧૧-૨૧
૧૩	"	૧૬-૬-૨૧
૧૪	"	૨૬-૬-૨૧
૧૫-૧૬	"	૧૩-૩-૨૧
૧૭	"	૧૬-૨-૨૨
૧૮	"	૨૭-૬-૨૦

પેરા.	આધાર.	પૃ. નં. તા.
૧૮	ન. જી.	૯-૨-૨૨
૧૯	"	૮-૧૨-૨૧
૨૦	"	૧૫-૫-૨૧
૨૧-૨૨	"	૧૭-૧૦-૨૦
૨૩-૨૪	"	૨૯-૧-૨૨
૨૫	"	૧૩-૩-૨૧
૨૬	"	૧૯-૬-૨૧
૨૭	"	૨૦-૧-૨૧
૨૮-૨૯	"	૩-૧૧-૨૦
૩૦	"	૧૦-૧૧-૨૦
"	"	૨૭-૧૨-૨૧
૩૧	"	૨૮-૧૧-૨૦
૩૨	"	૧૦-૧૧-૨૦
૩૩-૩૪	"	૫-૪-૨૧
૩૫-૩૬	"	૨૦-૧૧-૨૦

૧૭. અપશબ્દ.

૧-૪	ન. જી.	૨૦-૧૧-૨૧
૫	"	૨૫-૧-૨૦

૧૮. સહકારમાંથી અસહકાર.

૧-૫	ન. જી.	૨૬-૬-૨૦
૩	"	૮-૮-૨૦
૬	"	૨-૨-૨૨
૬-૯	"	૨૬-૯-૨૦
૯	"	૮-૮-૨૦

પેરા.	આધાર.	પૃ. નં. તા.
૧૯. અસહકારનું પ્રતિપાદન.		
૧-૨૦	ન. જી.	૨૨-૮-૨૦

૨૦. કલકત્તા કૌંગ્રેસમાં ભાષણ.		
૧-૨૦	ન. જી.	૧૯-૯-૨૦

૨૧. દેશનો નિરંધાર.

૧-૯	ન. જી.	૨૯-૧૨-૨૧
૮	"	૫-૩-૨૨

પરિશિષ્ટ ક

કલકત્તા કૌંગ્રેસનો ઠરાવ.

૧-૯	ન. જી.	૧૨-૯-૨૦
-----	--------	---------

પરિશિષ્ટ લ

નાગપુર કૌંગ્રેસનો ઠરાવ.

૧-૬	ન. જી.	૫-૧-૨૧
-----	--------	--------

મહાત્મા ગાંધીજીનો રોકો.

ન. જી.	૫-૧-૨૧
--------	--------

પરિશિષ્ટ ણ

અમદાવાદ મહાસભાનો ઠરાવ.

૧-૧૨	ન. જી.	૨૮-૧૨-૨૧
------	--------	----------

